PG 6109
.S8
Copy 1

Class PG6109
Book S8

Czcigodnemu koledze

księdzu

Marcinowi Hattali

profesorowi filologiji staroniańskiéj

na wszechnicy prazkiéj

w upominku

autor.

20. kwietnia 1857.

NAUKA
JĘZYKA POLSKIEGO

PRZEZ

HENRYKA SUCHECKIEGO,

CZŁONKA TOWARZYSTWA NAUKOWEGO WSZECHNICY
JAGIELLOŃSKIÉJ.

Cena egzemplarza 1 zł. mon. konw.

LWÓW,
Z DRUKARNI ZAKŁADU NARODOWEGO OSSOLIŃSKICH.

1849.

PG6109
S8

53839
S04

Póki język, póty byt.

Do powszechności.

Dziełko niniejsze jest dorywczym wyciągiem latami nagromadzonych w rękopiśmie badań i dociecżeń, z których autor zamyślił trzech dzieł dokonać: w jedném złożyć *zupełną wyrozumowaną teoryę* języka polskiego, dla jego badaczów i miłośników poświęconą; w drugiém *czyste* tylko *rezultaty* badań dydaktyczném wysłowieniem zastosować do użytku szkół wyższych, jak gimnazyalne i techniczne; nareszcie rzeczy najistotniejsze jędrnym ściągnąć wykładem ku pożytkowi szkół początkowych.

A iż język narodowy w bieżącym roku szkolnym wprowadzić się ma w szkoły: autor, chcąc nagłéj zaradzić potrzebie, jął się był piérwéj wypracowania gramatyki polskiéj dla szkół wyższych; atoli członkowie rady szkolnéj, tudzież inni o narodową oświatę gorliwi mężowie odwiedli go od rozpoczętéj pracy, wystawiwszy naglejszą potrzebę książki pod rękę nauczycielów i uczniów szkół początkowych. Właśnie tego porozumienia się skutkiem wychodzi na jaw gramatyka niniejsza.

Gdy przeto rzeczy zbyt szczegółowe, lub do umysłu początkującéj młodzi mniéj przystępne powiększać objętości tego dziełka nie powinny; owoż wiele uzupełniających naukę zasad, wiele wyświécających prawidła przykładów, wiele zboczeń, odstępów, przeważna nauka o słowach pochodnych, a w składni wszystko to, w czém lepiéj wychowany Polak nie tak łatwo chybi, zostało do pomieszczenia w innéj gramatyce.

Już z tego czytelnik wniesie, że ta cząstka obszérniejszych prac, wcale nie jest zborem ostatecznych rezultatów, do jakich autor doszedł; a ponieważ mowy ojczystéj badać nie przestaje, każde poźniejsze dzieło od tego wiele różnić się musi, zwłaszcza gdy wyższa języka nauka innego wykładu, innéj metody wymaga.

Aczkolwiek od dawna już daje się czuć pisarzom potrzeba niejakich zmian w ortografii, co dowodzą ich rozmaite próby; jednakże autor nie odstąpił w tém dziełku od powszechniejszego

zwyczaju, opiérającego się dotychczas na powadze warszawskiéj deputacyi, wyznaczonéj do ustalenia pisowni. Uczynił on to, mimo wniosków z nowych docieczeń wynikających, nie dla tego, jakoby sam potrzeby onéj nie uznawał, ale w przekonaniu, że bez wyrozumowanych uprzednio gruntownie powodów i wszechstronnych dowodów *nikt* nie powinien się poważać gwałtowne zaprowadzać zmiany w mowie ojczystéj, owéj duszy narodu żyjącego, a świętéj spuściźnie dziadów. Nie wolno każdemu piszącemu targać się lekkomyślnie i samowładnie za lada jakiém widzimisię na rodzime dźwięki, słowa i zwroty języka. Tyczy się to nawet powieściarzy, historyków, poetów, gazeciarzy i literatów wszelkiego rodzaju, nie mniéj nauczycielów języka, których zawodem nie jest *badanie* jego.

Przed wyrzeczeniem samego tylko zdania o potrzebie jakowéjś zmiany w języku, trzeba go *zgłębić na wylot*. Kto nie wyśledził przyczyn w zjawiskach językowych, kto hipotez od prawd rozróżnić nie umié, tak mało jest uprawniony wyrokować o języku, ile poeta o filozofii, lékarz o prawnictwie, lub historyk o fizyce.

Wszelako już osnowa téj gramatyki, jakoż i przypiski, drobnym odciskane drukiem, zwracają uwagę myślących badaczów, że w dwóch szczególnie tylko punktach zmiana ortograficzna byłaby krokiem *postępowym* na drodze wydoskonalenia języka naszego, a mianowicie:

1.) Spolszczonym słowom obcym na **ia**, **io** nadawszy jednostajny krój polski końcówką **yja ija,** np. *partyja, Azyja, oracyja, Rosyja, lilija, Danija,* najwięcéj zbliżymy ich pisanie do wymowy, w deklinacyach i konjugacyach podciągniemy je pod ogólne prawidła innych słów, a przez to wyrugujemy z gramatyki zbyteczne o nich uwagi, dodatki lub wyjątki od zasad powszechnych.

Że wszelkie inne sposoby pisania, jak *Francy-a, par-tja, utopï-a* itp. są albo z wymową, albo z naturą języka polskiego mniéj zgodne, a po gramatykach mnożą wyjątki, bacznego czytelnika przeświadcza już poniekąd teorya téj gramatyki. Wyczerpującym rzecz wykładem przekonywać o tém poźniéj autor niezaniedba, tymczasem odsyła ciekawszych do swéj rozprawy, umieszczonéj w *Rozmaitościach lwowskich z dnia 15 i 22 lutego 1848.*

2.) Odróżnianie rodzaju męzkiego i nijakiego na przymiotnikach w *narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczéj*, tudzież w *narzędniku liczby mnogiéj*, zaprowadzone samowładnie przez gramatyka Kopczyńskiego, jest zwichnięciem ładu polszczyzny, w któréj te dwa rodzaje co do przypadków odmiennych wszędzie jed-

nakowe cechy mają; bacząc bowiem *brzmienia* a nie *litery* język polski wymawia np, *dobr***ym** *ojcem* i *dobr***ym** *słowem.*

Taka pisownia jest zgodna z duchem nie tylko języka polskiego, ale całéj sławiańszczyzny, zgodna z dawnym pisania sposobem, zgodna z wymową *centralnéj* polszczyzny na rozgraniczu Rusi od Mazurów, gdzie podług zdań znakomitych pisarzów naszych najpiękniejsza jest wymowa. Taka pisownia odróżnia cechami przymiotniki od rzeczowników, ułatwia dzieciom i cudzoziemcom naukę o odmianach, jest wygodna, i chroni na przyszłość tak literatów jak każdego piszącego od pomyłek ortograficznych, w tym względzie gęsto popełnianych. Autor odnosi się tu do rozprawy, wydrukowanéj w *zeszycie II. Biblioteki zakładu naukowego imienia Ossolińskich, str. 153, r. 1848.*

Gdybyśmy się na powyższe dwie poprawy zgodzili, mielibyśmy *jednostajną pisownię,* która jest potrzebą i zaletą każdego języka piśmiennego, i którą się już chlubią Niemcy, Francuzi itp.

Że to dziełko nie jest zbiéraniną z dzieł innych autorów, lub naśladowaniem teoryj już znanych, ale samodzielném opracowaniem polszczyzny, przyzna każdy znawca tak języka jak gramatyków jego. Szczególną czytelników uwagę zwraca autor na swój układ głosek, deklinacyj i konjugacyj, jako najtrudniejszych ustępów z gramatyki polskiéj, w których nowe pomysły rzecz upraszczają.

Pominąwszy przypadkową jaką pomyłkę, któraby zajść mogła dla pospiechu, z jakim rękopism się gotował, podczas gdy składacz arkusz poprzedni trzcionkami wysadzał, autor rzeczy istotne pod surowy byle zdrowy sąd znawców stawić wcale się nie kaja.

Nowe odkrycia w obrębie budowy polszczyzny, oryginalność pomysłów w teoryi, treściwość w wykładzie, uogólnianie pojedynczych wypadków i staranność w wydaniu: tychto zalet chociażby tylko cząstkowego przyznania, spodziéwa się autor od współzawodników, krytyków i od narodu w najwłaściwszą nadgrodę za żmudne mozoły, bez których zabiérający się do zbadania polskiego języka, niczego dokazać nie zdoła.

Lwów, 1 listopada 1848.

Autor.

Do nauczycielów.

W książeczce téj, dla szkół początkowych właściwie przeznaczonéj, zawarte są *trzy* kursa, z których piérwszy składa się z rzeczy opatrzonych *grubą krésą* (——————) z boku, drugi z miejsc zaznaczonych *kréską cieńszą*, (— — — — —), a trzeci z ustępów wcale niezakréślonych.

Piérwszy kurs, stanowiący sam w sobie całość, obejmuje najpotrzebniejsze i najłatwiejsze wiadomości z nauki języka polskiego, a wykład ich jest prosty i przystępny do pojęcia dzieci; drugi, składający całość z piérwszym, szczegółowiéj rozwija zasady i prawidła polszczyzny wysłowieniem cokolwiek więcéj technicznem; trzeci, stanowi z piérwszym i z drugim jeden system, a zawiéra dalszą teoryę, ważniejsze uzupełnienia, odstępy i niestateczności.

Gdy atoli w r. 1848 nie zmieniony jeszcze plan szkół w ogólności, a szkoły tak zwane normalne w Galicyi podzielone są na klas prócz elementarnéj cztéry: zatém nauczyciele dziełko to zastosować do nich mogą po następującéj myśli autora:

Dzieci z **Iszéj klasy** uczyć się mają tylko ustępów *grubą krésą* z boku naznaczonych, które do ich pojęcia zupełnie zastosowano.

Uczniom z **IIgiéj** **klasy** przez wzgląd, że tego roku tak prawie jak żadnych wiadomości języka ojczystego nie posiadają, wykładać wypada *to samo*, co w I. klasie. Własnemu przecież osądzeniu zręczniejszych nauczycielów zostawia się, niektóre łatwiejsze a potrzebniejsze zasady, cienką kréską opatrzone, zastosowywać do pojętności swych uczniów.

Z uczniami **IIIciéj** **klasy** przejść należy wszystkie rzeczy *grubą i cienką* kréską pozaznaczane, nie kładąc wszakże tamy nauczycielom w swym zawodzie bieglejszym, iżby nie mogli wykładać co z miejsc wcale niezakréślonych.

Dla uczniów **IVtéj** **klasy** przeznaczona jest cała osnowa téj gramatyki, wyjąwszy uwagi, drobnym drukiem u dołu wytłoczone, służące samym nauczycielom lub badaczom języka.

Nauczycielowie! Waszémto jest wysokiém powołaniem już w dzieciach obudzać i rozwijać wrodzone człowiekowi władze duszy. Przeważne tedy ostrzeżenie zanosimy do Was, aby z nauki

języka, która jest dla dzieci istną loiką, nie robić *rzeczy pamięci;* aby nie dawać uczniom wbijać sobie w głowy słów bez myśli, bez zrozumienia. Lepiéj, aby się niczego nie uczyli, aniżeli tak zabijać ich zdolności i czas!

Tylko nauczyciel, który naprzód sam gruntownie zrozumié rzecz, jakiéj ma uczniom udzielać, i przejmie się zasadami ładnéj i porządnéj budowy języka, jakie to dziełko wykłada, potrafi je do pojęcia swych uczniów tłumaczyć. Lecz także od uzmysłowienia ile możności wszelkiego wykładu zawisł jego skutek. Otóż każde ugięcie gramatyczne, każdą zmianę, odmianę lub przemianę osobliwie głosek okazywać uczniom radzę krédą na tablicy.

W celu jak największego ułatwienia nauki polszczyzny autor nie szczędził mozołu w wydaniu téj książki. Już rozmaitość trzcionek uzmysławia treść; osnowa bowiem zasad wysadzona jest *cyceronem*, przykłady *leżączką*, a *gruba* w nich trzcionka tam bije w oczy, gdzie szczegółowa zachodzi zmiana. Prócz tego wiele *tablic* uwidocznia systematyczne zestawienia ładu, jaki w języku panuje.

Jeżeliby zaś mimo tych usiłowań którykolwiek nauczyciel pragnął bliższego jeszcze wyjaśnienia jakich zasad lub metody, zaciągnąć go może albo osobiście, albo frankowanym listem wprost od autora, który oświadcza, iż przy nieograniczonéj prawie chęci służenia ogółowi, gotów jest w bieżącym roku szkolnym odpowiadać na podobne żądania.

Pomnieć w końcu należy, że Polacy, ani nawet dzieci polskie, nie tyle mają się uczyć gramatyki, żeby się nauczyli po polsku, boć to ich język rodowity; ale osobliwie dla tego, aby, poznawszy budowę języka swego, jego charakterystyczne cechy i zalety, nie psuli go potém w życiu praktyczném poprawkami, lada miałkim dowcipem wymarzonémi, lub z niewłaściwéj mu jakiéj doktryny wyrozumowanémi.

Nadto gramatyka w uściech zręcznego nauczyciela piérwszym jest przedmiotem, który uczy porządnie myślić, bo już w dzieciach cuci uwagę, roznieca myśli, nakłania do rozwagi, wyrabia sądy i uczy wnioskować; słowem jest ona pod względem rozwijającego się ducha tém dla podrostka, czém matematyka dla młodzieńca, a filozofia dla męża. O ile tedy gramatyka łatwą, pożyteczną a nawet przyjemną nauką się staje w ręku zdatnych nauczycielów, o tyle bywa trudną i zgubną w ręku niezgrabnych, którzy, każąc się jéj uczyć na pamięć bez myśli, przytłumiają zdolności i chęci młodzieży.

Sprostowanie.

Na stron:	30.	wiersz	z góry	15.	zamiast:	*rów'*	popraw: *nów*
»	34.	»	z dołu	4.	»	*jęczmionia,*	» *jęczmienia.*
»	38.	»	z góry	6.	»	*dziećięć-cia,*	» *dziećięć-i-a.*

WSTĘP.

Mowa jest objawieniem myśli i uczuć; np.

Wszystkie nasze dzienne sprawy
Przyjm litośnie, Boże prawy!
A gdy będziem zasypiali,
Niech Cię nawet sen nasz chwali.

(Franciszek Karpiński.)

Dwojako możem tok mowy prowadzić: ustnie i pisemnie.

Mowę ustną tyloma językami oddawać można, ile ludów na ziemi.

Mowa pisemna, do której także druk należy, w zgodzie z ustną być, i w nauce na odpowiednich prawach polégać winna.

Mowa składa się z różnych słów, powiązanych w zdania; np.

Dobreć jest bogactwo, dobrać jest uroda, dobreć są kształty, ubiory i inne przypadki wedle świata tego; ale gdzie to wszystko *rozumem* a *cnotą* nie będzie ozdobione, tedy to wszystko jest, jako malowana łódź, przyprawiona a dziurawa.

(Mikołaj Rej z Nagłowic.)

Słowo składa się z głosek *(liter)*, połączonych w zgłoski *(sylaby)*; np.

Dom, li-pa, u-bo-gi, spra-wie-dli-wość.

Otóż głoski, zgłoski, słowa i zdania są pierwocinami mowy.

Głoska jest każde brzmienie, w naczyniach mownych zapomocą narzędzi mownych wydane; np. *a, i, r, s.*

Naczyń mownych mamy dwa: gęba, w której się głosowe dźwięki wyrabiają; np. *e, o, k, t, p, ł, r,* i ujścia nosowe, w których brzmią odgłosy nosowe; np. *ę, ą, m, n.*

Narzędzia mowne są dwa ruchome: język i wargi, a dwa nieruchome: gardło i podniebienie.

Znak pisemny głoski nazywa się krotłą.

Trzcionki zaś sato odpowiednie odlewki kruszcowe, któremi osnowa rękopismu w drukarni się wysadza.

Zgłoska jest ustne brzmienie, jednym obrotem tchu wymówione; np. *moc-ny, nie-bio-sa.* Brzmienie tedy zgłoski nie ma w języku pewnego znaczenia.

Słowo jest ustnym wyrazem jakiegoś wyobrażenia; np. *drzewo, czarny, dwa, pisać, pięknie, jeżeli, ach!* Brzmienie tedy słowa ma już w mowie jakoweś znaczenie.

Zdanie jest słownem wyrażeniem *sądu* o jakimś przedmiocie; np. Człowiek ma rozum. Władysław jest obyczajny. Słońce oświéca ziemię.

Język jest jednostajny, zwyczajem narodowym uświęcony sposób używania wszystkich pierwocin mowy (tj. głosek, zgłosek, słów i zdań) ku wynurzeniu myśli i uczuć.

Gramatyka, czyli nauka jakowego języka, jest układ i wykład zasad, podług których pierwociny mowy powstają, i sposobów, jakiémi się w mowie używają.

Gramatyka uczy dokładnie rozumieć, należycie mówić i poprawnie pisać jakowym językiem. Dzieli się na wykład o głoskach, zgłoskach, słowach i zdaniach.

Do tych części przyłącza się pisownia (*ortografia*), ucząca poprawnie pisać językiem.

Część piérwsza.

RZECZ O GŁOSKACH.

Głoski dzielą się na samogłoski i spółgłoski, a w obcych językach jeszcze i na dwugłoski; np. *a, e; s, t; au, eu.*

Samogłoska jest brzmienie, przy pewnym składzie ruchomych narzędzi mownych, ale bez poruszenia takowych wyrobione w przestrzeni gęby; np. *a, e, i, o, u.*

Spółgłoska jest brzmieniem, wyciśnioném za pomocą ruchomych narzędzi mownych; np. *t, s, r, ch, p, f, m, n, ł, r.*

Tak *i* jest samogłoska, bo się wymawia między podniebieniem a językiem bez poruszenia tegoż; *j**) jest przeciwnie spółgłoską, gdyż się językiem na podniebieniu wyciska.

---

*) Spółgłoska j nazywa się w polskiém: je, nie z grecka: jota.

Nazwy krotek samogłoskowych wymawiają się samém brzmieniem samogłoski; np. *a, e, y, o, u.**) Nazwy zaś krotek spółgłoskowych przy pomocy samogłosek wymawiamy; np. *te, es, ka, wu,* itd.

Dwugłoska nie jest nic inszego, tylko *zgłoska,* z dwóch samogłosek zwarta, z których piérwsza właściwą jest samogłoską, druga, podobnie jakby spółgłoska, na niéj się opiéra; np. *au, eu, ai, ei, oi, ui.*

Lecz samogłoski *u, i* zespółgłoskować się dają w odpowiednie *w, j.* Dlatego też w polszczyźnie z dwugłosek: *ai, ei, yi,* itd. statecznie już stały się zgłoski: *aj, ej, yj, ij, éj, oj, uj, ój;* podobnież zamiast z ruska: *zausze,* mówi się *zawsze.* Ogólnie nie ciérpi język polski dwugłosek w swojskich, chyba tylko w obcych lub źwiérzęcych wyrazach; np. **Au***strya, mi***au***czyć,* **Eu***ropa,* **eu***fonia.*

W języku polskim mamy 45 głosek, a mianowicie 10 samogłosek i 35 spółgłosek.

O samogłoskach.

Samogłoski są dwojakie: pierwotne *a, e, i, o, u,* i pochodne *é ściśnione, ó ściśnione, ę, ą, y.*

Wywód samogłosek pochodnych:

Od:	pochodzi:	które się pisze:	a wymawia się:
e	(**é** *ściśnione*	z kréską	jak *y* lub *i*
	(**ę** (nosowe)	przez **e** z ogonkiem	jak *e* przez nos
i	**y** *grube*		
o	(**ó** *ściśnione*	z kréską	jak *u*
	(**ą** (nosowe)	niekonsekwentnie:	
		przez **a** z ogonkiem	jak *o* przez nos.
		właściwiéj zaś:	
		przez **o** z ogonkiem	

*) Przeto y nie nazywa się u nas z grecka i psylonem, ale właściwém sobie pojedyńczém brzmieniem, jakie słychać w słowach: ty, syn itp.

Układ samogłosek.

Pierwotne:		*a*	*e*	*i*	*o*	*u*
	(ściśnione		*é*		*ó*	
Pochodne:	(nosowe		*ę*		*ą*	
	(grube			*y*		

Nadto: *a, y, o, u,* są tęgie, *e* zaś wiotkie; *y* grube, *i* cienkie; *e, é, y, i, o, ó* bywają wylotne, *a* stałe; *e, o, ę* swobodne, *é, ó, ą* odpowiednie ściśnione.

O spółgłoskach.

Spółgłoski dzielą się także na pierwotne i pochodne; piérwsze twardémi, drugie miękkiémi inaczéj nazywane.

Pierwotnych jest 16, pochodnych 19.

Pierwotne spółgłoski są trojakie:

	1. Podniebienne	2. Gardłowe	3. Wargowe
A. mocne	**t, s.**	**k, ch.***)	**p, f.**
B. słabe	**d, z.**	**g, h.**	**b, w.**
C. płynne	**n, l, r.**		**m.**

Pochodne powstają ze zléwu pierwotnych z brzmieniem łagodzącém.

Brzmień łagodzących jest trzy w budowie języka polskiego; tj.

I. Syk dwojaki: mocny *s* i słaby *ż;*

II. Szum *ź;*

III. Cienkie brzmienie *j.***)

Trojakie tedy utworzyły się pochodne czyli miękkie spółgłoski: syczliwe, szumne i cienkie.

*) Spółgłoska ch, dwoma znakami c, h pisana, nazywa się che, nie cecha.

**) Brzmienia s, z, ż, j. itp. nie można tu nazywać es, zet, żet itd., ale po właściwych im głosach.

Wywód spółgłosek pochodnych:

	Pierwotne:					z łagodzącém:		tworzy pochodne:	Nazywa się:	
Podniebienne	mocne	**t**	+	**s**	=			**c**	**ce**	I. Syczliwe.
	słabe	**d**	+	**z**	=			**dz**	**dze**	
	mocne	**t**	+			**ż**	=	**cz**	**cze**	II. Szumne.
	słabe	**d**	+			**ż**	=	**dż**	**dże**	
	mocne	**s**	+			**ż**	=	**sz**	**sze**	
	słabe	**z**	+			**ż**	=	**ż**	**że**	
	płynne	**r**	+			**ż**	=	**rz**	**erz***)	
	mocne	**t**	+ **s**	+ **j**	=			**ć**	**ci** lub **cie**	III. Cienkie.
	słabe	**d**	+ **z**	+ **j**	=			**dź**	**dzi**	
	mocne	**s**	+	**j**	=			**ś**	**si** lub **eś**	
	słabe	**z**	+	**j**	=			**ź**	**zi** lub **ziet**	
Wargowe	mocne	**p**	+	**j**	=			**p'**	**pi**	
	słabe	**b**	+	**j**	=			**b'**	**bi**	
	mocne	**f**	+	**j**	=			**f'**	**fi**	
	słabe	**w**	+	**j**	=			**w'**	**wi**	
Płynne		**m**	+	**j**	=			**m'**	**mi**	
		n	+	**j**	=			**ń**	**ni** lub **eń**	
		l	+	**j**	=			**l**	**el**	

Dziewietnasta spółgłoska pochodna *j* powstała z zespółgłoskowania samogłoski *i*.

Spółgłoski pierwotne, syczliwe i szumne zwane razem grubémi, w przeciwności do cienkich.

Po spółgłoskach grubych kładzie się zawsze grube *y*, po cienkich cienkie *i*; np.

pracy *ładnym* **być** **wyć** *chłopy*
braci *tanim* **bić** **wić** *chłopi*

Otóż brzmienia *ti, di, ri*, itp. obce są językowi polskiemu; np.

partya, Irlandya, Szwajcarya, nie *partia, Irlandia, Szwajcaria.*

Lecz po gardłowych *k, g* nigdy grube *y*, ale zawsze cienkie *i* wymawiamy; np. *wielki, mnogi, Kirył, gimnazyum.*

*) Dla różnicy od ż. Lecz nie wymów z ruska: erż.

Po *ch, h* raczéj *y,* niż *i* kładziemy; np.

Słowa i ugięcia polskie lub spolszczone: *chyży, chyba, muchy, monarchy; ohyda, hydra*

Słowa obce: *Chiny, monarchia, chimera; Hiszpan, historya*

Czasown. częstotliwe: raczéj: *wydmuchiwać,* niż: *wydmuchywać, itp.*

Na odznaczenie spółgłosek pochodnych używamy trzech znamion: krotły *z*, kropki (·) i kréski (′); np. *dz, ż, ń.*

Lecz skoro spółgłoska cienka przed samogłoską stoi, wtedy znakiem cieńczenia jest *i* zamiast kréski; np. *miara, ciąć, ziele; kość kości kością, karp' karpia, Radom' Radomia.*)*

Układ spółgłosek.

Wedle naczyń i narzędzi mownych.	Wedle mocy brzmienia.	Pierwotne czyli **twarde.** Grube. Chwilowe. Trwałe.	Pochodne czyli **miękkie.** Grube. syczliwe. Chwilowe.	Pochodne czyli **miękkie.** Grube. szumne. Chwilowe. Trwałe.	Pochodne czyli **miękkie.** Cienkie. Chwilowe. Trwałe.
Podniebienne	Mocne	**t**	**c**	**cz**	**ć**
	Słabe	**d**	**dz**	**dż**	**dź**
	Mocne	**s**		**sz**	**ś**
	Słabe	**z**		**ż**	**ź**
Gardłowe	Mocne	**k**			
	Słabe	**g**			
	Mocne	**ch**			
	Słabe	**h**			
Wargowe	Mocne	**p**			**p'**
	Słabe	**b**			**b'**
	Mocne	**w**			**f'**
	Słabe	**f**			**w'**
		m			**m'**
Podniebienne	Płynne	**n**			**ń**
		ł			**l**
		r		**rz**	
					j

*) Owoż i: tiul, diak, Madiar, nie tjul, djak, Madjar, bo j innym dyalektom jest znakiem miękczenia.

Gardłowe *k, g, ch, h,* nie mogąc utworzyć sobie odpowiednich miękkich, od podniebiennych je biorą tak:

Gardłowe	**k**	**g**	**ch**	**h**
używa:	**c, cz, ć**	**dz, dż, dź**	**sz**	**ż**
a nawet:	**sz, ś**	**ż, ź**	**ś**	**ź**

Gardłowe *k, g* w polszczyźnie zawsze przed samogłoskami *i, e,* a spółgłoski *t, d* tylko w niektórych obcych słowach w właściwém swém brzmieniu cieńczeją; np.

*rzad***ki**, *ro***gi**, **ki***edy*, **gi***ermek*, **gi***ermański* itp.; **ti***u***ti***un*, **di***ak*, *Ma***di***ar*; lecz lepiéj po polsku: *tytoń, dziak, Madziar.*

ZASADY DZWIĘCZNOŚCI.

Budowa, rozwój i udoskonalenie języka polskiego poléga na zasadach dźwięczności *(eufonii, harmonii).*

Polacy, na niemiły, przytwardy, lub szorstki zbieg głosek czulsi od Greków, najwięcéj spomiędzy Sławian wyrobili i wypieścili swój język.

Naczelna zasada dźwięczności jest: »Unikaj szorstkiego zbiegu brzmień.«

Szorstkie brzmienie język polski znosi:

I. Zasadą upodobnienia brzmień.

a) przez przemianę głoski; np. *głowa śniég* **orzeł**
głów śniegu **orła**

b) przez zléw głosek; np. *bra***t-s***ki zwycięż(yć)-***s***two*
*bra***c***ki zwycięz***t***wo*

II. Zasadą zmiany słowa.

a) przez wstawę głoski; np. *łza kochać*
*łez kocha***ją**

b) przez wyrzut głoski; np. *pos***eł** *gar***n***ek*
posła garka

III. Zasadą przeobrażenia samogłoski w spółgłoskę, i na odwrot; np. **i***dę* *d***m***ę* *ż***n***ą*
*pó***j***dę* *d***ą***ć* *ż***ą***ć*

III. ZASADA PRZEOBRAŻENIA SAMOGŁOSKI.

1. Samogłoski *i* (lub *y*), *u* zespółgłoskować się dają, a wtedy wstępują podgłosy *e, é, y, i, o.*

ob-iść bić myć Padua częstuję wskazuję wysłuchuję
obejść bij myję Padew częstować wskazywać wysłuchiwać *)

2. Samogłoska nosowa *ą* przeobraża się w spółgłoski nosowe *m, n* w kilku Czasownikach; np.

dąć, dmę; jąć, imę; żąć, znę; ciąć, tnę.

B. Prawa na spółgłoski.

I. ZASADA UPODOBNIENIA BRZMIEŃ.

Przemiana spółgłosek.

1. Spółgłoska mocna przed słabą, a nawet i płynną, w jednę zgłoskę ściągnięta, przemienia się w *słabą;* np.

Od: *kiedy ku woli ku-jąć ku-rzeczny*
zamiast: *kdy kwoli kjąć krzeczy*
mówimy: **gd**y **gw**oli **gj**ąć **grz**eczny

Odwrotnie, słaba przed mocną, w jednéj zgłosce i w jedném słowie będąca, *mocnieje;* np.

Od: **d**ech **ł**eb **zt**opić **zp**iąć **zp**alić **zk**upić **z**cinać
dźwięcznie: **t**chu **ł**epek **st**opić **sp**iąć **sp**alić **sk**upić **śc**inać
chować **zk**onać
schować **sk**onać itd.
A zamiast: **zk**łuć **zc**apić **zp**od **zp**omiędzy **zt**ąd **zk**ąd
lepiéj: **sk**łuć **sc**apić **sp**od **sp**omiędzy **st**ąd **sk**ąd

2. Spółgłoska twarda *mięknie.* Jestto najczęstsza przemiana w budowie języka polskiego.

---

*) W ślad téj saméj myśli, w budowie języka polskiego dopatrzonéj, słowom obcym na: ia, io, jak: religia, India, ratio, nadamy, w celu używania ich po swojemu, szczéro polski krój przez zespółgłoskowanie samogłoski i w j, i przez oparcie jéj o stosowny podgłos y lub i, wedle poprzedzającego grubego czy cienkiego przegubu; np. relig-ij-a, Ind-yj-a, rac-yj-a, wymawiając daktylicznie: reli-gi-ja, In-dy-ja, ra-cy-ja, podobnie jak inne obce słowa: Cycero, Arystoteles itd. Pisząc zaś dawnym sposobem, gdy i przed samogłoską nie stanowi w polszczyźnie osobnéj zgłoski, ale jest tylko znakiem cieńczenia, wypadałoby konsekwentnie gubić jednę sylabę, i czytać np. Olimpia, Ara-bia, Zo-fia, Okta-wia, Mezopota-mia, lita-nia, Fran-cia, Ro-sia, zupełnie tak, jak zie-mia, ka-nia, itp. Wyjątek zaś gramatyczny, że w słowach obcych ia rozłączać trzeba we dwie zgłoski; nie wystarcza; bo znajdziem słowa obce, jak np. imię własne: Wa-nia, w których właśnie obie samogłoski i a w jednéj zgłosce się wymawiają. Przeciwnie, zupełnie spolszczone słowo, np. chrześcijanin, gdy napiszesz: chrze-ścia-nin, uronisz jednę sylabę, i psujesz miary wiérszów poetów naszych od najdawniejszych do dzisiejszych.

W ogólności z dwóch po sobie następujących podniebiennych, piérwsza stosuje się do następującéj tak, że obie będą twarde lub syczliwe, albo szumne, albo cienkie; np.

miasto	*piastować*	*jazda*	*morze*
miejsce	*pieszczę*	*jeżdżę*	*morski*
mieszczę	*pieścić*	*jeździć*	
mieścić			

W szczególności:

a) *Miękczą* się twarde pod wpływem następującego wielkiego *e, é.*

brat	*gród*	*niosę*	*koza*	*sroka*	*noga*	*mucha*	*braha*	*lipa*
bracie	*grodzie*	*niesie*	*kozie*	*sroce*	*nodze*	*musze*	*braże*	*lipie*

brać	*lufa*	*rwę*	*wezmę*	*godny*	*miły*	*porę*
bierać	*lufie*	*rwiecie*	*weźmiesz*	*godniejszy*	*mile*	*porzemy*

Ale *e* niewielkie, lecz w końcówce stałe, *nie miękczy* poprzedzającéj spółgłoski; np. dobr*e*, lat*em*.

b) Płynne *n, l* przed syczącémi *cieńczeją;* np.

pan	*biały*
pański	*bielszy*

c) Syki *s, z* przed cienkiémi płynami *ń, l cieńczeją;* np.

gasnąć	*bielizna*	*niósł*	*zły*
gaśnie	*bieliźnie*	*nieśli*	*źle*

Odwrotnie, spółgłoski miękkie *twardną,* skoro przyczyna zmiękczenia ustaje; np.

kocioł	*jedź*	*kiel*	*węgiel*	*chłopiec*	*marzec*
kotła	*jadę*	*kła*	*węgla*	*chłopca*	*marca*

Zléw spółgłosek.

Jeżeli po podniebiennych *t, d, s, z* lub po gardłowych *k, g, ch, h* lub też po ich pochodnych nastąpi poddźwięk*) *s,* wtedy tamte z tym w jedno brzmienie klęsną, podług następującego wzorca *(szematu):*

*) Vorschlagslaut.

t, c, cz, ć, k	d, dz, dż, dź, g	s, sz, ś, ch	z, ż, ź, h

z poddźwiękiem **s** stapiają się razem w jedno brzmienie:

c	dz	s	z
brat+ski	*sąsiad+stwo*	*Sas+ski*	*Francuz+ski*
bracki	*sąsiedztwo*	*saski*	*francuzki*
Niemiec+ski	*Sierdz+ski*		
niemiecki	*Sieradzki*		
Buczacz+ski		*Kałusz+ski*	*Paryż+ski*
buczacki		*Kałuski*	*paryzki*
Pokuci(e)+ski	*Zmudź+ski*	*Przemyś(l)+ski*	*Świteź+ski*
pokucki	*zmudzki*	*przemyski*	*świtezki*
prorok+stwo	*Kańczug(a)+ski*	*Wołoch+ski*	*Boh(rzéka)+ski*
proroctwo	*kańczudzki*	*wołoski*	*bozki* *)

Nałóg zatarł pochodzenie w słowach: *boski, ubóstwo, mnóstwo, ochędóstwo,* od: *Bóg, ubogi, mnogi, chędogi.*

Miana własne na berg i burg wyrzucają *g, wirtember(g)ski, petersbur(g)ski* itd.

Dla wywodu snadniejszego pisać można bez zléwu: *madrytski, erfurtski, koryntski, saguntski, kopenhagski, efezski* itp.

II. ZASADA ZMIANY SŁOWA.

Wstawa spółgłoski.

1. Najrozmaitsze w języku polskim sprawy ma spółgłoska *j*, jako najpłynniejsza, najłagodniejsza i najcieńsza.

---

*) Już z téj przedziwnéj systematyczności języka polskiego jasną, jak ciężko grzeszą ci przeciwko jego logicznéj budowie, którzy, nie zgłębiwszy jéj, zaciérają etymologię, a dla poddźwięku zatracają przegub, dla rzeczy podrzędnéj rzecz istotną,

piszą c: męski, niski, wąski, grząski, zawiąska (Trent.)
zamiast: mężki, nizki, wązki, grzązki, zawiązka itp.
od: mąż, niż, węż-ój, grzęz-nąć, zawiąz-ać.

W obłęd ten popadli, fałszywie dzieląc słowo na zgłoski: mę-ski, francu-ski, miasto: męż-ki, francuz-ki itd.

a) Przybywa na końcu trzona w własności *przegubu*, do którego końcówki lgnąć mają; np.

szy-ć	*gni-ć*	*da-ć*	*kocha-ć*	*Mathias*	*Andreas*
szyj	*gnij*	*daj*	*kochaj*	*Maciéj*	*Jędrzéj*
szyję	*gnią*	*dają*	*kochają*	*Macieja*	*Jędrzeja*[*])

b) Staje w miejsce ginących w trzonie spółgłosek, osobliwie w zastępstwie syczących *s, ś, c, ć, dź, ź.*

miast(o)+ski	*wieś+ski*	*Zamość+ski*	*ociec*	*zdradzić*	*źrzéć*
miejski	*wiejski*	*zamojski*	*ojca*	*zdrajca*	*pojrzéć.*

2. Syk *s, ś* znajdujem wstawiony jako *poddźwięk* narostków: *t, ć, ki, two;* np.

wszystkie, wziąść, lwowski, łakomstwo

dawniéj *wszytkie*, za: *wziąć*

Wyrzut spółgłoski.

1. Narosłe *t, d* spomiędzy dwóch innych spółgłosek znikają;

np. za:	*miestski*	*serdce*	*izdba*
mówi się:	*miejski*	*serce*	*izba*

lecz wracają w pochodnych: *mieszczanin serdeczny izdebka.*

2. Płyny *n, ł; ń, l* tudzież *g* ze środka innych spółgłosek giną; np.

garniec	*garnek*	*Przemyśl*	*Grefenberg*
garca	*garki*	*przemyski*	*grefenberski.*

3. Cienkie *j* przed cienką samogłoską *i* dotychczasowym zwyczajem ginie; np,

zamiast:	*jimię*	*zajimek*	*jich*	*jinny*	*jistota*	*stoji*	*moji*
piszą:	*imię*	*zaimek*	*ich*	*inny*	*istota*	*stoi*	*moi* itd.

III. ZASADA PRZEOBRAŻENIA SPÓŁGŁOSKI.

Spółgłoski nosowe *m, n* przeobrażają się w samogłoskę nosową *ą* w pewnych względach kilku Czasowników:

dmę	*mę*	*żmę*	*żnę*	*tnę*
dąć	*jął*	*żąć*	*żąć*	*ciął.*

[*]) Za tą samą dążnością języka udoskonala się jego porządna budowa wstawieniem przegubu *j* w słowa obce na *ja*; albowiem bez przegubu spółgłoskowego uginanie słowa w pobocznem jest anomalija, i mnoży niepotrzebnie wyjątki. Tak: teoryja, Grecyja, Julija, filozofija, itd. lepiéj, niż: teorya, teorja lub teoria itd.

Część druga.

RZECZ O ZGŁOSKACH.

Dwojakie są zgłoski, na które słowo dzielić można: *zgłoski rozbioru* i *zgłoski wymowy.*

Zgłoski rozbioru są te, na które się słowo rozkłada wedle gramatycznéj budowy jego, a kończą się zwykle na spółgłoski; zgłoski zaś wymowy są te, po których się słowo wygłasza w mowie lub śpiéwie, a kończą się zwykléj na samogłoski; np.

Zgłoski rozbioru:	Zgłoski wymowy:
ucz-eń	*u-czeń*
z-d(o)-jąć	*zdjąć*
o-b-ycz-aj-e	*o-by-cza-je*
z-każ-it-el-n-ość	*ska-zi-tel-ność.*

O zgłoskach rozbioru.

Zgłoski rozbioru sąto pierwiastki słowa, a bywają takie:

1. albo samogłoska sama jedna; np.
u-*waż*, **o**-*budź*, *żab*-**a**. *an*-**i**,

2. albo spółgłoska sama jedna; np.
d-*ać*, **p**'-*ić*, **j**-*ąć*, **ż**-*yć*.

3. albo spółgłoska oparta o poprzedzającą samogłoskę, która się jéj podgłosem nazywa; np.
ogi-*eń*, **ok**-*o*, *z*-*d*-**at**-*n*-*y*,

4. albo dwie lub więcéj spółgłosek samych lub osadzonych na środkującéj samogłosce, środogłosem zwanéj; np.
pt-*ak*, **lz**-*a*, **br**-*ać*, **zn**-*an*-*y*, **pstr**-*y*; **las, lew, rob**'-*ić*, **chrząszcz.**

Zgłoski rozbioru czyli pierwiastki, z jakich słowo jest zbudowane, mogą być następujące:

	np.
1. Rdzeń *(Wurzel, radix)*, w którym tkwi piérwszy zaród do znaczenia słowa	**tw**
Przyrośl jest zgłoska, przydana dla utworzenia tułowia (korpusu) słowa polskiego	*tw***or**
3. Pień *(Stamm)* jestto rdzeń z przyrośla	**twor**
Zrostki *(Vorsilben, praefixa)* są zgłoski przydatnie, osadzające się po lewicy pnia	**z***twor*=**s***twor*
Narostki *(Nachsilben, suffixa)*, tj. zgłoski przydatnie, przylégające do pnia po prawicy jego	*stworzyć*-**el**
5. Trzon *(thema)* słowa jest pień, otoczony zrostkami i narostkami, lub bez nich, do którego lgną już cechy ugięć gramatycznych	**stworzyciel**
Cecha ugięcia gramatycznego . .	*stworzyciel***ow**
Wygłos *(Auslaut)* samogłoskowy .	*stworzyciel***owi**
Końcówka jest cecha z wygłosem lub sam wygłos	*stworzyciel***owi**
Trzon z końcówką stanowią całkowite słowo	**stworzycielowi.**
Niekiedy na końcu słowa dodaje się przyczepka	*jakiś*

Inne słowo, w skład przybrane, na przodzie staje; np **staro***dawny*, **nie***jaki*, **współ***działać*.

Rzadko które słowo wszystkie owe pierwiastki zawiéra; najważniejsze zaś są: trzon *(temat)* i końcówka.

Układ pierwiastków.

Słowo										
Trzon									Końcówka	
Zrostki			Pień		Narostki				Cecha	Wygłos
			rdzeń	przyrośl						
			las							
			wod	.	.	.	.	.		*-a*
			tak	.	.	.	.	.		*-i*
			pis	*-k*	*-orz*					
			pr	*-ę́d*	*-k-i*	.	.	.	*-eg*	*-o*
		na-	**rod**	.	*-ow*	.	.	*-ość*		
		o-	**b**	.	*-yw*	*-at*	*-el*	*-stw*	.	*-o*
	po-	*ob-*	**syp**	.	*-yw*	.	.	.	*-ał*	*-y*
na-	*po-*	*przе-*	**rab'**	.	.	.	.	.	*-ać*	

O zgłoskach wymowy.

Na zgłoski wymowy rozdzielamy słowo, kiedy w piśmie na końcu wiérsza zmieścić *słowa całego* nie można.

Każda samogłoska składa jednę tylko i osobną zgłoskę wymowy; otóż tyle w słowie zgłosek, ile samogłosek; np. *dom, chmu-ra, po-wia-da-my.*

Gdy *i* przed samogłoską nie jest samogłoską, ale znakiem cieńczénia poprzedzającéj spółgłoski, nie stanowi więc osobnéj zgłoski w słowach polskich, chyba w obcych; np.

pia-na, mie-li, wię-zy, pió-ro; ale: *re-li-gi-a, Da-ni-a, chrześ-ci-ań-stwo.**)

Dla dzielenia słów na zgłoski wymowy służy następująca jedna zasada: »Ile spółgłosek, przed samogłoską obok siebie stojących, do jednéj zgłoski roz-

*) Takim słowom obcym krój polski tém nadać można, że i od następującéj samogłoski spółgłoską j przegrodzim; np. Da-ni-ja, chrześ-ci-jań-stwo, iżby obie samogłoski nie wymawiać w jednéj zgłosce: Da-nia, chrze-ścia-nin itp.

bioru należy, tyle tylko razem się bierze do następującéj, inne do poprzedzającéj samogłoski; np.

Zgłoski rozbioru: *pis-ać wod-a zysk-i miej-sk-i paszcz-a*
Zgłoski wymowy: *pi-sać wo-da zy-ski miej-ski pa-szcza*

iskr-a wsz-yst-ek król-estw-o ład-ny gład-ki
i-skra wszy-stek kró-le-stwo ład-ny gład-ki

lwow-ski Za-wadz-ki niz-ki męz-ki fran-c-uz-ki
lwow-ski Za-wadz-ki niz-ki męz-ki fran-cuz-ki

przy-j-dę wieś-ni-ac-ki pań-sk-i g-jęt-ki
przyj-dę wieś-niac-ki pań-ski gjęt-ki

nad-u-ż-yć bez-piecz-ny roz-dziel-ić
nad-u-żyć bez-piecz-ny roz-dzie-lić itp. *)

Część trzecia.

RZECZ O SŁOWACH.

WIELORAKOŚĆ SŁÓW.

A. Ze względu na język mamy słowa:

1) polskie, czyli swojskie; np. *cześć, uczelnia, ostoja, woźnica, pogadanka, gawęda, miejsce, dziedziniec;*

2) obce, tj. z innego języka wzięte; np. *honor, szkoła, port, furman, konwersacya, plac* itp.

B. Co do ilości zgłosek są:

1) jednozgłoskowe: *Bóg, to, zły, dać, sam, trzy, tak, gdy,*

2) wielozgłoskowe: *nie-bo, roś-lin-ka, po-nad-kra-wy-wać.*

*) Nowsi pisarze niemieccy poczynają i w piśmie dzielić słowa ściśle na zgłoski rozbioru.

C. Przez wzgląd na wywód bywają słowa:

1) pierwotne czyli pierwotniki, tj. same pnie, nagie lub z końcówką; np. *las, noc, mar-a, zł-y, sz-yć, pis-ać.*

2) pochodne czyli pochodniki, wzrosłe z pierwotników dobraniem zrostków lub narostków; np. *las-ek, noc-ny, marz-yć, zł-ość, za-szyć, prze-pisać.*

W zdolności wyrabiania wielu pochodników leży gibkość języka. W téj własności język polski przodkuje innym znamienicie; np. od pierwotnika:

pan	**gr**-*ać*	**biał**-*y*
pan-*ek*	**gr**-*a*	**biał**-*o*
pan-*isk-o*	**gier**-*k-a*	**biał**-*ość*
pan-*ów*	**gr**-*acz*	*na*-**biał**
pan-*icz*	**gr**-*ani-e*	*pod*-**biał** (ziele)
pan-*icz-yk*	*za*-**gr**-*ać*	**Biał**-*a* (miasto)
pan-*icz-ysk-o*	*po*-**gr**-*ać*	**Biał**-*k-a* (rzéka)
pań-*stw-o*	*do*-**gr**-*ać*	**biał**-*k-o*
pań-*sk-i*	*wy*-**gr**-*ać*	**biel** (białość)
pań-*sk-ość*	*o*-**gr**-*ać*	**biel**-*idł-o*
pań *szcz-yzn-a*	*z*-**gr**-*ać*	**biel**-*izn-na*
pan-*i*	*prze*-**gr**-*ać*	**biel**-*ić*
pan-*n-a*	*ode*-**gr**-*ać*	*wy*-**biel**-*ić*
pan-*ien-k-a*	**gr**-*ywa-ć*	*o*-**biel**-*ić*
pan-*ien-ecz-k-a*	**gr**-*yw-ani-e*	*u*-**biel**-*ić*
pan-*ień-sk-i*	*za*-**gr**-*yw-ać*	*z*-**biel**-*ić się*
pan-*ień-stw-o*	*wy*-**gr**-*yw-ać*	*po*-**biel**-*ić*
pan-*ię*	*do*-**gr**-*yw-ać*	*do*-**biel**-*ić*
pan-*iąt-k-o*	*o*-**gr**-*yw-ać*	*nie-do*-**biel**-*ić*
pan-*iąt-ecz-k-o*	*z*-**gr**-*yw-ać*	*po-do*-**biel**-*ać*
pan-*eń-k-o*	*prze*-**gr**-*yw-ać*	*Na*-**biel**-*ak*
po **pań**-*sk-u*	*i*-**gr**-*ać*	**biél** (słoninka)
z **pań**-*sk-a*	*i*-**gr**-*asz-k-a*	**Biél**-*sk*
span-*osz-yć-się*	*i*-**gr**-*zysk-o*	**biél**-*m-o* itd.

wywodzą się pochodniki

D. Względem składu słów rozróżniamy:

1. pojedyncze: *pół beczka, nie do piérze, jest li, władać sława,*
2. złożone: *półbeczek, niedopiérz, jeśli, Władysław.*

E. Pod względem różności znaczenia dzielą się słowa na dziewięciorakie rzędy, które się częściami mowy nazywają; te są:

1. Rzeczownik
2. Przymiotnik
3. Liczbownik
4. Zaimek
5. Czasownik
6. Przysłówek
7. Przyimek
8. Spojnik
9. Wykrzyknik

Rzeczownik jestto słowo, które mianuje jakiś przedmiot; np.
Bóg, słońce, człowiek, koń, nóż, rozum, mądrość, pilność.

Przymiotnik jest słowem, które wyraża przymiot lub właściwość przedmiotu; np.
wieczny Bóg, *ogromne* słońce, *rozumny* człowiek, *wrony* koń, *tępy* nóż, *wielka* mądrość, *jesienne* polowanie.

Liczbownik oznacza ilość przedmiotów; np.
jeden Bóg, *dwa* pola, *trzy* osoby, *dużo* słów, *mało* treści, itp.

Zaimek jest słowo, które zastępuje miejsce Rzeczownika; np.
ja, ty, on, ona, ono; ten, ta, to; który, która, które.

Czasownik jestto słowo, które oznacza objaw przedmiotu w pewnym czasie; np.
być, orać, kwitnąć itp.

Bo gdy kto jest, to objawia swój byt w czasie teraźniejszym; gdy rolnik orał, to objawiał tém działaniem byt swój w czasie przeszłym, a gdy róża zakwitnie, to także byt swój objawi stanem kwiatu w czasie przyszłym.

Przysłówek służy do określenia właściwości albo Czasownika, albo Przymiotnika albo innego Przysłówka; np.
pięknie pisać, *zbyt* wielki, *bardzo* dobrze.

Przyimek znaczy jakiś wzgląd, którego przez samę Rzeczownika odmianę wyrazić nie można; np.
na stole, *pod* stołem, *przed* stołem, *za* stołem, *koło* stołu itd.

Spójnik jest słowo, które słowa lub zdania połącza w jeden stosunek; np.
Rozum *i* cnota nas zdobią. Trzeba się uczyć, *bo* nauka czyni nas światłymi.

Wykrzyknik jestto słowo, które wyraża uczucie, albo naśladowanie głosu lub dźwięku; np.
ach! o! biada! — kra! uhu! — bęc! paf!

UGINANIE SŁÓW.

Uginanie słów jest trojakie: zmiana, odmiana i przemiana.

Zmiana słowa dzieje się zapomocą zgłosek przydatnich lub przez skład z inném w celu zmiany znaczenia; np.
dać, *za*-**d**-ać, *prze*-**d**-ać, *u*-**d**-*aw*-ać, **zakono**-dawca.

Odmiana słowa odbywa się przez końcówki, dla wyrażenia pewnych względów; np.
łąk-*a*, łąk-*ami;* dobr-*y*, dobr-*ego;* koch-*ać*, koch-*aj*-*my*.

Przemiana słowa jest wtedy, gdy to za dobraniem pewnych zgłosek lub bez nich w inny rzęd słów wstępuje; np.

Rzeczownik:	*sław-a*	Czasownik:	*czyn-ić*	Przymiotnik:	*mnog-i*
Czasownik:	*sław-ić*	Rzeczownik:	*czyn*	Rzeczownik:	*mnó-stw-o*
Przymiotnik:	*sław-ny*	inny:	*czyn-n-ość*	Czasownik:	*mnoż-yć*
Przysłówek:	*sław-nie*	Przymiotnik:	*u-czyn-n-y*	Rzeczownik:	*mnoż-n-ik*

Przez zmianę i przemianę słów powstają słowa pochodne i składane.

Więcéj słów jest zmiennych i przemiennych, aniżeli odmiennych, otóż:

Wszystkie części mowy dzielą na odmienne i nieodmienne.

Odmienne są te, które rozmaite względy przez końcówki wyrażać mogą. Takowe są piérwsze pięć, tj. Rzeczownik, Przymiotnik, Liczbownik, Zaimek i Czasownik; np.

koń	*posłuszn-y*	*dw-a*	*t-en*	*chwal-ić*
koni-**owi**	*posłuszn*-**ego**	*dw*-**óch**	*t*-**ym**	*chwal*-**imy**.

Nieodmienne są takie, które końcówek dobiérać nie mogą, a témi są ostatnie cztéry, tj. Przysłówek, Przyimek, Spójnik i Wykrzyknik; np.
wysoko, przed, albo, ach!

We wszelkiém słów uginaniu główną odgrywa rolę *przegub (litera characteristica).**)

Przegub jestto ostatnia spółgłoska w trzonie słowa, do któréj narostek lub końcówka przyléga; np.

*zą***b**	*pa*ń*-i*	*dob***r***-y*	**m***-yć*	**cz***-uć*	**b***-yć*	**b'***-ić*
*zą***b***-ek*	*pa***ni***-ą*	*dob***r***-ych*	**m***-yj*	**cz***-uł*	**b***-ądź*	**b***-ij.*

Przegub, na którym się słowo przegiba, podpada sam różnym zmianom; np.

*o***k***-o*	*wzię***t***-y*	*plemie***ni***-a*	*jagnię***ci***-a*	*mi***ł***-y*	*ca***ł***-o***w***-ać**
*o***cz***-ko*	*wzię***ci***-e*	*plemio***n**	*jagnią***t**	*mi***l***-i*	*ca***ł***-uj.**

DZIAŁ PIÉRWSZY.
Odmienne części mowy.

I. ROZDZIAŁ.
O RZECZOWNIKU.

Rzeczownik jest słowo wyrażające przedmiot, o którym coś pomyśléć i wyrzéc można; np.
Duch, świat, lis, powietrze, cnota, rąbanie.

---

*) Gdy słowo obce, w polszczyznę wprowadzone, spółgłoski przegubnéj nie ma, wtedy tę samogłoskę, która się zespółgłoskować daje (u, j,) na odpowiednią spółgłoskę (w, j,) przemienić, właściwością i dążnością jest języka polskiego; dla zatrzymania zaś téj samej liczby zgłosek, ile w obcym języku było, stosowny podgłos (e, y, i) dobiéra się; np. Padu-a, histori-a, religi-a, Turci-a, Dani-a, ministeri-um Pad-ew, histor-yj-a, relig-ij-a, Turc-yj-a, Dan-ij-a, minister-yj-um Lecz ten szczéro polski krój nie jest jeszcze w powszechném używaniu.

Najłatwiéj poznać Rzeczowniki po tém, że odpowiadają na pytanie *kto? co?* np.
Kto stworzył świat? *Bóg.* — Kto Boga wielbi? *Człowiek.* Co daje wełnę? *Owca.* — Co wieje na dworze? *Wiater.* — Co uszczęśliwia? *Cnota.* — Co gubi zgodę? *Upor.* — Co wzmacnia siły? *Praca.*

WIELLORAKOŚĆ RZECZOWNIKÓW.

C. Pod względem pojmowania przedmiotu bywa Rzeczownik:

1. Najawny *(concretum)*, którego przedmiot się znajduje na jawie czyli w naturze; np.
król, dziécię, rak, motyl, żelazo, drzewo, światło,

2. Myślny *(abstractum)*, którego przedmiot nie jest na jawie, ale go tylko myślą pojąć możemy; np.
bogini, czart, mądrość, chluba, siejba, wygoda, czytanie, spanie. Tak np. *siejby, czytania, spania* widzieć nie można, ale tylko człowieka *siejącego, czytającego, spiącego.*

A. Co do istnienia przedmiotu:

1. Żywotny, którego przedmiot jest *życiem* obdarzony; np.
człowiek, uczeń, siostra wół, ryba, glista.

2. Nieżywotny, którego przedmiot *martwy* lub bezwładny; np.
księżyc, kamień, góra, dąb, świrk, tulipan.

B. Ze względu na wartość przedmiotu Rzeczownik bywa;

1. Osobowy, którego przedmiot jest *osobą;* np.
Bóg, anioł, duch, rolnik, matka, niemowlę.

2. Rzeczowy, którego przedmiot jest *rzeczą*, bądź żywotną, bądź nieżywotną; np.
koń, baran, zając, mucha, ziemia, gwiazda, stół, pióro.

D. Rozróżniamy jeszcze miana *własne* i *pospolite.*

1. Miano własne jestto nazwa pojedynczéj jednostki *(indywiduum);* tu należą:

a) imiona i nazwiska ludzi, tudzież nazwy bogów i zwierząt pojedynczych; np.
Lech, Bolesław, Wanda, Jadwiga, Sławenna; Jan Zamojski, Karol Chodkiewicz, Tadeusz Kościuszko, Piotr Skarga, Adam Mickiewicz, Bronisław Trentowski, Joachim Lelewel; Homer, Sokrates, Cycero, Giete, Wolter. Jowisz, Minerwa; Perkun, Sława. Zagraj (pies gończy), *Dolot* (chart).

b) nazwy narodów; np.
Polak, Czech, Niemiec, Francuz, Włoch,

c) nazwy krajów, gór i wód; np.
Europa, Polska, Szlązk, Serbsk, Wołoszczyzna, Włochy, Anglia; Tatry, Babiagóra, Alpy, Pireneje, Kaukaz, Wezuw; Bałtyk, Wisła, Dniepr, Wiar, Pełtew', Hipokrena.

2. Miano pospolite jest nazwą wielu podobnych albo różnorodnych przedmiotów; np.
rybak, wilk, kościół, żyto, jodła.

Pomiędzy mianami pospolitémi odróżnić trzeba jeszcze *miana zbioru* i *miana steku.*

Miano zbiorowe jest nazwą przedmiotu, którego części składowe inną nazwę noszą, niż całość; np.
naród składa się z ludzi, *gromada* z włościan, *trzoda* z bydląt, *stado* z koni, *las* z drzew, *dziatwa* z dzieci.

Miano steku służy przedmiotowi, który w najmniejszéj swéj cząstce nazwę całości nosi; np.
woda, piasek, żelazo, złoto, pszenica, ziemia, mąka, cukier, piwo.

ZMIANY RZECZOWNIKÓW.

Ze wszystkich zmian rzeczownikowych najliczniejsze są te, któremi mówiący w myśli swojéj *zeszczupla* naturalną urodę czyli istotę przedmiotu.

Naturalną urodę przedmiotu np. *chłop*, zeszczuplamy, gdy sobie wyobrażamy, że tenże jest albo szczuplejszéj *kibici*, albo szczuplejszéj *treści*, albo szczuplejszéj *postaci*, tj. kibici i treści zarazem.

A. Kibić przedmiotu jest szczuplejsza, gdy ten jest:

I. Mniejszy; cecha **k** w końcówkach: *ek, ka, ko,* np.

w 1. stopniu: *chwil(-a)-***ka**	*chłop-***ek**	*słon-***ko**
w 2. stopniu: *chwil-e***czka**	*chłop-e***czek**	*słon-e***czko**

Lub mniejszy ale udzielny; cecha **k** z podgłosem *y(i),* np. *ha(k)cz-***yk** *koń-***ik.**

Rzeczowniki tych odcieni nazywają się *zmniejszałe (diminutiva).*

II. Przyjemniejszy, bo maleńki, a nadobny; cecha **ńk** w końcówkach *eńko, eńka,* np. *chłop-e***ńko** *ryb(-a)-e***ńka***)

III. Od-raźniejszy, bo choć duży, ale szpetny; cecha **sk** w końcówce *sko(ysko, isko),* np. *chłop-***isko** *ziel(-e)-***sko** *noż-y***sko**

Te Rzeczowniki zwą się *zgrubiałemi.*

B. Treść jest szczuplejsza, kiedy przedmiot jest:

I. Lichszy, bo niby mały, a nędzny; cecha **n** w końcówce *yna (ina),* np. . . . . *chłop-***ina** *twarz-***yna** *dziec-***ina**

a do tego jeszcze i mniejszy

w 1. stopniu np.	*chłop in***ka**	*dziec-in***ka**
w 2. stopniu .	*chłop-ine***czka**	*dziec-ine***czka**

II. Młodszy, bo:

Albo 1) w wieku podrostka sprawny; cecha **c** w końcówkach *ec, ca, ce,* np. . . *chłop-i-e***c** *słoń-***ce**

i mniejszy . .	*chłop-***czyk**	
podrostek lichszy . . .	*chłop-czy***na**	*dziew-czy***na**
i mniejszy w 1. st.	*chłop-czyn***ka**	*dziew-czyn***ka**
w 2. st.	*chłop-czyne***czka**	*dziew-czyne***czka**

A wyrostek udzielny; cecha **c** z podgłosem *y(i)* np. . . *wojewo(d-a)dz-***ic** *siostrz-***yca**

i mniejszy .	*siostrz-y***czka**

Albo 2) w wieku dziécięcia wątły; znamię wygłos **ę,** cecha: *t(ć),* np. . . . . *chłop-i-***ę** *źréb-i-***ę**

i mniejszy w 1. st.	*chłop-i-ątko*	*źréb-i-ątko*
w 2. st.	*chłop-i-ąteczko*	*źréb-i-ąteczko*

*) Ten odcień w sławiańskich dyalektach więcéj używany niż w polskim.

dziećięcy i lichszy . . .	*chłop-i-ęcina*	*dziéwcz-ęcina*
i mniejszy w 1.st.	*chłop-i-ęcinka*	*dziéwcz-ęcinka*
w 2.st.	*chłop-i-ęcineczka*	*dziéwcz-ęcineczka*
III. Junacki, tj. choć tęgi, dziarski, ale nie dojrzały wiekiem, doświadczeniem lub rozwagą;		
cecha **k** z podgłosem *a*, np.	*chłop-ak*	*dziec-i-ak*
i mniejszy .	*chłop-aczek*	*dziec-i-aczek*
junacki a lichszy . . .	*chłop-aczyna*	
i mniejszy .	*chłop-aczynka*	
junacki a dziećięcy . .	*chłop-aczę*	
i mniejszy .	*chłop-aczątko*	

Niemal każden odcień zeszczuplonéj treści przyjmuje jeszcze odcienia zeszczuplonéj kibici; np.

chłop-i-ec	*kurcz-ę*	*źrub-ak*
chłop-czysko	*kurcz-ęcisko*	*źrub-aczysko*

C. Cała postać przedmiotu bywa szczuplejsza, albo na naturalnéj jego wielkości, a wyraża się na całkowitym trzonie Rzeczownika, np.

Piotr, Pietr-ek, Pietr-uś, Pietr-unio itd.

albo radziéj na jego zdrobniałéj wielkości, a wyraża się samym rdzeniem Rzeczownika; np.

Mirosław, drobniejszy: *Mir-ek*, jeszcze mniejszy: *Mir-eczek;* a przyjemniejszy: *Mir-eńko.*

Zeszczuploną jest postać przedmiotu, gdy tenże:

I. Upieszczony; cecha **ć** lub ścieńczony przegub, np. . .	*Mir-cio*	*mam-cia*	*o(ko)-cio*
II. Umiłowany; cecha **ś** z podgłosami *a, y(i), o, u*, np. .	*Mir-uś*	*J-aś*	*Z-osia* *Mar-yś*
i mniejszy w 1. st.	*Mir-usiek*		*Z-oska*
w 2. st.	*Mir-usieczek*		*Z-osieczka*
umiłowany i upieszczony.	*Mir-ciuś*		*Edzi-uś* itd.
III. Ukochany; cecha **ń** w końcówkach: *unio, unia*, itp. np.	*Mir-unio*		*dziad-unio*
i mniejszy w 1. st.	*Mir-uniek*		*Wil-uniek*
w 2. st.	*Mir-unieczek*		*Mar-yunieczka*
ukochany i upieszczony .	*Mir-ciunio*		*cio-ciunia*

IV) Ulubiony (luby); cecha **l**

w końcówkach *ulo, ula.* itp. np.	*Mir-ulo*	*Mar-yla*
i mniejszy w 1. st.	*Mir-ulek*	*Mar-ylka*
w 2. st.	*Mir-uleczek*	*Mar-yleczka*
ulubiony i upieszczony	*Mir-ciulo* itd.	

Rzeczowniki wszystkich cztérech powyższych odcieni zwane są *zdrobniałémi.*

Odcienia zeszczuplonéj postaci dopuszczają znowu odcienia zeszczuplonéj kibici i treści; np.

Mir-cio	*Wil-unio*	*Ed-ulo*	*Władz-i-o*
Mir-ciak	*Wil-unieńko*	*Ed-uleńko*	*Władz-ina*
Mir-ciaczek	*Wil-unisko*	*Ed-ulisko*	*Władz-i-ątko* itp.

Wszelka jednakże cecha tych słów pochodnych służyć może do wyrażenia różnych innych pojęć; np.

ek, ka, ko: *dudek, ryżojądek* (ptak), *ogórek, zamek, rysunek; kowalka, kukułka, sójka, ciesielka, posyłka; ziarko.*
yk (ik): *:matematyk, grzésznik, puszczyk, słowik, grzechotnik*(wąż), *licznik.*
ysko (isko): *pszeniczysko, biczysko. ognisko, pobojowisko.*
yna (ina): *jarzyna, buczyna, dębina, wołowina, dolina.*
ec, ca, ce: *mędrzec, krogulec, palec, proporzec, dworzec, owca, serce.*
ic, ica: *szlachcic, dziedzic, klucznica, ostryżnica* (ptak morski), *strażnica, kaplica, piwnica, cierniczka* (rybka).
ak: *Polak, szpak, szczupak, krzyżak* (pająk), *burak, wiatrak, czerpak.*

Nader gibki język polski wyrabia daleko więcéj jeszcze jednego słowa zmian, np.

szewcz-uk, dziec-i-uch, krawcz-ycha, kocur, Niemcz-ura,

których znaczenie obszérniejsza nauka wyłoży.

Żaden atoli Rzeczownik nie da się ugjąć do wszystkich zmian i ich odcieni. Nie ma zaś Rzeczownika wcale niezmiennego; najczęściéj zwykliśmy Rzeczowniki *zmniejszać* i *zgrubiać*, a imiona chrzestne *zdrabniać.*

ODMIANA RZECZOWNIKÓW.

Rzeczowniki odmieniają się przez *liczby* i *przypadki.*

O liczbach.

Liczba jest wzgląd na *ilość* przedmiotów; np.
jeden Bóg, dwie ręce, pięć zmysłów, sto tysięcy wojska.

Trzy liczby znajdujemy w mowie polskiéj: *pojedyncza, podwójna* i *mnoga.*

Liczba pojedyncza używa się, gdy o jednym tylko przedmiocie jest mowa; np.
obywatel, koń, pszczoła, książka, słowo, morze.

Liczba podwójna, w staréj polszczyźnie często używana, teraz w niektórych tylko pozostała słowach; np. *ręce, oczy, uszy;* zamiast: *ręki, oka, ucha. Dwieście* za: *dwa sta.*

Ta liczba znajduje się po dziełach pisarzów złotego wieku, a jeszcze gęściéj dawniejszych; żyje ona podziśdzień obficie w uściech gminu, który się nią nawet miasto mnogiéj posługuje.

Liczba mnoga używa się, kiedy o wielu jednakich przedmiotach mówimy; np.
obywatele, konie pszczoły, książki, słowa, morza.

Ze względem na liczby wiąże się wzgląd na rodzaj Rzeczownika.

O rodzajach.

Rodzaj Rzeczownika jest wzgląd na końcówkową z nim zgodę innego słowa; np.
uczeń pilny czytał, siostra pilna czytała, dziécię pilne czytało.

1. Rodzaje w liczbie pojedynczéj.

Trzy są rodzaje Rzeczowników w liczbie pojedynczéj: *męzki, żeński* i *nijaki.*

Rodzaj Rzeczowników polskich poznać można z *płci* przedmiotu, i z *zakończenia* Rzeczownika.

A. *Ogólnie* Rzeczownik jest rodzaju męzkiego, gdy oznacza przedmiot *płci męzkiéj,* albo gdy ma *zakoń-*

czenie męzkie, tj. spółgłoski *twarde;* i niektóre *miękkie*, np. *Jagiełło, Batory, Polak, Uran; wojewoda, poeta, wuj, syn, wół, baran, kogut; znak, groch, słup, duch; zając, klucz, oręż, pacierz, kraj, węgiel,*

W *szczególności* zaś dla zakończenia są rodzaju męzkiego Rzeczowniki na spółgłoski *grubo miękkie*, tudzież na *l, j.*

	Na przykład:	Lecz rodzaju żeńskiego są:
c	*piec, palec, pałac, kobierzec, marzec, głuszec.*	*noc, moc.*
dz	*rydz, pieniądz, mosiądz.*	
cz	*bicz, miecz, leszcz, barszcz, płaszcz, obręcz, poręcz, sandacz.*	*ciecz, tucz, krocz, dzicz, smycz, gorycz, słodycz, zdobycz, ubocz, odsiecz.*
dż	*dżdżdż.*	
sz	*kosz, pałasz, kapelusz.*	*wesz, rozkosz.*
ż	*nóż, ryż, wąż, czyż, krzyż, jarmuż.*	*młodzież, grabież, kradzież, straż, obróż, podróż.*
rz	*kurz, tchórz, źwiérz, węgorz, piskorz, pancérz, pęchérz.*	*szérz, twarz, potwarz.*
l	*ból, mól, motyl, dyszel, magiel, chruściel, żużel, kąkol.*	*koléj.*
j	*raj, maj, gaj, rój, pokój, oléj.*	*stal, sól, kądziel, kąpiel, myśl, gęśl, zarośl, latorośl* itp.

B. *Ogólnie* Rzeczownik jest rodzaju żeńskiego, kiedy oznacza przedmiot *płci żeńskiéj*, albo gdy ma zakończenie żeńskie, tj. samogłoski *a, i,* lub spółgłoski *cienkie;* np.

Wanda, Jadwiga, Cerera, bogini, pani, owca, kokosz, mysz, woda, rzecz, sień, dobroć.)*

---

*) Gdy greckie męzkie Rzeczowniki kometa, planeta mają zakończenie żeńskie a, a będąc rzeczami nieżywotnémi, płci męzkiéj oznaczać nie mogą: przeto, przechodząc w polszczynę, z jéj ducha są rodzaju żeńskiego, i mówimy ta kometa, ta planeta, a nie ten kometa, ten planeta, jak pedantyzm gramatyczny wprowadzić w język usiłował. Przeciwnie francuzki, żeński wyraz: adresse itp. w polskiém przechodzi na rodzaj męzki, i mówi się adres nie adresa, bo każdy język rodzaje swoim duchem stanowi.

W szczególności atoli rodzaju żeńskiego dla zakończenia są Rzeczowniki na spółgłoski *cienkie*.

	Na przykład:	Wszakże są rodzaju męzkiego:
ć	*nać, sieć, nić, pieczęć, ość, pieść, kość, złość, litość, miłość, dobroć, paproć* itp. I rzéki: *Noteć, Prypeć.*	*liść, łokieć, dziegieć, kłykieć' polecć, kopeć, pypeć, wiecheć, poznokieć.* I miasta: *Brześć, Zamość.*
dź	*młódź, miedź, kadź, piędź, czeladź, gołoledź, krawędź.*	*ślédź, niedźwiédź, łabędź, gwóźdź.*
ś	*oś, wieś, pierś, gęś, przycieś.*	*łoś, ryś, bryś, struś, łosoś.*
ż	*maż, gałąź.*	*fontaż.*
p'	*konop', człap'.*	*karp', drop'.*
b'	*głąb', żob'.*	*drób', gołąb', jastrząb', Za grzeb'.*
w'	*krew', konew', panew', stagiew', chorągiew', rzodkiew', marchew', brukiew'* itp.	*nów', paw', żółw', żóraw', ołów', modrzew', szczaw'.* I miasta: *Wrocław', Bolesław', Jarosław', Bracław'.*
m'	*kram'.*	Miasta: *Radom', Oświęcim', Wesprzym'.*
ń	*woń, broń, dłoń, skroń, jabłoń, pogoń, dań, darń, cierń, krtań, otchłań, goleń, pieczeń, kieszeń, czerwień, przestrzeń, pieśń, pleśń, pilśń, baśń, waśń, bojaźń*, itp.	*koń, słoń, cień, dzień, pień, ogień, kamień, promień, jęczmień, pierścień*, itp. I miesiące: *styczeń, sierpień, wrzesień.*

Są Rzeczowniki płci obojéj, a zatém i rodzaju obojego wedle znaczenia; np.
siérota, sługa, włóczęga, niedołęga, gaduła, papla, beksa, płaksa.

C. Rzeczownik jest rodzaju nijakiego, gdy nie jest ani rodzaju męzkiego, ani żeńskiego, albo gdy ma zakończenie nijakie, tj. na samogłoski *o, e, ę*, i obce *um*; np.
słowo, pole, dziećię, źrébię, pisklę, imię, gimnazyum.

Tudzież nazwy *głosek* i każde *słowo* lub *zdanie* za Rzeczownik uważane; np.
a, l, b'; twoje *ale*, dawne *niepozwalam.*

2. *Rodzaje w liczbie podwójnéj.*

W téj liczbie pozostały ślady *trzech* rodzajów:

a) Rodzaj społy, dla słów, które w liczbie pojedynczéj są rodzaju męzkiego lub nijakiego; np.
dwa, oba, obydwa ucznie, stoły, lub okna.

b) Rodzaj żeński; np.
dwie, obie, obydwie dziewczynki.

c) Rodzaj znamienity, który jeno *mężczyznom*, przydajemy i to wtedy tylko, gdy ich spomiędzy innych przedmiotów wyszczególnić chcemy; np.
dwaj, obaj, obydwaj uczniowie, bracia.

3. *Rodzaje w liczbie mnogiéj.*

W liczbie mnogiéj nie rozróżnia Polak żadnych rodzajow, czyli:

W liczbie mnogiéj *jeden* tylko jest rodzaj, ale w *kilku zawodach;* szczególniejsze są:

1. Zawód pospolity nadajemy Rzeczownikom *wszelkiego rodzaju,* bo mówimy; np.
te Prusaki, te nauczyciele, te liny, te matki, te pióra, te okręty.

2. Zawód znamienity przypisujemy tylko mężczyznom, jeżeli ich spomiędzy innych przedmiotów wyszczególnić chcemy; np.
ci Prusacy, ci nauczycielowie, ci uczeni, ci bracia.

Dawniéj nawet źwiérzętom zawód znamienity nadawali Polacy; np.
ptaszkowie śpiéwali, motylkowie latali, gołąbkowie gruchotali, psi szczekali.

O przypadkach.

Przypadek jest wzgląd na *stosunek* przedmiotu; np. *Rodzice* dają *dzieciom wychowanie.*

Po *siedm* jest przypadków w obu liczbach.

Po pytaniach poznajemy, w jakim przypadku Rzeczownik stoi.

1szy	Mianownik	na pytanie:	**kto? co?** *)
2gi	Posiadacz	« «	**kogo? czego?** *)
		lub:	**czyj? czyja? czyje?**
3ci	Celownik	« «	**komu? czemu?**
4ty	Biernik	« «	**kogo? co?** *)
5ty	Wołacz	*wzywając lub wołając.*	
6ty	Narzędnik	na pytanie:	**kim? czém?**
7my	Miejscownik	*po pięciu Przyimkach:*	**w, o, po, na, przy,**

przypadek nazywa się: — a kładzie się:

na pytania: *w kim? w czém? o kim? o czém?* itp.

Przykłady:

M. *Rolnik orze. — Kto, co orze? Rolnik.*
Drzewo kwitnie. — Kto, co kwitnie? Drzewo.

P. *Dzieci słuchają starszych. — Kogo, czego słuchają dzieci? Starszych.*
Mądry szuka prawdy. — Kogo, czego szuka mądry? Prawdy.
Stan wieśniaka jest szanowny. — Czyj stan? Wieśniaka.
Dobroć Boga przenika świat cały. — Czyja dobroć? Boga.
Życie człowieka jest krótkie. — Czyje życie? Człowieka.

C. *Daruj bratu winę. — Komu daruj winę? Bratu.*
Przypisz lenistwu niedolę swoję. — Czemu przypisz niedolę? Lenistwu.

B. *Kocham bliźniego. — Kogo, co kocham? Bliźniego.*
Mam ochotę uczyć się. — Kogo, co mam? Ochotę.

W. *Młodzieńcze! bądź pilny.*
Cna młodzi! ucz się języka rodowitego.

N. *Sąsiadem się świadczę. — Kim się świadczę? Sąsiadem.*
Nie łudźmy się nadzieją. — Czém się nie łudźmy? Nadzieją.

Mj. *W Bogu miéj ufność. — W kim miéj ufność? W Bogu.*
Gdańsk leży przy morzu. — Przy czém leży Gdańsk? Przy morzu.

Prócz tego bez pytań poznają się przypadki po Przyimkach, z których każden pewnego przypadku wymaga; np. *bez nauki* (P.), *ku Warszawie* (C.), *przez las* (B.), *między ludźmi* (N).

*) O Mianownika, Posiadacza i Biernika lepiéj się pytać dwoma zawsze pytaniami, inaczéj Mianownika i Biernika rzeczowego, a Posiadacza i Biernika osobowego nie rozróżni.

Odmieniać Rzeczownik w obu liczbach według pytań siedmiu przypadków znaczy przypadkować go.

Przypadki: *Mianownik, Biernik* i *Wołacz* nie zawsze są odmienne, bo nie mają osobnych dla siebie cech przypadkowych, i bez nich nawet bywają; np.

M.	*Paweł*	*koń*	*sól*	*dziécię*
B.		na *koń*	*sól*	*dziécię*
W.	*Pawle!* (lub *Pawle!*)		*sól!*	*dziécię!*

Przypadki zaś: *Posiadacz, Celownik, Narzędnik* i *Miejscownik* zawsze są odmienne, i każden z nich osobną dla siebie miéwa cechę; np.

P.	*Paw*ł-**a**	*koni*-**a**	*sol*-**i**	*dziécięci*-**a**
C.	*Paw*ł-**owi**	*koni*-**owi**	*sol*-**i**	*dziécięci*-**u**
N.	*Paw*ł-**em**	*koni*-**em**	*sol*-**ą**	*dziécięci*-**em**
Mj.	*o Paw*ł-**e**	na *koni*-**u**	w *sol*-**i**	przy *dziécięci*-**u**

PRZYPADKOWANIE RZECZOWNIKÓW

w liczbie pojedynczéj.

Dla przypadkowania Rzeczowników w liczbie pojedynczéj zebrać je należy we dwie tylko odmiany *(deklinacye)*.

Końcówki przypadków odmiennych dołączają się do przegubu trzona; np.

syn	*córk*(*-a*)	*nieb*(*-o*)	*gołab'*	*litość*	*bogiń*(*-i*)
syn-a	*córk*-**ę**	*nieb*-**a**	*gołębi*-**a**	*litości*-**ą**	*bogini*-**ę**

PIERWOTNE TŁO

wszech odmian rzeczownikowych

w liczbie pojedynczéj.

Przypadki zawsze odmienne	**Isza odmiana**	**IIga odmiana**
P. ma końcówkę:	**-a** (dawniejsza *-u*)	**-y** (lub-*i*)
C. i Mj. „	**-u**	**-y** (lub-*i*)
N. „	**-em**	**-ą**

Na przykład:

Trzon Rzeczownika	*brat*	*pol(-e)*	*rzecz*	*oś*
P.	*brat-***a**	*pol-***a**	*rzecz-***y**	*ôs-* **i**
C. i Mj.	*brat-***u**	*pol-***u**	*rzecz-***y**	*os-* **i**
N.	*brat-***em**	*pol-***em**	*rzecz-***ą**	*os-i-***ą**

Lecz w rozwijaniu się pomysłów język i przypadkom nie zawsze odmiennym wyrobił osobne cechy, lub nadał cechy przypadków odmiennych; np.

M. *brat,* W. *braci-***e***!* B. *brat-***a**, (jak w Posiadaczu).
M. *chmura,* B. *chmur-***ę**, W. *chmur-***o***!*

Po rodzaju Rzeczownika poznajemy, do której odmiany on należy, a mianowicie:

Do Iszéj odmiany należą Rzeczowniki rodzaju męzkiego i nijakiego; wyjąwszy męzkie, kończące się na *a;* np.

płot, raj, siano, zboże, pisanie, bydlę, dziadzio, syńcio, usio; ale nie: *mężczyzna, cieśla, dawca* itp.

Do Ilgiéj odmiany należą Rzeczowniki rodzaju żeńskiego i męzkie na *a*; np.

matka, pani, mysz, dobroć, stwórca.

Przypadkowanie Rzeczowników odbywa się za trojaką sprawą: przyborem końcówek dla oddania względów, i zmianą trzona pod wpływem końcówek dla dzwięczności.

Każden przypadek odmienny przybiéra właściwą sobie końcówkę, rozmaitą wedle odmiany.

Zmiana trzona zaś w przypadkowaniu zachodzić może następująca:

a) w przegubie trzona; np.

brat Szlązak waga farba srébro przyjaciel jęczmień
bracie Szlązacy wadze farbie srébrze przyjacioły jęczmionia

b) w podgłosie tegoż trzona; np.

lato błąd łódź
w lecie błędzie łodzi

c) w przegubie pnia; np.

dzień *łokieć chłopiec*
dnia *łokcia chłopca*

d) przez narośnięcie trzona; np.

dziéci-ę	*imi-ę*	*pogan*	*nieb-o*
*dziéci-***ęć**-*cia*	*imi-***on**-*a*	*pogan-***in**	*niebi-***os**-*a*

We wszystkich przypadkach odmiennych język polski czyni następujące ogólne zmiany w trzonie Rzeczowników.

Zmiana podgłosu.

1. Ściśnione podgłosy *é, ó, ą,* swobodnieją na *e, o, ę;* np.

śnieg rów ząb koléj sól gałąź
śniegu w rowie zęby kolcją soli gałęziami.

Lecz w wielu Rzeczownikach nie swobodnieją, ale ściśnione zostają; np.

papiéż, déżdż, żér, sieć, mól, śrót, mózg, żółw', wójt, róż, Jakób, żółć.

Męzkie: *kąt, kabąt, sąd, ląd, prąd, wielbląd, wąs, wiąz, związ, pawąz, bąk, pająk, obłąk, sąg, drąg, pstrąg, wasąg, szeląg, posąg, dziwoląg, tysiąc, miesiąc, zając, pącz, mosiądz, Odrowąż,* i żeński: *ciąż;* np. *wąsa, wąsy, wąsami* itd.

Wedle znaczenia swobodnieją lub nie w Rzeczownikach: *rząd* (władza rządząca), *rządu* | *rząd* (szereg, porządek), *rzędu*
trąd (owad), *trądu* | *trąd* (wysypka skórna), *trędu.*

2. Wylotne podgłosy *e, o* dla eufonii wstawione, giną; np.

*se***n** *łe***b** *be***z** *de***ch** *dzie***ń** *pie***s** *we***sz** *brzyte***w**
snu łba bzu tchu dnia psa wszy brzytwy

Osobliwie spod narostków *t, s, k, c, ć, w', n, ń, ł, l, r;* np.

*oc***et** *owie***s** *lase***k** *starze***c** *płe***ć** *krew'* *rożen* *uczeń* *węzeł*
octu owsy lasku starca płci krwi rożna ucznia węzła
*kocio***ł** *dysze***l** *świde***r**
kotła dyszla świdra.

Cześć zamiast *części* gubi także i poddźwięk **ś**: *czci.*

Lecz ustalony podgłos *e* nie znika; np.
człowiek-a, fenomen-u, ogier-a, promień-a, Wawel-u; kąpiel-i, młodzież-y, ciecz-y, macierz-y, przycieś-i, kieszeń-i, itd.

Zmiana przegubu pnia.

Cienkie przeguby pnia i *rz* twardną po wylocie eufonicznych *e, o;* np.
tydzień kozioł skąpiec karzeł **wieś** *Żółkiew' chorągiew'*
tydnia kozła skąpca karła **wsi** *Żółkwi chorągwi.*

Lecz cienkie przeguby *ć, dź, ń, l* przed narostkiem *ec* i *grube* (prócz *rz*) nie twardną; np.
Rozsochowaciec (wieś) *ociec udziec koniec*
Rozsochowaćca zamiast: *oćca udźca końca*
ojca
ocet pędzel styczeń kruszec nosorożec
octu pędzla styczna kruszce nosorożca.
Tudzież: *wrzesień więzień chrzest*
września więźnia chrztu (za: chrzstu).

Isza czyli MĘZKA ODMIANA.

Rzeczowniki téj odmiany męzkie kończą się w Mianowniku na *spółgłoski*, nijakie na samogłoski *o, e, ę;* np *stryj, zégar, leszcz, czoło, sumienie, kurczę.*

Chcąc przypadkować Rzeczowniki téj odmiany szczególnie baczyć należy:

Najprzód na przegub trzona, czy ten
jest twardy; np. *dąb, rak, lin, stół*
czy miękki; np. *palec, kania, Kołomyja, wzięcie.*

Potém na rodzaj Rzeczownika
czy męzki; np. *wuj, naród, jawor,*
czy nijaki; np. *złoto, wybrzeże, więzienie.*

Nakoniec na istotę przedmiotu, a mianowicie:
1. czy przedmiot ma byt żywotny; np. *chłop, karp'.*
czy też nieżywotny; np. *snop, nóż.*
2. czy przedmiot jest pojęciem starożytném, a przeto i wyraz dawnego utworu; np.
Bóg, czart, człek, ksiądz, ociec, syn, pies, dzień, ogień,
czy poźniejszego utworu; np.
wróg, król, urzędnik, okręt, ul, stół, zbiór, umysł.

3. czy przedmiotu stan jest dzielny, tj. kiedy go za jednolitą, najawną całość (osobnik, *indywiduum*) uważamy; np.

anioł, lis, nóż, płaszcz, wąs, kij,

czy bierny, tj. gdy on tylko zbiorem, stekiem, rzeczą składaną lub myślną *(abstractum)*; np.

mak, bób, głóg;—ogród, płot, lud, pułk;—ród, ślub, rozum, dowcip, czyn, grzech.

Przez wzgląd na przegub Miejscownik i Wołacz Rzeczowników Iszéj odmiany rozstępują się w przypadkowaniu na dwa rzędy.

Ze względu na rodzaj małe tylko zachodzą w odmianie różnice.

Pod względem istoty przedmiotu niemal każdy przypadek ma dwojaką końcówkę.

Końcówki wszystkich przypadków odmiennych, przylégające do przegubu, w Iszéj odmianie są następujące:

PRAWIDŁO Iszéj ODMIANY.

Przypadki	Gdy przegub jest *twardy*, wyjąwszy gardłowe: **k, g, ch, h.**	Zawsze:	Gdy przegub jest *miękki* lub *twardy* gardłowy: **k,g,ch,h.**
P.		**-a** (u)	
C. (męzkich		**-owi** (u)	
(nijakich		**-u**	
B.		jak *M.*	
W. (męzkich	**-e**, miękczące przegub		**-u**
(nijakich		jak *M.*	
N.		**-em**	
Mj.	**-e**, miękczące przegub		**-u**

Przykłady.

M.	*kłos*	*złot-o*	*kamień*	*słońc-e*
P.	*kłos-* **a**	*złot-* **a**	*kamien-i-***a**	*słońc-***a**
C.	*kłos-* **owi**	*złot-* **u**	*kamien-i-***owi**	*słońc-***u**
B.	*kłos*	*złot-o*	*kamień*	*słońc-e*
W.	*kłos-i-***e**	*złot-o*	*kamien-i-***u**	*słońc-e*
N.	*kłos-* **em**	*złot-* **em**	*kamien-i-***em**	*słońc-***em**
Mj.	*o kłos-i-***e**	*w złoc-i-***e**	*po kamien-i-***u**	*na słońc-***u**

Do wprawy.

kąt, udo, włos, guz, snop, niebo, drzewo, pismo, zimno, zwierciadło, jawor, Lwów, Gniezno.

mléko, pług, licho, gorąco, pieniądz, miecz, kapelusz, krzyż, pacierz, fontaź, życie, Wrocław', Radom', jęczmień, pole, jajo.

OGÓLNE UZUPEŁNIENIA PRAWIDŁA.

1. W Rzeczownikach żywotnych Biernik równy jest Posiadaczowi, ale nie Mianownikowi; np.

król-a, gospodarz-a, lis-a, kar(p')pi-a, motyl-a.

2. Wiele Rzeczowników nieżywotnych w Posiadaczu wyłączną ma końcówkę *u* zamiast *a;* np.

sąd-u, strach-u, kraj-u, gaj-u, row-u, wyléw-u, ołó(w')wi-u itd.

3. W Celowniku zachowuje się częstokroć pierwotne *u* zamiast końcówki *owi;* np.

brat-u, pan-u, chłop-u, itp.

Narośnięcie trzona.

1. Rzeczowniki na *ę* w przypadkach odmiennych przydłużają się o narośl; tj. żywotne o narośl *ć* z podgłosem *ę (ęć)*, nieżywotne o narośl *ń* z podgłosem *e (eń)*.

Na przykład.

M. B. i W.	*źwiérz-ę*	*imi-ę*
P.	*źwiérz-***ęc**-*i-***a**	*imi-***en**-*i-***a**
C. i Mj.	*źwiérz-***ęc**-*i-***u**	*imi-***en**-*i-***u**
N.	*źwiérz-***ęc**-*i-***em**	*imi-***ęn**-*i-***em**

Do wprawy.

dziećię, pacholę, chłopię, dziewczę, niemowlę, bliźnię; bydlę, źrębię, łosię, cielę, jagnię, prosię, pisklę, kurczę, gęsię, orlę itp. | *ramię, strzemię, brzemię, wymię, ciemię, siemię, plemię, szlemię* (drzewo poprzeczne).

2. Pień Rzeczowników o narostku *-an* narasta jeszcze o narośl *(epenthesis) -in;* w Mianowniku zawsze, w innych przypadkach zaś dwojako się mówi, z narośla lub bez niéj; np.

Bez narośli.	Z narośla.
M. zawsze:	*Ameryk-an-***in**
P. i B. *Ameryk-an-a*	lub *Ameryk-an-***in***-a*
C. *Ameryk-an-owi*	*Ameryk-an-***in***-owi*
W. i Mj. *Ameryk-an-i-e*	*Ameryk-an-***in***-i-e*
N. *Ameryk-an-em*	*Ameryk-an-***in***-em*

Do wprawy.

Warszawianin, Lwowianin, Wołynianin, Podolanin, Rzymianin, dworzanin, mieszczanin, włościanin, chrześcianin.

3. Rzeczownik *książę*, dawniéj rodzaju nijakiego, dziś już męzkiego, dwojako się ugina. Albo aż do samego rdzenia *ks*, albo do przyrośli *-ąż* w przypadkach odmiennych narośl *-ęć* przed końcówkami przybywa; np.

Rdzeń **ks**	**ks**
Pień	**ks**-*i*-**ąż**
Trzon narośnięty krótszy: **ks**-*i*-**ęć**	dłuższy: **ks**-*i*-**ąż**-**ęć**

M. i W.		*książę*
P. i B.	*ksi***ęc**-*i*-a	*książ***ęc**-*i*-*a*
C. i Mj.	*ksi***ęc**-*i*-*u*	*książ***ęc**-*i*-*u*
N.	*ksi***ęc**-*i*-*em*	*książ***ęc**-*i*-*em*

SZCZEGÓŁOWY WYWÓD PRAWIDŁA.

O Posiadaczu.

Posiadacz w Rzeczownikach rodzaju nijakiego ma końcówkę *a;* np.

*nieb(-o)***a**, *morz(-e)***a**, *życi(-e)***a**.

Posiadacz Rzeczowników rodzaju męzkiego jest dwojaki:

z końcówką **-a**; np. *snop, snop***a**; *miecz, miecz***a**; *gość, gości***a**

z końcówką **-u**; np. *mur, mur***u**; *kurz, kurz***u**; *szczaw', szczawi***u**.

Skutkiem swobody języka polskiego wiele Rzeczowników męzkich obydwóch Posiadaczów używa, stosownie do myśli i woli mówiącego Polaka; zwyczajem zaś, wiekami ustalonym, pewne Rzeczowniki wyłącznie *a*, inne wyłącznie *u* przybrały, stosownie do treści i kibici słowa.

Zasada naczelna,

którą duch i dążność języka stanowią, jest:

Jeżeli w przedmiocie znajdujemy lub upatrujemy *dzielniejszy* stan, a zatém *pewniejsze* usposobienie do posiadania czy obejmowania innego przedmiotu, kładziemy w Posiadaczu **a.**

Kiedy zaś przedmiot rzeczywiście ma lub niby ma tylko *bierny* stan, a przeto *zawodniejsze* usposobienie ku posiadaniu lub zawiéraniu innego przedmiotu, natenczas mówimy **u.**

Atoli dla jasności nauki tę zasadę rozwiéść wypada w szczegółowe prawa.

I. Wyłącznie jedna końcówka.

Prawo powszechne.

Posiadacz z końcówką **-a** służy wszystkim Rzeczownikom *żywotnym*, czyto w duchu czy w życiu, czy w urojeniu.

Otóż **a** bez wyjątku mają:

1. Osoby, tj. duchy i ludzie; np. *Boga, anioła, czarta, stworzyciela.*

2. Wszelkie żywociny; np. *źwiérza, ssawca, bobra, dziobaka, delfina, płaka, gryfa, słowika, zimorodka, pawia, legwana, węża, połoza, żółwia, rykacza, jesiotra, kabłonia, szczupaka, pstrąga, piskorza, pająka, niedźwiadka, raka, trzmiela, motyla, dżdżownika, czernika, ślimaka, tasiemca, wągra, turbana, korala, polipa, wymoczka, węgorka.*

Posiadacz na **u** przypada powszechnie Rzeczownikom *myślnym, (abstracta).*

A więc **u** zawsze przybiérają:

1. Przedmioty myślne; np. *losu, braku, pożytku, wdzięku.*

2. Władze i czynności duszy; np. *rozumu, rozsądku, dowcipu, umysłu, nawysłu, rozmysłu, pomysłu, zamysłu, przemysłu, wymysłu, zmysłu, talentu, gieniuszu.*

3. Nibyżywotne

a) Przedmioty niby wątpliwéj martwości; np. *upiora, trupa.*

b) Bożki i piéniądze; np. *Saturna, Perkuna, Bałwana, grosza, dukata, franka, piastra.*

c) Karty, gry i tańce; np. *tuza, fila, panfila, wyżnika, niżnika, bieza* (dawna gra), *wista, mazura.*

d) Rzeczowniki urojonéj dzielności żywocin; np. wypłatać *figla*, zrobić *psikusa*, urznąć *kuranta.*

3. Pojęcia

a) przymiotu; np. *wzroku, słuchu, węchu, smaku.*

b) bytu; np. *bytu, stanu, snu, żywotu.*

c) działania; np. *czynu, swaru, żalu, śmiéchu, dowodu.*

d) inne od Czasowników formowane Rzeczowniki; np. *boju*, (od: bić), *popłochu*, (od: popłoszyć), *pojazdu*, (od: pojechać), *pawązu*, od: po-wiąz-ać), *pokoju*, (od: pokoić).

Przeciwnie zaś Rzeczowniki najawne nieżywotne jedne *-a* drugie *-u* przybiérają; tu stanowi przegub (kibić słowa) przy względzie na znaczenie (treść słowa).

Prawo ogólne według przegubu.

1. Najawne a nieżywotne o przegubie *miękkim* lub *k, g, ch, h* biorą **-a**; np. *palca, rydza, kosza, klucza, krzyża, dyszla, liścia, gwoździa, pniaka, pługa, orzecha, poroha.*

Szczególnie z narostkami *eń, ek, yk* (lub *ik*); np. *kamienia, ogródka, promyka, słownika.*

1. Najawne a nieżywotne z przegubem twardym, wyjąwszy *k, g, ch, h*, przybiérają **-u**; np. *szczytu, miodu, kwasu, bzu, ukropu, schabu, torfu, stawu, domu, chrzanu, wału, szuwaru, agrestu, wodorodu, bursztynu, rozmarynu, antymonu, tomu, paragrafu, biletu, dylizansu, planu, teleskopu, barometru.*

A iż częstokroć odwrotnie bywa, tj. przegub twardy końcówkę *-a*, miękki zaś *-u* przyjmuję; tedy także znaczenia baczyć trzeba.

Uzupełnienia szczegółowe ze znaczenia.

-a mają następujące Rzeczowniki, lubo na przegub twardy zakończone:

-u mają przedmioty poniższe, chociaż się na przegub miękki lub *k, g, ch, h* kończą:

1. Rośliny dzielniejszéj istoty, czyto rzeczywiście, czy domysłowo, a w szczególności drzewa, krzewy, zioła, trawy, owoce i grzyby tęgie z *twardości* lub *ogromu*, dzielne *korzeniem*, *łodygą* lub *liściem*, z *plonu*, *barwy*, *zapachu*, *smaku* lub *pożywności*; np. *dęba*, *graba*, *selera*, *owsa*, *tulipana*, *astra*, *narcyza*, *migdała*, *kasztana*, *ananasa*, *harbuza*, *melona*, *kawona*, *grzyba*, *muchomora*.

2. Wszelkie jedności, tj. miary czasu, przestrzeni, rzeczy sypnych i ciekłych, ciężarów, itp.; np. *listopada*, *pręta*, *sznura*, *łaszta*, *cetnara*, *funta*, *łuta*, *karata*, *grana*, *litra*, *decymetra*, *tuzina*.

3. Całości z natury utworzone, jako członki, wymiary gieometryczne; tudzież całości z wyrobu ludzkiego, jak narzędzia, sprzęty, naczynia, żywności, odzieże itp.; np. *łba*, *nosa*, *wąsa*, *zęba*, *kła*, *pazura*, *guza*, *czuba*, *strupa*, *trzona*, *kąta*, *trójkąta*, *węgła*; *siérpa*, *topora*, *bata*, *klina*, *cepa*, *fleta*, *kufra*, *wora*, *cebra*, *chleba*, *suchara*; *żupana*, *kaftana*, *łachmana*, *rękawa*, *buta*, *dywana*, *komina* itp.

1. Rośliny wątlejszéj istoty, czyto w rzeczy saméj, czy tylko domyślnie; a mianowicie słabszych lub nijakich przymiotów, i zagraniczne mniéj znane; np. *bluszczu*, *powoju*, *szczawiu*, *chmielu*, *tytoniu*, *jarmużu*, *kąkolu*, *pérzu*, *gwajaku*, *sumaku*, *kauczuku*.

2. Rzeczy składane, jako to: rozciągłości czasu i przestrzeni, budowle, towary, np. *wieku*, *roku*, *kwartału*, *poniedziałku*, *wtorku*, itd. np. *brzegu*, *obłoku*, *progu*, *bruku*, *pieprzu*, *łaku*, *wosku*.

3. Zbiór lub stek tak z natury, jak z wyrobu ludzkiego; np. *rokoszu*, *pułku*, *drobiu*, *bielu*, *kwapiu*, *szpiku*, *grochu*, *maku*, *mchu*, *gaju*, *gąszczu*, *moszczu*, *soku*, *kurzu*, *piasku*, *dżdżu*, *zdroju*, *śniegu*; *metalu*, *kruszcu*, *ołowiu*, *mosiądzu*, *kwarcu*, *margielu*, *salmiaku*, *oleju*, *rozcieku*, *arszeniku*, *cynku*, *jabłeczniku*, *wiśniaku*, *araku*, *ługu*, *różu*, *tuszu*, *barszczu*, *kitaju*, *perkalu*, *adamaszku*, itp.

Miana własne gieograficzne:

polskie lub obce, ale dobrze znane, biorą końcówkę **-a**;

obce zaś mniéj nam znane mają **-u**;

1. Kraje, okolice, góry, rzéki; np.

do *Szląska*, *Wołynia*, *Budziaka*, *Giewonta*, *Krepaka*; *Niemna*, *Dunajca*, *Buga*, *Muchawca*, *Wieprza*, *Irpienia*. Lecz mówi się: do *San-u*, *Dniestr-u*, *Dniepr-u*.

do *Meksyku*, *Algieru*, *Tunisu*, *Bałkanu*, *Kaukazu*, *Uralu*, *Libanu*, *Tauru*, *Olimpu*, *Donu*, *Dunaju*, *Renu*, *Tybru*, *Tagu*, *Padu* *Nilu*, *Eufratu*, *Jordanu*.

2. Wsie i miasta; np.

do *Prądnika, Krakowa, Poznania, Gdańska, Królewca, Kijowa, Wrocławia, Torunia, Grudziądza, Kwidzyna, Płocka, Połocka, Mścisławia, Czerniechowa, Nowogródka, Tarnopola, Wiédnia, Berlina, Mnichowa, Trawnika, Zagrzebia, Paryża, Hamburga, Petersburga.*

do *Grefenbergu, Marymontu, Londynu, Nowego Jorku, Wasyngtonu, Pekingu, Kantonu, Neapolu, Bambergu, Amsterdamu, Sztokholmu, Lugdunu, Orleanu.*

Końcówkę **-u** mają także złożone na *-gród, -dwór, -sad, -stok;* np. do *Nowogrodu, Białogrodu, Carogrodu, Nowegodworu, Nowegosadu, Białegostoku.*

II. Obie końcówki wedle znaczenia.

Bardzo wiele Rzeczowników dobiérać może obie końcówki: *-a* lub *-u* wedle znaczenia.

1. Gdy Rzeczownik oznacza przedmiot żywotny, w Posiadaczu przyjmuje końcówkę **-a**; np.

Bez serc bez *ducha* tu szkieletów ludy! (Mickiewicz.)

Przyczyny *powoda* (pozywającego) bywają słuszne.

Schwytanie *zbiega.*

Postaci *gieniusza* (ducha opiekuńczego) nikt nie widywał.

Trójząb *Merkuryusza* (bożka).

Lot *krzyka, pościga* (ptaków).

Zywot *pogroma* (ryby morskiéj), *trąda* (jednego owada).

Co tu *luda!* (zgraja ruchawa). Co tu *naroda!* (zgromadzona w pewnym celu część społeczeństwa).

Mówi się o żywych przedmiotach: rogi *woła, bawoła, skopa;* skrzydła *smoka;* pletwy *sztokfisza* (kabłonia).

Ale ten sam Rzeczownik w znaczeniu jakiego zbioru, steku lub pojęcia *myślnego* bierze **-u**; np.

Już w łaźni mało *duchu* (ciepła, pary).

Bez *powodu* (przyczyny) nie ma oburzenia.

Wiele zależy od *zbiegu* okoliczności.

Wielkość *gieniuszu* (daru umysłowego) unieśmiertelnia.

Lekarze! obéjdźcie się bez *merkuryuszu* (rtęci, żywego srébra).

Unikać *krzyku* (hałasu), *pościgu* (pogoni).

Bać się *pogromu* (napadu, ciosu), *trądu* (zbioru, roju tych owadów), *tredu* (wysypki skórnéj).

Bez *ludu* nie ma *narodu* (społeczeństwo całe w pojęciu myślném).

Mówimy przeciwnie: mięso (nieżywego) *wołu, bawołu, skopu;* funt *sztokfiszu.*

Pożywienie *czołga* (reptyla), *gada, płaza* (np. żaby), *owada* (np. chrząszcza), *małża* (np. tak zwanego dyogienesa), *skrzeka* (mięczaka w konsze), *czerwia, pława* (morskiéj żywociny)*)

Namnożyło się na świecie *czołgu, gadu, płazu, owadu, małżu, skrzeku, czerwiu* i *pławu.*

2. Drzewa i krzewy,

gdy o *rosnących* mówimy, mają **-a** np.

Konary *jawora, jasiona, brzosta, kasztana, hebana, wiąza, klona, wawrzyna;* wysokość tego *sakłaka, jałowca.***)

Jeżeli zaś o drzewach *ściętych* o ich słoju, liściu lub owocach mowa, bierze się **-u**; np.

Robią sprzęty z *jaworu, jasionu, kasztanu, hebanu, wiązu;* koła z *brzostu,* łyżki z *klonu,* wieniec z *wawrzynu;* cybuchy z *sakłaku, jałowcu.*

3. Zioła,

w znaczeniu osobnych całych roślin *(indywidua)* przybiérają w Posiadaczu **-a**; np.

Prócz *szaleńia, blekotu, tojadu,* są inne zioła szkodliwe,

Kiedy zaś Rzeczownik ma znaczyć korzeń, łodygę, liść lub wywar (herbatę) z ziela pewnego na lekarstwo lub truciznę, mówi się **-u**; np.

Skosztowawszy *szaleniu, blekotu, tojadu* itp, chorować, a nawet umrzéć można.

4. Martwiny,

dobiérają **-a**, gdy o pewnéj bryle jako *osobniku (indywiduum)* mowa; np.

Twardość karpackiego *piaskowca* (tj. całego grzbietu kamiennego, tworzącego pasmo gór karpackich).

Boków *krzyształu* solnego zawsze jest sześć.

przeciwnie końcówka **-u** jest im właściwa, kiedy je bierzemy jako *stek* lub *częściowo;* np.

Z *piaskowcu* ciosowy kamień.

Prześliczne wyroby z *krzyształu* (szkła) znajdziesz w zielonym sklepie drezdeńskim.

Podobnież: *rubin, brylant, granat, labrador, turkus, szafir, opal, łupek, mydłowiec* itp.

---

*) Żóraw' czyto ptak, czy dźwignia u studni, zawsze ma -a; a strój czy w muzyce, czy bobrowy, zawsze ma -u. Różnicę tekst wykrywa.

**) Dąb, buk, grab; zawsze silnego mają Posiadacza: dęba, buka, graba; bo na wyrażenie steku drzewnego język wyrobił pochodniki: dębina, buczyna, grabina.

4. Inne rzeczy najawne,

z końcówką **-a**; np.	z końcówką **-u**; np.
Dorób nogę do *stoła* (sprzęt pewnéj postaci).	Siadaj do *stołu* (gdzie zastawa potraw).
Przyjdzie koza do *woza*. (Przysłowie.)	Zaprzęgaj do *wozu*.
Koło *płota* (całego ogrodzenia).	Trzeba kołów do *plotu* (nazbiéranego chrustu mającego być plecionym).
Z całego *tomika* wypisał treść.	Z *tomiku* piérwszego wypisał ustęp.
Ciągnie natura wilka do *lasa*.	Z *lasu* drzewo wiozą.
Wracam z *Konstantynopola* (**a**, bom go poznał).	Jadę do *Konstantynopolu* (**u**, bo go nie widziałem jeszcze).

Podobnie wiele innych Rzeczowników dwojako używać można wedle zasad, jak: *ogród, dwór, kłos, zégar, żywot* itd.

Są Rzeczowniki, które za różną końcówką zupełnie różne znaczenie mają; np.

maja, *czerwca*, *lipca* — miesiące.	*maju* (zbioru gałęzi z liściem).
	czerwcu (zbioru poczwarek pszczelnych).
	lipcu (steku miodu).
skoka (zajęczéj nogi).	*skoku* (od: skoczyć).
pasa (do ubioru).	*pasu* (przesmyku między górami).
świata (składu stworzenia).	*światu* (zbioru ludzi).
słoja (naczynia).	*słoju* (fladru drzewa).
raza (cięcia).	*razu* (np. jednego razu).
bata (batoga).	*batu* (statku na wodzie).
środka (centrum).	*środku* (sposobu).
ładunka (do nabijania).	*ładunku* (np. na okręcie).

O Celowniku.

I Celownik jest dwojaki: na *-owi*, i na *-u*.

Powszechnie Rzeczowniki mają Celownika na *-owi*, które powstało przez zespółgłoskowanie samogłoski *u* na *w* z podgłosem *o* a wygłosem *i*; np.

człowiek-owi, głusz(e)c-owi, czas-owi, topor-owi.

Celownik na *-u* służy tylko:

1. Wszystkim Rzeczownikom nijakim; np.

dobru, pytaniu, kaczęciu.

Rzadkie jest w rodzaju nijakim *-owi;* np.

Błogosław, duszo moja! Panu, błogosław *imieniowi* jego świętemu. (Jan Kochanowski. Psalm 151).

2. W rodzaju męzkim pierwotne *-u* zostaje jeszcze:

a) W Rzeczownikach starożytnego utworu, i które najdawniejsze pojęcia wyrażają, a mianowicie:

1) W jednozgłoskowych z wylotnym podgłosem w Mianowniku; np.

sen, *snu,* dzień, *dniu,* ogień, *ogniu,* mech, *mchu,* bez, *bzu.* Podobnież: *palec, owies, ocet,* itp.

2) W żywotnych:

Bogu, księdzu, ojcu, bratu, swatu, panu, chłopu, chłopcu, czartu, diabłu, człeku, psu, itp.

3) W nieżywotnych:

światu, wiatru, kwiatu, wzroku, roku, krzyku, wrzasku, bolu, strachu, dziwu, głodu, itp.

b) Z Przyimkiem *ku:* ku *końcu,* ku *Krakowu,*

W myśl. swobody języka *dwojako* mieć mogą, wedle większéj lub mniejszéj przedmiotu dzielności ku odebraniu tego, co mu nadać chcemy; np.

Starcowi kij podpora.

Wołowi (żywemu) założą jarzmo.

Osłowi, capowi (bydlętom) daj siana.

Nie związesz rąk *katowi* (w rzemieśle jego).

Umrzéć *starcu* przyjdzie w marcu. (Szrzen.)

Temu *wołu* (zabitemu) nie brak łoju.

Praw *osłu, capu* (człowiekowi przenośnie), on cię nie rozumié.

Daj go *katu!* (W przysłowiu.)

O Bierniku.

Biernik, jako przypadek *nie zawsze odmienny*, nie ma osobnéj dla siebie końcówki, ale jest równy albo Mianownikowi albo Posiadaczowi, a przetoż trojaki:

1. równy Posiadaczowi na **-a**; np. wół, *woła* (żywego).
2. równy Posiadaczowi na **-u**; np. wół, *wołu* (nieżywego).
3. równy Mianownikowi np. zamek, *zamek*

Powszechnie Biernik równy jest Mianownikowi; np. M. i B. *list, krzyż, źródło, szczęście.*

Biernika równego Posiadaczowi mają tylko:

1. Przedmioty bytu żywotnego; np.

Boga, anioła, Belzebuba, człowieka, Polaka, Niemca, ucznia, zwierza, czworonoga, owada, robaka, słowika, krokodyla, lina, ślimaka.

Przeciwnie Biernik pierwiastkową postać dochowuje:

a) W imionach świętych, kiedy nie osobę, ale dzień lub kościół oznaczyć chcemy; np.

po ś. *Jan,* na ś. *Marcin* (lub na ś. Marcina), w sam ś. *Bartłomiéj,* poszedł pod ś. *Piotr* (tj. pod kościół ś. Piotra).

b) W wyrażeniach np.

iść za *mąż,* pozwalać sobie brat za *brat,* za *pan brat* postępować z kimś, siadać na *koń,* iść na *zwierz.*

c) W Rzeczownikach zbiorowych; np.

naród, lud, gmin, tłum, dobytek, drób'.

2. Nazwy gier, zabaw, tańców, kart, futer, drzew, ziół, owoców, pojęć naukowych, jeżeli im indywidualną dzielność przenośnie przysądzić wypada; inaczéj Biernik równy jest Mianownikowi; np.

grać *cwika, drużbarta, maryasza;* magnąć *koziołka;* wypłatać *figla;* tańczyć *polonesa, krakowiaka, mazura, kozaka, hołubca;* zadać *tuza, króla, fila, niźnika, asa, waleta;* kupić *sobola, lisa, barana, niedźwiedzia;* ściąć *dęba, buka, graba, modrzewia;* wyrwać *bodaka, buraka, rzepaka;* zjeść *ogórka, harbuza, melona, kawona;* kłaść *rzeczownika, przymiotnika, mianownika, licznika.*

Lecz powié się przeciwnie; np.

Pokaż mi, chłopcze, ten *koziołek* (bo go jeszcze nie magnął). Ułożył *polones* na fortepian. Wykop ten spruchniały *dąb.* Napisz jaki *rzeczownik* (bez względu na znaczenie, rodzaj itp.)

3. Po Czasownikach jednotliwych, oraz po przeczeniu *(nie)* kładzie się Biernik równy Posiadaczowi, dla silniejszego usposobienia podmiotu do przedmiotu, niż przedmiotu do podmiotu. Ten Biernik cząstkowym zwany; np.

Popuścić *pasa,* dostać *guza,* dać *kałaka,* ukroić *chleba,* napić się *wody,* golnąć *wina,* nie lubię *miasta.*

Przeciwnie rzeknie się:

Schował *pas,* zgoił *guz,* zwinął *kułak,* kraje *chléb,* piję *wodę,* łykać *wino,* lubię *miasto.*

O Wołaczu i Miejscowniku.

Wołacz, jako przypadek *nie zawsze odmienny*, nie ma osobnéj końcówki, albowiem:

Wołacz Rzeczowników nijakich powszechnie równy jest Mianownikowi; np. M. i W. *dziećię, zbawienie.*

Wołacz zaś Rzeczowników męzkich równy jest Miejscownikowi; np.

Mj. przy *bracie, o rolniku, w strusiu.*
W. bracie! rolniku! strusiu!

Miejscownik i jemu równy Wołacz męzki są dwojakie;

1) na *-e*, gdy przegub jest twardy; a wtedy taż spółgłoska przegubna twarda, wyjąwszy gardłowe *k, g, ch, h*, zamienia się na odpowiednią jak najmiększą; np.

płot trzos Filip Arab traf kum kal mur;
płocie trzosie Filipie Arabie trafie kumie kale murze;
żyt(-o) ud(-o) nieb(-o) żelaz(-o) drzew(-o) win(-o) jadł(-o)
życie udzie niebie żelazie drzewie winie. jadle

2) na *-u*, gdy przegub jest miękki lub gardłowe *k, g, ch, h*; np. *gracz-u, pa(ź)zi-u, maj-u, żak-u, stog-u, gach-u.*

Nawet dwa Rzeczowniki o przegubie twardym dochowują pierwotnéj końcówki *-u:*

syn, lud; Mj. i W. *synu, ludu,*

W samym tylko Miejscowniku dochowuje się *-u*, mimo twardego przegubu w Rzeczownikach:

pan, dom; W. *panie, domie;* Mj. *przy panu, w domu.*

Rzeczowniki o narostku *c;* tudzież, *Bóg* i *ksiądz* w Wołaczu miękczą przeguby swoje tylko na odpowiednie szumne *cz, ż*; np.

M. *Bóg ksiądz szewc krawi(e)c oci(e)c starz(e)c*
W. *Boże księże szewcze krawcze ojcze starcze*
Mj. *w Bogu o księdzu na szewcu o krawcu po ojcu przy starcu.*

Dwojaki Wołacz: *człek, człeku!* i *człecze! człowiek, człowieku!* i *człowiecze!* A wedle znaczenia: *dziad*, Mj. i W. *dziadu!* (ojcze ojca!), *dziadzie!* (stary żebraku!).

Raźno wołając, nawet miana osobowe własne wymawiamy w Wołaczu najwątléj bez końcówki; np. *Karol! Władysław! Michaś!* zamiast: *Karolu! Władysławie! Michasiu!*

Dla dźwięczności.

Stężone podgłosy *a, o, ó,* kiedy między dwie cienkie spółgłoski staną, przemieniają się na pierwotne wietkie *e* w Rzeczownikach: *sąsiad las anioł kościół miasto lato*
sąsiedzie lesie aniele kościele mieście lecie

Podgłos **a** raczéj dziś wietczeje, niż nie, w Rzeczownikach: *ciasto, gniazdo, światło; cieście, gnieździe, świetle.*

Raczéj tęgi zostaje: w *rozdziale;* o *rzemiośle.*

Dwojako wedle znaczenia: *wiatr, czoło;* w *wiatrze,* na *czole* (w właściwém znaczeniu); na *wietrze,* (na wolném powietrzu), na *czele,* (na przodzie).

O Narzędniku.

Narzędnik jest tylko jeden z końcówką *-em;* np. *pan-***em**, *tkacz-***em**, *gwóźdź, gwoździ-***em**, *mydł(-o)***em**, *grani(-e)***em**,

Dla dźwięczności gardłowe *k, g* cieńczeją na *ki, gi;* np.
*człowie(***k**)**kiem**, *płu(***g**)**giem**, *piór(***k**-*o*)**kiem**, *indy(***g**-*o*)**giem**.

MIMOPRAWIDŁOWE ODMIANY.

1. Zamiast: *tym, piérwszym,.... ostatnim razem* mówi się odmianą żeńską: *tą, piérwszą.... ostatnią razą.*

2. *Doma* jest Miejscownik bez Przyimka za: *w domu.*

IIga czyli ŻEŃSKA ODMIANA.

Rzeczowniki drugiéj odmiany kończą się w Mianowniku na samogłoski *a, i,* albo na spółgłoski *miękkie;* np. *matka, gwiazda, obrońca, gospodyni;—twarz, ość, myśl.*

W celu przypadkowania Rzeczowników téj odmiany zważać trzeba:

Najprzód na przegub trzona,
czy on twardy; np. *ochota, waga, śliwa, skała, wiara,*
czy miękki; np. *pszenica, goryczy, grusza, sieć, krew', wozownia, kula, żmija.*

Powtóre na zakończenie Rzeczownika, czy trzon jest pokryty wygłosem; np. *wron-***a**, *pan* i, *cegielni-***a**, czy też nagi; np. *moc, gęś, kapiel, koléj.*

Pierwotne trzony nagie:

klątew, brzytew, przyszew, pochew; karm', głąb', ciąż, pieczeń, wyrobiony język skłania się zakończać wygłosem **-a**: *klątwa, brzytwa, przyszwa, pochwa; karmia, głębia, cięża, pieczenia.* Otóż doktryna gramatyków, jakoby Rzeczowniki wygłoszone na **-a** pierwotniejsze były, odwrotną jest prawdzie.

Ze względu na przegub Miejscownik i Celownik Rzeczowników Ilgiéj odmiany rozdzielają się w przypadkowaniu na dwa rzędy.

Końcówki wszystkich przypadków odmiennych, łączące się z przegubem, w Ilgiéj odmianie są następujące:

PRAWIDŁO Ilgiéj ODMIANY.

Przypadki	Gdy przegub jest *twardy*	Zawsze	Gdy przegub jest *miękki*
P.		**-y** (lub *-i*)	
C.	**-e,** miekczące przegub		**-y** (lub *-i*)
B.		**-ę**	
W.		**-o**	
N.		**-ą**	
Mj.	**-e,** miękczące przegub		**-y** (lub *-i*)

Przykłady.

M.	*wod* - **a**	*twórc-***a**
P.	*wod* - **y**	*twórc-***y**
C.	*wodz-i* **-e**	*twórc-***y**
B.	*wod* - **ę**	*twórc-***ę**
W.	*wod* - **o**	*twórc-***o**
N.	*wod* - **ą**	*twórc-***ą**
Mj.	*w wodz-i* **-e**	*o twórc-***y**

Do wprawy.

poeta, rada, kosa, koza, matka, noga, mucha, Sapieha, Europa, ryba, szafa, mowa, jama, mężczyzna, igła, kara.	*praca, rządca, mowca, twierdza. tęcza, msza, róża, ciocia, Kasia, Rózia, kania, cieśla, rola, burza, szyja.*

OGÓLNE UZUPEŁNIENIA PRAWIDŁA.

1. W Rzeczownikach na *-i* jeszcze i Wołacz bierze końcówkę *-i* zamiast *-o;* np.

M. P. C. W. i Mj.	*gospodyn- i*
B.	*gospodyn-i-ę*
N.	*gospodyn-i-ą*

Do wprawy.

bogini, ksieni, monarchini, prorokini, zbawczyni, władczyni.

2. W Rzeczownikach na *spółgłoskę* Biernik równy jest Mianownikowi, a Wołacz ma końcówkę *-y* (lub *-i*) zamiast *-o;* np.

M. i B.	*twarz*	*mądrość*	*stal*
P. C. W. i Mj.	*twarz-y*	*mądrośc - i*	*stal-i*
N.	*twarz-ą*	*mądrośc-i-ą*	*stal-ą*

Do wprawy.

moc, dzicz, mysz, młodzież, szérz; nić, miedź, gęś, maź, człap', żob', przyjaźń, myśl.

SZCZEGÓŁOWY WYWÓD PRAWIDŁA.

Wszelka samogłoska, w słowach obcych trzon zakończająca, uważaną być ma za przegub *cienki,* po którym *i* nie *y* następuje; np.

M.	*ide-a*	*Rosy-a**)	*lili-a**)	*Kapu-a*
P. C. i Mj.	*ide-i*	*Rosy-i*	*lili-i*	*Kapu-i*
B.	*ide-ę*	*Rosy-ę*	*lili-ę*	*Kapu-ę*
W.	*ide-o*	*Rosy-o*	*lili-o*	*Kapu-o*
N.	*ide-ą*	*Rosy-ą*	*lili-ą*	*Kapu-ą*

O Posiadaczu.

Tylko Posiadacz na *-y* (lub *-i*) dzisiaj w używaniu; np.

cnota praca kość wola
cnoty pracy kości woli

*) Skoro się zgodzimy na to, aby obce Rzeczowniki na -ia pisać krojem polskim na -yja, -ija, należéć będą pod kategoryę i prawidło miękkiego przegubu, a wtedy po gramatyce nie potrzeba dla nich osobnych uwag i przestrog.

Kiedy przegub *j* przed *i* stanie, zwyczaj go wyrzuca; np.

*szy***j**-*a* *zmi***j**-*a*
szy-**i** *zmi*-**i** *)

Wątły Posiadacz na *e, ej* w dawnych jeno pismach znajdujem; np.

dusze *krwie* *wolej* *panie***j**
zamiast: *duszy* *krwi* *woli* *pani.*

O Celowniku i Miejscowniku.

Celownik i Miejscownik są sobie równe. Ich końcówka jest dwojaka:

1. na *-e miękczące,* gdy poprzedzający przegub jest twardy; np.

starosta *wojewoda* *kréda* *skaza* *łapa* *osoba* *arfa*
staroście *wojewodzie* *krédzie* *skazie* *łapie* *osobie* *arfie*
trawa *wrona* *piła* *siostra*
trawie *wronie* *pile* *siostrze*

2. na *-y* (lub *-i*), gdy przegub jest miękki; np.

praca *twierdza* *tęcza* *mysz* *odzież* *litość* *żołądź* *wieś*
pracy *twierdzy* *tęczy* *myszy* *odzieży* *litości* *żołędzi* *wsi*
maź *głab'* *marchew'* *karm'* *czytelnia* *cieśla* *burza* *kolej*
mazi *głębi* *marchwi* *karmi* *czytelni* *cieśli* *burzy* *kolei* **)

Gardłowe *k, g, ch, h* miękczą się w Celowniku i Miejscowniku Ilgiéj odmiany na odpowiednie grube: *c, dz, sz, ż;* np.

męka *warga* *pycha* *Sapicha*
męce *wardze* *pysze* *Sapiże*

---

*) Zwyczaj anomalicznie wyrzuca w Posiadaczu spółgłoskę przegubną j przed samogłoską i, wbrew porządnéj budowie języka polskiego, jakoby te dwa brzmienia były jedno i to samo; gdy j jest spółgłoską, i zaś samogłoską.

Wszakże tę samę spółgłoskę j najpiękniéj przed tém samém brzmieniem é (tylko inaczéj pisaném) wymawia organ polski w słowach: jéż, jéł, jém, jész, jé, jéście itd., nie bekliwie: jeż, jeł, jem, jesz, je, jecie. Otóż:

1. Wymowa szczéro, centralno polska, a nawet i sławiańska;
2. porządna budowa języka;
3. powaga dawnych pisarzów z XIII. XIV. XV. i XVI. stólecia (Jan Sylwan, Przeworszczyk, Parkosz, Baltazar Opeć, Rej, M. Bielski itp. Obacz rozprawę o pisowni w Bibliotece Ossolińskich r. 1848. Zeszyt III. str. 155);
4. Przekonywania celniejszych badaczów języka (Szopowicz, Feliński, Mroziński, Osiński, Zochowski itp.): wszystko przemawia za tém, aby porządnie odmieniać i pisać; np. szyji, religiji, Arkadyji, a nie tworzyć wyjątków po gramatyce niepotrzebnych.

**) Właściwie kolei z przegubem j.

Dla dźwięczności.

Tęgie podgłosy *a, o, ó* wracają w pierwotne wietkie *e* w Rzeczownikach:
wiara, wierze; ofiara, ofierze.

Dawniejszy język gęściéj przemawiał wietkiém *e;* np. miasto: *żonie, sianie, siostrze,* bywało: *żenie, sienie, siestrze.*

Dwojako mówi się podług znaczenia:

Właściwie:	*Przenośnie:*
W téj lub pewnéj *miarze* (do mierzenia).	W téj *mierze* (w téj rzeczy). W pewnéj *mierze* (w pewnym punkcie).

Polska w Celowniku i Miejscowniku eufonicznie ma: *Polszcze.**)

O Bierniku.

Gdy trzon Rzeczownika zakończony wygłosem (*-a* lub *-i*), Biernik ma końcówkę: *-ę*; gdy zaś trzon jest nagi, Biernik równa się Mianownikowi; np.
*ochot***a** *monarch***a** *owc***a** *wol***a** *dawczyn***i**
ochotę *monarchę* *owcę* *wolę* *dawczynię*
M. i B. *moc, smycz, kokosz, straż, potwarz, śmierć, piędź, oś, gałąź, krew', pieśń, zarośl, koléj.*

Wątła, bo przymiotnikowa końcówka *-ą* w Rzeczownikach, co przed *-a* miękki przegub mają, coraz więcéj z używania słusznie już wychodzi; np.
Zamiast wątłe: *msz(-a)ą, sukni(-a)ą, ksieni(-a)ą, Mary(-a)ą, bibli(-a)ą,* lepiéj silnie: *mszę, suknię, ksienię, Maryę, biblię.*

O Wołaczu.

Wołacz bywa czworaki:
1. Rzeczowniki na *-a* mają Wołacza na *-o;* np.
*matk***a** *monarch***a** *dozorc***a** *religi***a** *cieśl***a**
*matk***o** *monarch***o** *dozorc***o** *religi***o** *cieśl***o**

---

*) Na najwyższéj zasadzie dźwięczności wieki zbudowały ten Celownik i Miejscownik, czego gramatycy (Müllenheim, Kopczyński, Muczkowski, Deszkiewicz) i pisarze, co za pedantyzmem gramatykalnym, a nie za zwyczajem narodowym idą, pisząc: Polsce, na wzór: łaska, łasce, niedopatrzyli, — bo niedopatrzyli przed s stojącéj cienkiéj spółgłoski l. Co innego jest zbiorowy Rzeczownik: Polszcza (Ruś i Litwa z Polską), mający Celownika: Polszczy, jak lud w różnych okolicach mawia.

2. Rzeczowniki na *spółgłoskę* kończą go na *-y* (lub *-i*); np.
noc słodycz młódź pieśń gęśl
nocy słodyczy młodzi pieśni gęśli

3. Rzeczowniki zdrobniałe mają końcówkę *-u;* np.
Józio Józia dziadzio babunia tato mamcia gosposia
Józiu Józiu dziadziu babuniu tatu mamciu gosposiu.

Ale żeńskie na *-k zmniejszone* zachowują *-o;* np.
córeczk(-a)o, siostrzyczk(-a)o.

4. W mianach osobowych własnych, wołając raźno, Wołacz równy jest Mianownikowi; np.
Karolina! Hanusia! lub bez wygłosu: *Maryś! Jaguś!* miasto: *Karolino!.... Marysiu!....*

O Narzędniku.

Narzędnik kończy się zawsze na *-ą;* np.
prośb(-a)ą ,wojewod(-a)ą, rozkosz-ą, bro(ń)nią, myśl-ą.

NIESTATECZNOŚCI W ODMIANIE.

Rzeczowniki osobowe męzkie na *-o,* jeżeli stoją w naturalnéj postaci, idą podług Ilgiéj odmiany; jeśli zaś są zdrobniałe, podług Iszéj; np.

Odm. II.	Odm. I.
Kościuszko	*Władzio*
Kościuszki	*Władzia*
Kościuszce	*Władziowi*
Kościuszkę	*Władzia*
Kościuszko	*Władziu*
Kościuszką	*Władziem*
o Kościuszce	*przy Władziu*

Tak: *Henrynio, dziadzio, wujcio, tatko, tatunio, tatecio* itp.

Lecz niektóre obu odmian końcówki dochowują; np.

	Ilga odmiana	Isza odmiana	Ilga odmiana	Isza odmiana
M.	*tato*	*tato*	*Jagiełło*	*Jagiełło*
P.	*taty*	*tata*	*Jagiełły*	*Jagiełła*
C.	*tacie*	*tatowi*	*Jagielle*	*Jagiełłowi*
B.	*tatę*	*tata*	*Jagiełłę*	*Jagiełła*
W.	*tatu*		*Jagiełło*	*Jagiełło*
N.	*tatą*	*tatem*	*Jagiełłą*	*Jagiełłem*
Mj.	*przy tacie*	*po tacie*	*o Jagielle*	*w Jagielle*

Tak: *Fredro, Tarło, Zabiełło* itp.

PRZYPADKOWANIE RZECZOWNIKÓW

w liczbie mnogiéj.

Rzeczowniki wszystkich trzech rodzajów dadzą się przypadkować w liczbie mnogiéj podług jednéj odmiany *(deklinacyi)*.

Chcąc przypadkować Rzeczowniki w liczbie mnogiéj, trzeba mieć wzgląd:

Najprzód na przegub trzona,
czy twardy; np. *bara**n**, da**ch**, ry**b**a, pi**łk**a*
czy miękki; np. *klu**cz**, żór**aw'**, ow**c**a, só**l**.*

Następnie na zakończenie Rzeczownika w Mianowniku liczby pojedynczéj,
czy trzon jest nagi; np.
kłos, koléj, jastrząb', głuszec; — gorycz, stągiew' (bassin).
czy też ma wygłos; np.
*chmur**a**, gospodyn**i**, pism**o**, miejsc**e**, zwiérz**ę**.*

Potém na rodzaj Rzeczownika w liczbie pojedynczéj,
czy on jest osobowo męzki; np.
Polak, pisarz, obywatel, starzec, anioł,
czy też nijaki; np.
proso, morze, kurczę, brzemię,
czy inny; np.
pies, żółw', cień, okręt, raj; — rada, krowa, twarz.

Daléj na zawód osób męzkich, czy one są wzięte w zawodzie pospolitym; np.
bogi, króle, Karole, Szlązaki, Francuzy,
czy téż w znamienitym; np.
bogowie, królowie, Karolowie, Szlązacy, Francuzi.

Na ostatku na rozmaite znaczenie przedmiotów.

Przez wzgląd na przegub Mianownik i Posiadacz liczby mnogiéj rozchodzą się w przypadkowaniu na dwa rzędy.

Końcówki przypadków, lgnące do przegubu, w liczbie mnogiéj są następujące:

PRAWIDŁO ODMIANY LICZBY MNOGIEJ.

Przypadki.	Gdy przegub jest **twardy**	Zawsze	Gdy przegub jest **miękki**
M. Rzków nijakich Rzków innych	**-y** (lub **-i**)	**-a**	**-e**
P. Rzków na samogłoskę Rzków innych	**-ów**	trzon odkryty	**-y** (lub **-i**)
C.		**-om**	
B.		jak *M.*	
W.		jak *M.*	
N.		**-ami**	
Mj.		**-ach**	

Przykłady:

	las	*dolin(-a)*	*miast(-o)*	*twarz*	*gołąb'*
M.	*las***y**	*dolin***y**	*miast***a**	*twarz***e**	*gołęb***ie**
P.	*las***ów**	*dolin*	*miast*	*twarz***y**	*gołęb***i**
C.	*las***om**	*dolin***om**	*miast***om**	*twarz***om**	*gołęb***iom**
B.	*las***y**	*dolin***y**	*miast***a**	*twarz***e**	*gołęb***ie**
W.	*las***y**	*dolin***y**	*miast***a**	*twarz***e**	*gołęb***ie**
N.	*las***ami**	*dolin***ami**	*miast***ami**	*twarz***ami**	*gołęb***iami**
Mj.	*w las***ach**	*o dolin***ach**	*po miast***ach**	*na twarz***ach**	*przy gołęb***iach**

Do wprawy.

kwiat, sad, kos, wóz, ptak, róg, dach, dziób, staw, młyn, wół, mur, olcha, ryba, trawa, skała, góra, matka, trzoda, warga, łapa, słowo, pismo, ciało, jezioro, pióro, ziarko, lato, tętno, ciało, liść, gwóźdź, koń, słoń, cień, strumień, karp', gołąb', żóraw', bogini, praca, chwila', szyja, rozkosz, chorągiew', konop', dłoń, miejsce, zboże, pole, pojęcie, pytanie, więzienie, morze, jajo.

OGÓLNE UZUPEŁNIENIA PRAWIDŁA.

1. W Rzeczownikach osobowych męzkich Biernik równy jest Posiadaczowi zamiast Mianownikowi; np.
P. i B. *urzędników, mężczyzn, ludzi.*

2. Te Rzeczowniki w Mianowniku i Wołaczu dwojaką miéć mogą końcówkę: albo *pospolitą*, albo *znamienitą*.

Pospolita jest zwykła podług prawidła; *-y* (lub *-i*) albo *-e*;

*Tatar***y**, *dom***y**, *pług***i**, *gór(-a)***y**, *pa(w')***wie**, *świéc(-a)***e**.

Znamienita służy do wyszczególnienia osoby męzkiéj od innych przedmiotów, i bywa dwojaka: albo dłuższa *-owie*, albo krótsza *-y* (lub *-i*), *miękcząca* poprzedzający przegub twardy; np.

*Bóg-***i**,	**-owie**	*student-***y**,	**-ci**
*anioł-***y**,	**-owie**	*Szwed-***y**,	**-dzi**
*król-***e**,	**-owie**	*Włoch-***y**,	**-si**
*nauczyciel-***e**,	**-owie**	*biskup-***y**,	**-pi**
*dziad-***y**,	**-owie**	*Francuz-***y**,	**-zi**
*ucz(eń)ni-***e**,	**-owie**	*Polak-***i**,	**-cy**

Narośnięcie trzona.

1. Nijakie na *-ę* w całéj liczbie mnogiéj zachowują twarde przeguby na narośla ch; żywotne z nich opiérają narośl *-t* o podgłos *-ę* (*-ęt*, w Posiadaczu *-ąt*), nieżywotne narośl *-n* o stężony podgłos *o (-on)*; np.

	niemowl-ę	*plem-i-ę*
M. B. i W.	*niemowl-***ęt**-*a*	*plem-i-***on**-*a*
P.	*niemowl-***ąt**	*plem-i-***on**
C.	*niemowl-***ęt**-*om*	*plem-i-***on**-*om*
N.	*niemowl-***ęt**-*ami*	*plem-i-***on**-*ami*
Mj.	*o niemowl-***ęt**-*ach*	*w plem-i-***on**-*ach*

W narośniętych Rzeczownikach: *jęczm-i-***eń**, *nas-i-***eń**-*i-e*, *przyjac-i-***el**, *z-i-***el**-*e*, podobne stwardzenia przegubów **-ń**,-**l** na **-n**,-**l** i stężenie podgłosu **e** na **o** zachodzi we wszystkich przypadkach; np. *jęczmio***n**-*a*, *nasio***n**-*a*, *przyjacio***ł**-*y*, *zio***ł**-*a*; *jęczmio***n**, *nasio***n**, *przyjaci***ół**, *zi***ół**, itd.

Przyjaciel ma w Mianowniku l. m. także i *przyjaciele*.

Rzeczownik *książę* tylko z przyrośla *-ąż* używa się; np. M. *książęta*, P. *książąt*, itd.

2. Rzeczowniki na *-an* w l. mn. zwykle bez narośli *-in* odmieniają się; np.
*mieszczan***in**, M. l. mn. *mieszczanie*, P. *mieszczan*, C. *mieszczanom* itd.

3. Rzeczownik *niebo* w l. mn. z naroślą *-os*; np.
M. *nieb-i-***os***-a*, P. *nieb-i-***os**, C. *nieb-i-***os***-om*, itd.
znaczy: *przybytek w niebie*; o nagim pniu: *nieb-a*, znaczy tyle co *bogi*.

SZCZEGÓŁOWY WYWÓD PRAWIDŁA.

O Mianowniku.

Rzeczowniki w Mianowniku liczby mnogiéj występują w dwojakim zawodzie: pospolitym i znamienitym.

Zawód pospolity służy wszelkim przedmiotom; np.
syny, strzały, głowy, obywatele, konie, kamiennice, dobrodziejstwa.

Zawód znamienity służy do wyszczególnienia osoby męzkiéj od innych przedmiotów; np.

Zawód pospolity:	*pany*	*nauczyciele*	*Polaki*	*Rusiny*	*Sławiany*
Zawód znamienity:	*panowie*	*nauczycielowie*	*Polacy*	*Rusini*	*Sławianie*

I. Zawód pospolity jest wedle dwojakiéj końcówki dwojaki: *zwykły* i *społy*.

1. Zawód pospolity zwykły podług prawidła ma w Rzeczownikach męzkich i żeńskich końcówkę *-y* (lub *-i*), gdy przegub jest *twardy;* końcówkę zaś *-e* gdy przegub *miękki*; np.

*chło***p** *sa***d** *mat***k***a* *chmu***r***a* *przyjaciel* *pokó***j** *pra***c***a* *dło***ń**
*chłop***y** *sad***y** *matk***i** *chmur***y** *przyjaciel***e** *pokoj***e** *prac***e** *dłoni***e**

Końcówkę *-y* (lub *-i*), jako pierwotniejszą dochowuje język nawet po przegubie miękkim w Rzeczownikach starożytnych pojęć; np.

moc-y, rzecz-y, mysz-y, w(esz)sz-y, br(ew')w-i, pieś(ń)n-i, myśl-i, o(ś)s-i, gę(ś)s-i, pier(ś)s-i, ni(ć)c-i, wi(ć)c-i, pł(eć)c-i, chę(ć)c-i, i wszystkie na **ść**; np. *maści, kości, wieści, części, boleści.*

Raczéj już dzisiaj mówimy: *wsie, msze, sicie, nacie, żołędzie, żérdzie, sienie*, niż po dawnemu: *wsi, mszy, żołędzi* itd.

Niektóre Rzeczowniki z Liczbownikami biorą *-i*, inaczéj *-e*; np.

dnie, noce, postacie; ale: trzy *dni*, dwie *nocy*, cztéry *postaci*.

2. Zawód pospolity społy o końcówce *-a* używa się, kiedy pojedyncze przedmioty liczby mnogiéj nie występują samodzielnie z osobna, ale się społem, zawiśle, razem lub przy kupie objawiają; tu należą:

a) Wiele Rzeczowników męzkich; np.

Zawód pospolity zwykły.	Zawód pospolity społy.
okręty (osobno pływające, każden gdzieindziéj).	*okręta* (razem żeglujące, w wspólnym celu, np. wojennym, handlowym).
fakty (pojedyncze, nie zawisłe od siebie zdarzenia).	*fakta* (gdy jeden jest skutkiem drugiego np. w historyi).
akty (pojedyncze pisma osobnéj treści, albo w dramacie).	*akta* (społem coś dowodzące, lub razem ułożone).
instrumenty (każden osobno się znajdujący, lub grający).	*instrumenta* (razem się znajdujące, lub grające w harmonii).

Podobnież: *cuda, dziwa, żywota, grunta, punkta, koszta, talenta, fundamenta* itp.

b) Wszystkie Rzeczowniki rodzaju nijakiego mają końcówkę *-a*, bo język je uważa za takie przedmioty, które się samodzielnie objawiać nie zdołają; np.

słowa, pola, panięta, ramiona.

II. Zawód znamienity jest według czworakich cech czworaki: *czynny, dzielny, współczynny* i *współdzielny*.

1. Zawód znamienity czynny z *końcówką -owie;* np.

Zaw. posp. zwykły: *anioły syny pany Araby*

Zaw. znam. czynny: *aniołowie synowie panowie Arabowie*

Lachy Wilhelmy dziady nauczyciele uczni

Lachowie Wilhelmowie dziadowie nauczycielowie uczniowie

2. Zawód znamienity dzielny o cesze: *miękczącém -y* (lub *-i*); np.

Zaw. posp. zwykły: *Polaki Greki Szwedy Litwiny Rusiny*

Zaw. znam. dzielny: *Polacy Grecy Szwedzi Litwini Rusini*

Włochy sąsiady studenty chłopy diabły Warszawiaki

Włosi sąsiedzi studenci chłopi diabli Warszawiacy

Tak też od nieużywanego pnia: *dziet*, pochodzi liczba mnoga: *dzieci*.

3. Zawód znamienity współczynny, czyli gromadny, którego cechą *miękczące -e;* np.

ludy Sławiany dworzany Warszawiany
ludzie Sławianie dworzanie Warzawianie.

4. Zawód znamienity współdzielny ma cechą *miękczące -a;* np.

brat ksiądz wójt
bracia księża wójcia.

Rzeczowniki te skłaniają się do żeńskiéj odmiany liczby pojedynczéj; np.

Odm. męzka.	Odm. żeńska.	Odm. męzka.	Odm. żeńska.
M. i W. *książ-a*		*brac-i-a*	
P. i B.	*książ-y*		*brac - i*
C. *książ-om*		*brac-i-om* lub	*brac - i*
N. *książ-ami*		*brać - mi* lub	*brac-i-ą*
Mj. *o książ-ach*		*w brac-i-ach* lub	*brac - i*

W nadawaniu osobom męzkim wnet zawodu pospolitego, wnet znamienitego panuje w polskim języku taka swoboda, jak w myśli człowieka:

Przykłady trojakiéj końcówki.

Zaw. posp. zwykły.	Zaw. znam. czynny.	Zaw. znam. dzielny.
Kartagińczyki (osada fenicka w Afryce).	*Kartagińczyk***owie** (znamienici kulturą, handlem).	*Kartagińczyc***y** (dzielni obrońcy ojczyzny).
*Czech***y**	*Czech***owie**	*Czes***i**
*filozof***y**	*filozof***owie**	*filozof***i**
*hetman***y**	*hetman***owie**	*hetman***i**

Dwojaka końcówka.

I. Prócz pospolitéj mają tylko końcówkę znamienitą czynną **-owie**:

1. Wszystkie Rzeczowniki o przegubie miękkim; np. *nauczyciel-e,-owie, cesarz-e,-owie, uczni-e,-owie, stryj-e,-owie, Firlej-e,-owie, Chodkiewicz-e,-owie.*

2. O przegubie twardym:

a) na **-ek** z wylotném **e**; np. *ziom(ek)k-i,-owie;*

b) Nazwy powinowactwa, imiona i nazwiska mężczyzn i stadeł; np. *kum-y,-owie, Mieczysław-y,-owie, Radziwiłł-y-owie.*

Nazwy narodów i dostojeństw mają prócz końcówki pospolitéj raczéj **-owie** niż **-y** (lub **-i**) *miękczące*; np. *Pers-y,-owie, Serb-y,-owie, Bółgar-y,-owie, kasztelan-y,-owie, gubernator-y-owie.*

II. Prócz pospolitéj używają tylko końcówki znamienitéj dzielnéj na *miękczące* **-y** (lub *-i)*:

1. Wszystkie na **-ak**; np. *Słowak-i,-cy, chłopak-i,-cy, Krakowiak-i,-cy;*

2. *Grek* i *Turek*: *Grek-i,-cy, Turk-i,-cy.*

3. Obce na **-t** i **-ga**; np. *adjutant-y,-ci, kamrat-y,-ci, kole(ga)-gi,-dzy.*

Lecz Rzeczowniki o polskich narostkach: **-yk(-ik), -ym(im), -yn(-in), -ach, -ech, -och, -ich, -an, -er, -el** przyjmują raczéj **-y** (lub-**i**) *miękczące* niż *-owie;* np. *Chińczyk-i,-cy, naczelnik-i,-cy, olbrzym-y,-i, Litwin-y -i, murzyn-y,-i, Lach-y,-si, Czech-y,-si, Włoch-y,-si, mnich-y,-si, sułtan-y,-i, Węg(ie)r-y,-rzy, ka(rzeł)rł-y,-li.*

Tudzież o niby polskich narostkach: **-ot, -ad, -ed, -yd, -as, -uz, -ok, -eg, -op, -up, -ab, -ub, -ar;** np. *Szkot-y,-ci, sąsiad-y,-edzi, Szwed-y,-dzi, Żyd-y,-dzi, Sas-y,-si, Francuz-y,-zi, prorok-i,-cy, Wareg-i,-zi pop-y,-i, biskup-y,-i, Szwab-y,-i, Kaszub-y,-i, huzar-y,-rzy.*

Dwojako wedle sprawności rzecze się także: *posłańc-***e**,**-y**, *gońc-***e**,**-y**, itp.

Jedna końcówka,

1. Wyłącznie pospolita końcówka *-y* (lub *-i*), *-e* w używaniu:

a) Po przegubach: *c, cz, sz, ż, rz;* np.
dziedzic-e, królewicz-e, towarzysz-e, papież-e, mocarze.

b) W osobach jedynie tylko pospolitego zawodu zdolnych; np.
kołodziej-e, cukiernik-i, mularz-e, szewc-y, młock-i, szpieg-i, drab-y, leniuch-y, hycl-e, chełpnisi-e.

2. Wyłącznie zawód znamienity czynny nadajemy Rzeczownikom kroju przymiotnikowego; np.
Jacent(y)-owie, chorąż(y)-owie, podstol(i)-owie.

3. Wyłącznie w zawodzie znamienitym dzielnym bierzemy:

a) Istno polskie nazwiska rodowe na *-ski (-cki)*; np. *Tarnows(ki)cy, Górnic(ki)cy, Krasic(ki)cy.*

b) Rzeczowniki na *-ta*; np. *poe(ta)ci, artys(ta)ci, wajdelo(ta)ci, Sarma(ta)ci.*

O Posiadaczu.

Posiadacz liczby mnogiéj w trojakim występuje kroju:

1. Jako trzon odkryty, tj. bez wygłosu samogłoskowego; np. *kobiét-a kobiét, drzew-o drzew.*

2. jako trzon przydłużony narośla *-ów. sąd-ów.*

3. jako trzon zakończony wygłosem *-y* (lub *-i*); *rzecz-y, właściciel-i.*

I. Trzon odkryty bierze się ogólnie w Rzeczownikach na samogłoskę, która się odrzuca; tu należą:

a) Wszystkie Rzeczowniki nijakie; np.

dziel(-o)	*pol(-e)*	*zadani(-e)*	*gubernij(-um)*
dziel	*pól*	*zadań*	*gubernij*

b) Żeńskie na *-a* (lub *-i*); np.

matk(-a)	*pan(-i)*	*owc(-a)*	*szyj(-a)*	*religi(-ja)*
matek	*pań*	*owiec*	*szyj*	*religij* *)

c) Mało męzkich na *-a*; np.

mężczyzn(-a)	*sług(-a)*
mężczyzn	*sług.*

Jednozgłoskowe bez środogłosu wciągają w siebie podgłos *e* dla dzwięczności; np.

kr(-a), kier; łz(-a), łez; gr(-a), gier; cł(-o), ceł; szkł(-o), szkieł; dn(-o), den.

---

*) W Rzeczownikach spolszczonych na -ya, -ia w Posiadaczu l. m. wyraźnie występuje przegłos j, który w innych przypadkach zwyczaj powszechniejszy odrzuca. Jestto najjawniejszy dowód o jego istnieniu we wszystkich przypadkach; np. Grecyja, Anglija, Zwolennicy tego anomalicznego wyrzucania przegłosu j, piszący: Grecya, Anglia, nie mogąc zaprzeczyć jego istnienia w Posiadaczu l. m., teoryzują, iż w tym przypadku brzmienie y (lub i) jakoś się przydłuża i rodzi z siebie j. Takie spekulacyjne marzenia nie znajdują praktycznego zastosowania w logicznéj budowie polszczyzny.

d) Nazwy krajów w kroju liczby mnogiéj; np.
*Kujawy, Kaszuby Prusy Inflanty Niemcy**) *Czechy Rakuzy*
Kujaw Kaszub Prus Inflant Niemiec Czech Rakuz
Tak: *Multan(y), Korutan(y), Chorwat(y), Włoch(y), Chin(y), Indyj(e).*

e) Rzeczowniki żeńskie, które w M. l. poj. nawet bez wygłosu się przechowały; np.
M. l. poj. *brzytew przyszew pochew klątew*
czyli *brzytwa przyszwa pochwa klątwa*
P. l. m. *brzytew przyszew pochew klątew*

f) Ogólnie takie męzkie i nijakie, których trzon już w pojedynczéj liczbie przydłużony jest pewną narośla lub narostkiem; np.
*pachol(-ę)-***ęci***-a rami(-ę)-***eni***-a jęczmi-***eń** *Sławian-***in** *przyjaci-***el**
pacholąt ramion jęczmion Sławian przyjaciół.

II. Trzon przydłuża się narośla *-ow* ogólnie, gdy przegub jest twardy:

A. Wszystkie Rzeczowniki męzkie o przegubie twardym; np.
rolnik wojewod(-a) dług Izraelit(-a) Fredr(-o)
*rolnik***ów** *wojewod***ów** *dług***ów** *Izraelit***ów** *Fredr***ów.**

Lecz także wielu Rzeczownikom osobowym męzkim o przegubie miękkim nadaje się stale końcówka *-ów;* np.
Wszystkim na *-ec,-ic,-ca,* jak: *męd(rzec)***rców**, *dziedzic***ów**, *radc(-a)***ów;**
tudzież innym, jak: *cesarzewicz-***ów**, *w(ódz)odz-***ów**, *przybysz-***ów**, *m(ąż)ęż-***ów**, *mistrz-***ów**, *zię(ć)***ciów**, *Sta(ś)***siów**, *pa(ź)***ziów**, *przycho(dzień)***dniów**, *dobrodzi(éj)***ejów**, *ga(p')***piów**, *hrabi(-a)***ów.**
Nawet nieosobowym; np.
*pal(ec)***ców**, *miecz-***ów**, *rydz-***ów**, *lemiesz-***ów**, *w(ąż)***ężów**, *kołniérz***ów**, *poł(eć)***ciów**, *stru(ś)***siów**, *fonta(ź)***ziów**, *dysz(el)***lów**, *rodzaj-***ów.**

B. Jednozgłoskowe żeńskie i nijakie bez samogłoski w trzonie, dla dźwięczności i wyrazistości; np.
*ćm(-a)***ów**, *pchł(-a)***ów**, *mgł(-a)***ów**, *tł(-o)***ów.**

---

*) Nie: Niemce, bo te nazwiska są właściwie nazwami narodów, a tylko przeniesione na nazwy krajów. Z analogii nawet wszystkich innych takich nazew wykazuje się, że nie należy pisać Niemce. Co innego Indyje, bo w tém słowie już jest przydłużenie pnia o narostek -yj dla nazwania kraju, a do tego na cienkie j kończy się.

C. Nijakie zgrubiałe na *-sko*, pochodzące od rodzaju męzkiego; np.
*wilk, wilczysk(-o)***ów**. Ale powié się: *dziéwczysk, zielsk, dziecisk.*

Dla uniknienia dwuznaczności nawet niektóre nijakie na *-e* mają w Posiadaczu *-ów;* np.
*oblicz(-e)***ów**, *bezprawi(-e)***ów**.

III. Końcówka *-y* (lub *-i*) lgnie do przegubu miękkiego nie mającego żadnego wygłosu; najszczególniéj w Rzeczownikach żeńskich, np.
*moc-***y**, *rzecz-***y**, *twarz-***y**, *mysz-***y**, *straż-***y**, *ćwier(ć)c-***i**, *w(ieś)s-***i**, *gał(ąź)ęz-***i**, *pane(w')w-***i**, *pieś(ń)n-***i**, *myśl-***i**. *kol(éj)e(j)-***i**.

Toż samo i w Rzeczownikach męzkich; np.
*ko(ń)n-***i**, *(dzień)dn-***i**, *promie(ń)n-***i**, *łok(ieć)c-***i**, *ludz(ie)-***i**, *goś(ć)c-***i**, *rub(el)l-***i**, *wrób(el)l-***i**.

Nawet w nijakich: *narzędz(ie)-***i**, *nozdrz(e)-***y**.

Dwojaka końcówka wedle znaczenia.

Swoboda języka polskiego dozwala i tego przypadku dwojako używać stosownie do myśli mówiącego lub wedle znaczenia przedmiotu. Otóż;

a) W Rzeczownikach osobowych męzkich o przegubach: *l, rz, j, ć,* cecha *-ów,* użyje się, kiedy już Mianownika w zawodzie znamienitym pojmujemy; końcówka zaś *-y* (lub *-i*) weźmie się, gdy już Mianownik bran tylko w zawodzie pospolitym; np.
*obywatel(-owie)-***ów** (czynnych, dostojnych), *obywatel(-e)-***i** (przymiotów pospolitych), *wielbiciel-ów,-***i**, *cieśl-ów,-***i**, *pisarz-ów,-***y**, *złodziej-ów,-***i** *), *kmieci-ów,-***i**.

*) Powszechniejszy nałóg pisze nieforemnie: złodzie-i, poko-i, zamiast porządnie złodziej-i, pokoj-i. Gdy dwa i obok siebie wymówić się dają, np. religii, toć tém bardziéj wymówi się spółgłoska j, ruchomym językiem wyciskana, obok samogłoski i, bez ruchu języka wydawanéj. Ci, co są upornie za wyrzutem spółgłoski przegubnéj j przed samogłoską i, idą wbrew naturze i budowie języka nietylko polskiego ale słowiańskich, idą wszakże za klasyczną teoryą obcych nam idyomów, jak grecki i łaciński, w których samogłoski obok siebie rade stają; idą oni wbrew najdawniejszéj, za brzmieniem zachowywanéj pisowni aż po Marcina Bielskiego, odkąd zgubny narodowości klasycyzm przewagę brać zaczął; wbrew upominaniom nowszych badaczów języka, jak Mroziński, Osiński, Feliński, Zochowski. Wszakże już wiele mamy nowszych druków z prawą a porządną, szczéro polską pisownią: Rosyji, Uaniji, moji, stoji itp.

b) Zwiérzęce męzkie przyjmują: *-ów*, gdy więcéj pojedynczości przedmiotów baczymy; *-y* (lub *-i*), skoro przedmioty ogólniéj uważamy; np.

zając-ów zajęcy, węgorz-ów,-y, niedźwiedzi-ów,-i, kar(p')pi-ów,-i, cietrze(w')wi-ów,-i, sło(ń)ni-ów,-i, motyl-ów,-i,

c) Nieżywotne po końcówkach *-ów*, albo *-y* (lub *-i*) prócz tego więcéj pewności albo niepewności zawodu swego oznajmiają; np.

ośmiu *tysiąców* gątów (tych stosów po 1000), ośm' *tysięcy* wojska (razem wziętych); *kołaczów* nam nie stało (pewnych, pojedynczych), bez pracy nie będzie *kołaczy* (przysłowie mówi ogólnie o korzyściach); *kapelusz-ów,-y, ekwipaż-ów,-y, gwoździ-ów,-i, pni-ów,-i, modrzewi-ów,-i.*

Raczéj *-ów* niż *-y* (lub *-i*) używamy ogólnie na Rzeczownikach osobowych; np.

badaczów, towarzyszów, tokarzów, kowalów; tudzież: *palców, owoców, krzyżów, pęcherzów.*

Raczéj *-y* (lub *-i*) niż *-ów: górali, Moskali, jeleni, cietrzewi, egzemplarzy* itp.

Dla dźwięczności.

1. Środogłosy swobodne *o, ę* ścieśniają się na *ó, ą;* np.

sowa droga jagoda czoło dobro ręka święto
sów dróg jagód czół dóbr rąk świąt.

Acz w wielu Rzeczownikach język swobodne *o, ę* zostawia; np.

żon, wron, kos, zbroj, komor, srok, hołot, szpon.
pięt, zięb, grzęd, mięt, węd, tęcz, ponęt, potęg, pęt.

2. Ściśnione *ą* przed zgłoską *-cy* w Posiadaczu swobodnieje; np.

zające miesiące tysiące piéniądze
jajęcy miesięcy tysięcy piéniędzy.

3. Przyrośle *płynne* i narostek *-k* w Posiadaczu l. m. opiérają się o eufoniczny podgłos *e;* np.

*karcz-***m**(*-a*) *woj-***n**(*-a*) *miot-***ł**(*-a*) *wios-***ł**(*-o*) *krop-***l**(*-a*) *kołd-***r**(*-a*)
*karcz**em** woj**en** miot**eł** wios**eł** krop**el** kołd**er***

*wiad-***r**(*-o*) *mat-***k**(*-a*) *ziar-***k**(*-o*)
*wiad**er** mat**ek** ziar**ek.***

4. Rzeczowniki na *-la, -nia* z poprzedzającą spółgłoską (byle nie *r, l,)* tworzą Posiadacza najdźwięczniéj na *-i;* np. *gęśl(-a)i , druml(-a)i , drewutn(i-a)i , zbrodn(i-a)i , warown(i-a)i , włoczn(i-a)i, wyobraźn(i-a)i, kaźn(i-a)i.*

Dwojako: *gorzelń* i *gorzelni; latarń* i *latarni, spiżarń* i *spiżarni.*

5. Niektóre Rzeczowniki żeńskie na *-nia* twardzą narostek *-ń*, oparłszy go o podgłos *e;* np.

stajnia łaźnia głownia
stajen łazien głowien.

Dwojako: *studnia,- studzien* i *studni.* Dla różnicy: skład *sukień* (od *sukni*), a skład *sukien* (od *sukna*).

Trojako: *wiśnia,* albo *wisznia, wisien* (drzew), *wisień,* albo *wiszeń,* (jagód), *wiśni,* albo *wiszni,* (mnóstwa jagód). Tak: *luśnia* albo *lusznia.*

O Celowniku.

Przypadek ten dorobił się stałéj końcówki *-om*, bez wszelkiéj różnicy Rzeczowników; np.

bogom, pniakom, kurom, gospodyniom, sercom, pytaniom, ptaszętom.

O Bierniku.

Biernik nie ma udzielnéj sobie końcówki, a przeto bywa równy albo Mianownikowi albo Posiadaczowi.

Ogólnie Biernik równy jest Mianownikowi; np.

M. i B. *krzaki, chmury, jelenie, ości, chłopięta, brzemiona.*

W Rzeczownikach osobowo męzkich Biernik może być równy albo Mianownikowi pospolitemu, gdy osobę w zawodzie pospolitym bierzemy, albo Posiadaczowi, kiedy osobę zawodem znamienitym wyszczególnić chcemy; np.

B. *wnuki doktory króle Prusaki siepacze mieszczanie ludzie*
albo *wnuków doktorów królów Prusaków siepaczów mieszczan ludzi.*

A kiedy Posiadacz dwojaki bywa, tam Biernika trojako wyrobić można odnośnie do znaczenia i myśli; np.

te *obywatele*, albo tych *obywatelów*, albo *obywateli; mocarze-ów,-y, kmiecie-ów,-i.*

O Wołaczu.

Ten przydadek nie ma właściwego sobie kroju, ale Mianownik za niego kładzie się; np.

panowie! Niemcy! dworzanie! obłoki! siostry! pienia! książęta!

Owoż i dwojaki może być Wołacz: pospolity i znamienity; np.

bogi!	*Serby!*	*Kujawiaki!*	*Łużyczany!*	*przyjaciele!*
bogowie!	*Serbowie!*	*Kujawiacy!*	*Łużyczanie!*	*przyjacioły!*

O Narzędniku.

Zwykła końcówka Narzędnika jest *-ami*, na wszelkie Rzeczowniki; np.

*baran***ami**, *noż***ami**, *gałęzi***ami**, *miejsc***ami**, *plemion***ami**.

Silniejszy i starożytniejszy Narzędnik jest bez podgłosu *a* o końcówce *-mi*, gdy przedmioty społem czegoś dokonywają; np.

*ludź***mi**, *brać***mi**, *dziec***mi**, *przyjaciół***mi**, *koń***mi**, *piéniędz***mi**, *ziół***mi**.

Czém starsza polszczyzna, tém gęściéj znajdujemy Narzędniki z końcówką *-y* (lub *-i*); np.

*tem***i** *pan***y**, *pogan***y**, *wiek***i**, *język***i**, *lat***y**, *ust***y**, *słow***y**, *zwiérzęt***y**.

O Miejscowniku.

Końcówka *-ach*, służy tu wszelkim Rzeczownikom; np. *w staw***ach**, *po wod***ach**, *o pism***ach**, *na kamien***iach**, *przy dzie ci***ach**.

Starożytna cecha Miejscownika *-ech* o podgłosie wietkim *e* znika z polszczyzny. Dochowują ją jeszcze Miejscowniki: *w uściech*, *w czasiech*, *w leciech*, i w pacierzu: *w niebiesiech*; tudzież nazwy krajów, od mian narodow formowane; np. *w Prusiech*, *Węgrzech*, *Włoszech*, *Niemczech*, *Turczech*, *Inflanciech*.

Trzon się zmienia na Rzeczowniku: *Dziećię*; l. m. M. i P. *dzieci*, C. *dzieciom*, itd. *Dziecko* l. m. *dziatki*, *dziatek*, itd.

W Rzeczownikach *człowiek*, *rok*, liczba mnoga zupełnie z innego pnia się bierze: *ludzie*, *ludzi*, *ludziom*, itd., *lata*, *lat*, *latom* itd.

PRZYPADKOWANIE RZECZOWNIKÓW

w liczbie podwójnéj.

Liczba podwójna w dzisiejszéj polszczyźnie piśmiennéj tylko na trzech Rzeczownikach, parzyste członki ciała wyrażających, w zwyczaju jest: *oko*, *ucho*, *ręka* w l. podw. *oczy*, *uszy*, *ręce*.

Nawet te Rzeczowniki kładą się w liczbie mnogiéj, kiedy o mnogości lub o nieparzystych rzeczach mowa; np.

Niektóre owady mają po cztéry *oka*, inne mnóstwo *ok*. Porozrywały się *oka* w sieci. Mam dopiéro pięć *ók* (punktów w grze w karty). Dwa *oka* (po 3 funty) kawy. *Ucha* są u naczyń. Małpa ma cztéry *ręki*.

Rzeczowniki *oczy*, *uszy* przeguby swoje *-k*, *-ch* we wszystkich przypadkach miękczą na *-cz*, *-sz*; Rzeczownik zaś *ręce* miękczy *-k* w przypadkach nieodmiennych.

Odmiana.

M. B. i W.	*oczy*	*uszy*	M. B. i W.	*ręce*	
P.	*oczu*	*uszu*	Mj.	w *ręku*	
N.	*oczyma*	*uszyma*	N.	*rękoma*.	

Inne przypadki, a nawet i niektóre z tych samych biorą już cechy z liczby mnogiéj:

P.	*oczów*	*uszów*	
a lepiéj nagim trzonem	*ócz*	*usz*	*rąk*
C.	*oczom*	*uszom*	*rękom*
N.	*oczami*	*uszami*	*rękami*
Mj.	*po oczach*	*w uszach*	*na rękach*

W przysłowiach i u gminu dochowało się wiele innych wyrażeń z liczby podwójnéj; np.
Mądréj głowie dość *dwie słowie* (miasto: dwa słowa).
Głębia na *dwa chłopa* (zamiast: na dwa chłopy).

Mianowniki l. mn. na *-y (-i)* po przegubach miękkich, są także szczątkami l. podw. np.
dni, nocy, myśli, gęsi, mdłości itp.

PRZYPADKOWANIE RZECZOWNIKÓW
złożonych.

Rzeczownik, z Przymiotnika w Mianowniku stojącego i z Rzeczownika złożony, ugina obie części składowe wedle właściwych im prawideł; np.
M. i B. *Białystok*, P. *Białegostoku*, C. *Białemustoku*, W. *Białystoku*, N. *Białymstokiem*, Mj. *w Białymstoku*.

Owszem dąży język do szczelnego spajania części, w skład wchodzących, osobliwie zapomocą spójek *o*, *y (i)*; i uważa je w odmianie za jednę całość; np.

Dawniéj: M. *białogłowa*, *swawola* M. *rzeczpospolita*
P. *białéjgłowy*, *swéjwoli* itd. B. *rzeczpospolitą* itd.

Dziś lepiéj już: M. *białogłowa*, *swywola* M. *rzeczpospolita*
P. *białogłowy*, *swywoli* itd. B. *rzeczpospolitę* itd.

Piśmiennictwo przestrzega jeszcze rozłącznéj odmiany; np.
Piśmiennie: M. *wielkanoc* *sztukamięsa*
P. *wielkiéjnocy* *sztukimięsa* itd.
Potocznie: P. *wielkanocy* *sztukamięsy* itd.

Ty(-ten)*dzień* w l. poj. *tydnia* lub *tygodnia* itd. w l. mn. *tygodnie*, *tygodni,-om*, itd.

Waszmość, jegomość, jéjmość, ichmość na końcu tylko przypadkują się: *waszmości, jegomością, ichmościom* itd.

PRZYPADKOWANIE RZECZOWNIKÓW
obcych.

Rzeczowniki obce przypadkujemy podług prawideł polskich, bacząc na ich rodzaj i zakończenie, a mianowicie:

1. Spolszczone, lub krój polski mające, uginamy zupełnie jak polskie: np.

Mojżesz, Jan, Henryk, Jérzy, Oleś; Ewa, Katarzyna, Zuzia; Numa, Abraham: Numy, Numie.... Abrahama,-owi itd.

2. Inne, w Mianowniku albo zostawiamy z pisownią *obcą*, albo ich pisownię do wymowy *polskiéj* stosujemy, albo im zgoła *krój polski* nadajem; np.

Obcą pisownią: *Schiller Hegel Voltaire Russeau Shakespeare*
Polską pisownią: *Szyler Hegiel Wolter Ruso Szekspir*

Obcą pisownią: *Achilles Diomedes Diana gymnasium territorium*
Polską pisownią: *Achiles Dyomedes Dyana gimnazyum terytoryum*
Krojem polskim: *Achil Dyjomed Dyjana gimnazyjum terytoryjum*

Z obca: *Magdalena Marya ministerium Lion Po Elba*
Z polska: *Magda Maryjanna ministerstwo Lugdun Pad Łaba* itp.

Do spolszczenia słowa obcego Polak wydobywa *trzon*, a nawet *pień* obcy, przy odrzuceniu obcéj, a nadaniu swojskiéj końcówki; np.

Obcy Mianownik:	*Jupiter*	*Juno*	*Ceres*	*Argolis*
Spolszczony:	*Jo(vis)wisz*	*Junon(-is)a*	*Cerer(-is)a*	*Argolid(-os)a*

Obcy Mianownik:	*Briseis*	*Dido*	*Pallas*
Polską pisownią:	*Bryzeis*	*Dydo*	*Palas*
Po polsku:	*Bryzeida*	*Dydona*	*Palada*

Obcy Mianownik:	*Horatius*	*Virgilius*	*Eugenius*
Polską pisownią:	*Horacyusz*	*Wirgiliusz*	*Eugieniusz*
Po polsku trzonem:	*Horacy*	*Wirgili*	
« pniem:	*Horac*	*Wirgil*	*Eugien*

Inne przypadki z kroju polskiego wyrabiają się; np.

M.	*Achil*	*Ruso*	*Junona*	*Wirgil*	*Cycer(-o)on egzamin*
P.	*Achila*	*Rusa*	*Junony*	*Wirgila*	*Cycerona egzaminu*
C.	*Achilowi*	*Rusowi*	*Junonie*	*Wirgilowi*	*Cyceronowi egzaminowi*

Lecz mniéj znane z obcą końcówką zostawiamy; np.

Jezus Chrystus Bachus Arystydes Romulus Brutus
Jezusa Chrystusa Bachusa Arystydesa Romulusa Brutusa

Obcym żeńskim na *-ia, -io* a nijakim na *-ium* zwyczaj coraz więcéj kroju polskiego nadaje. Już dawno *-ia* prze-

rabia się na *-ya* przed spółgłoską grubą, zaś *-io* na *-ya* lub *-ia;* np.

Grecia Grecya, partia partya, oratio oracya, religio religia.

Obca nijaka końcówka *-um* nie przemienia się na polską nijaką *-o*, dlatego Rzeczowniki takie tylko w l. mn. się odmieniają; np.

L. poj. we wszystkich przypadkach: *dominium;* w l. mn. M. *dominia,* P. *dominij,* C. *dominiom,* itd. *)

RZECZOWNIKI W PRZYPADKOWANIU

ułomne.

Rzeczowniki, którym pewnych przypadków lub pewnéj liczby brakuje, ułomnémi się nazywają.

A. Co do przypadków:

1. Zupełnie są nieodmienne: *lele* (niewieściuch) i obce *amen.*

2. W Narzędniku tylko używane: *całkiem, ukradkiem, raptem, ryczałtem, obławą.*

3. Z Przyimkami tylko: *do szczętu, na opak, na udry, z daleka, z kretesem, po omacku, za bezcen;* nawet w złożeniu: *wciąż, wskróś, wprost (directe), na wskos (indirecte), wzdłuż, wewnątrz, zewnątrz; omackiem* i *po omacku, cichaczem* i *po cichu, sztorcem* i *na sztorc.*

B. Co do liczby:

I. Liczby mnogiéj zwykle nie mają:

a) Miana własne; np. *Jehowa, Światowid, Bolesław, Chrobry, Afryka, Polska, Zaporoże, Warszawa, Racławice, Krzywań* (góra w Tatrach), *marzec, północ, wschód* itp.

b) Nazwy umiejętności, nauk, sztuk; np. *filozofia, fizyka, malarstwo.*

c) Miana steku, jak: *warzywy, zboża, kruszce;* np. *kapusta, chrzan, pszenica, złoto.*

d) Rzeczowniki przymiotów i czasownikowe; np. *ślepota, ospa, cholera, dobroć, czytanie.*

---

*) Wstawiając nietylko w Rzeczowniki na -ia, ale i w Rzeczowniki na -ium spółgłoskę j jako przegnb, bez którego nie masz ani polskiego kroju, ani istno polskiéj odmiany, tłumaczy się z teoryi języka polskiego, skąd się biorze j w Posiadaczu liczby mnogiéj np. dominij, bo się mianowicie trzon odkrywa przez odrzucenie zakończenia -um; powtóre, ostatnie dwie zgłoski i-um, i-a, i-om nie wymówią się razem jedną zgłoską, np. domi-nium, domi-nia, domi-niom, lecz osobno: domi-ni-jum, domi-ni-ja, domi-ni-jom itd. dakt ylem wszakże nie trocheem, jak inne obce: Cycero, gramatyka itp.

Można atoli wedle potrzeby i mnogiéj liczby użyć; np. trzy są *Krakowy*: polski nad Wisłą, syrbski w Łużycach, obotrycki w Meklemburgu. Wezwę cię na *rozumy* (Mickiewicz)

II. Liczby pojedynczéj nie mają:

a. Rzeczowniki o Posiadaczu na *-ów:* nazwy futer, np. *lisy, sobole;* tudzież: *czary, dąsy, dzieje, dzięki, kajdany, kleszcze, korowody, kruszki, lice, łowy, manatki, migi, nosze, obcęgi, okowy, okulary, skrzypce, szczypce, więzy, zwiady, zaloty,* itp.

b. O Posiadaczu na *-y (-i)*:
drzwi, grabie, konopie, rupiecie, sanie, spodnie, śmiecie, itp.

c. O nagim trzonie w Posiadaczu: miana gieograficzne na *-ki, -ce, -ska, -y, -yny* (*-iny*); np.
Troki, Czerniowce, Manasterzyska, Szczekociny, Ateny, Alpy, Niemcy; tudzież Rzeczowniki żeńskie: *ciżmy, czaty, drwiny, duby, gody, jagły, jatki, kuczki, kudły, mary, nożyce, otręby, pieszczoty, pomyje, suchoty, taczki, tortury, wakacye, widły, zołzy* itp. a nijakie: *bliźnięta, drwa, dziąsła, krosna, płuca, usta, wrota, żarna,* itp.

II. ROZDZIAŁ.

O PRZYMIOTNIKU.

Najłatwiéj poznać Przymiotniki po tém, że odpowiadają na pytanie *jaki? jaka? jakie?* a Rzeczownikiem połączone; np.
Jaki uczeń? *pilny* uczeń. Jaka matka? *troskliwa* matka. Jakie pióro? *Twarde* pióro.

Przymiotniki służą do określenia właściwości Rzeczowników, a zatém przy nich się znajdują, lub do nich się odnoszą; np.
Rozumny człowiek powinien być i *cnotliwy.*

Każdy Przymiotnik może być używany we wszystkich rodzajach i w obu liczbach, a mianowicie:

Jeżeli Rzeczownik jest rodzaju męzkiego, Przymiotnik do niego się odnoszący bierze zakończenie męzkie *-y* (lub *-i*); jeśli Rzeczownik rodzaju żeńskiego, Przymiotnik ma wygłos żeński *-a;* a gdy Rzeczownik jest rodzaju nijakiego, Przymiotnik przybiéra końcówkę nijaką *-e;* np.

*grzeczn***y** *chłopczyk, grzeczn***a** *dziewczynka, grzeczn***e** *dziécię.*

Jeżeli zaś w liczbie mnogiéj Rzeczownik stoi w zawodzie pospolitym, Przymiotnik bierze zakończenie pospolite *-e;* a kiedy Rzeczownik użyty jest w zawodzie znamienitym; wtedy i Przymiotnik ma końcówkę znamienitą *-y* (*-i*), *miękczące* poprzedzający przegub twardy; np.

*pil***ne** *ucznie,* *bliz***kie** *sąsi***ady,** *sta***re** *wodze,*
*pil***ni** *uczni***owie,** *bliz***cy** *sąsi***edzi,** *sta***rzy** *wodz***owie,**

Miękki przegub Przymiotnika oczywiście nie mięknie, w zawodzie znamienitym przed końcówką *-y* (*-i*); np.

Zaw. posp. *nauczając***e** *kapłan***y,** *wschodn***ie** *mędrc***e**
Zaw. znam. *nauczając***y** *kapłan***i,** *wschodn***i** *mędrc***y.**

Kiedy na Rzeczowniku zawód znamienity oznaczyć się nie daje, sam Przymiotnik go wyraża; np.

*z***le** *ludzie,* *wier***ne** *towarzysze,* *pobratym***cze** *Moskale.*
*ź***li** *ludzie,* *wier***ni** *towarzysze,* *pobratym***czy** *Moskale.*

WIELORAKOŚĆ PRZYMIOTNIKÓW.

Pod względem kroju są Przymiotniki dorodzajowane, o wyrobionych na rodzaje końcówkach: *-y* (lub -i), *-a, -e,* np. *dobr***y**, *-r***a**, *-r***e;** i niedorodzajowane*), które

*) Takie Przymiotniki rzeczownikowego kroju zwane w sławiańszczyźnie
od Kopitara: adjectiwa praedicata (domiotne), tamte concreta (łączne).
od Dobrowsktego: « indefinita (nieokréślne), tamte definita (określne),
od Rosyan: « apocopata (ucięte), tamte integra (zupełne).

jeszcze rzeczownikowy krój dochowały w Mianowniku l. poj., a temi są:

1. Takie, co w rodzaju męzkim używają się wcale bez wygłosu *-y*, (*-i*), a w rodzaju nijakim z wygłosem rzeczownikowym *-o*; np. *powinien,-nna,-nno, wart, a,-o.*

2. Te, które w rodz. nij. już przymiotnikową końcówkę *-e* przybrały. Tu należą Przymiotniki dzierżawcze na *-ów* i *-yn* (lub -in); np.

ojców, *-cowa*, *-cowe*	*matczyn*, *-czyna*, *-czyne*
panów, *-nowa*, *-nowe*	*ciocin*, *-cina*, *-cine*
Władysławów, *-wowa*, *-wowe*	*Zosin*, *-sina*, *-sine*
Firlejów, *-jowa*, *-jowe*	*waścin*, *-cina*, *-cine.*

Pewne Przymiotniki dwojako dziś w rodz. męz. używane: w formie rzeczownikowéj bez wygłosu *-y*, kiedy za domioty (*attributa*) w orzeczniku (*praedicatum*) wzięte; z zakończeniem zaś *-y*, gdy są istnémi Przymiotnikami; np.

Bądź *łaskaw.*	*Łaskawy* pan.
Sam sobie *wesoł* będę. (J. Koch.)	*Wesoły* umysł.
Panie! nie jestem *godzien.*	*Godny* obywatel.

Podobnież: *syt, żyw, świadom, zdrów, gotów, — pełen, wdzięczen, wolen, rówien, winien.*

Lub wedle znaczenia:

Pewien podróżny (tyle co *jeden*).	*Pewny* posłaniec (*niezawodny*).
Mocen ukarać (bo ma władzę, lub upoważnienie).	*Mocny* powóz (mocno zrobiony).

Imiesłowy na *-ony*, jako domioty w orzeczniku, ozdobnie brzmią w uciętéj kibici; np.
umęczon, wyzwolon, pochwalon; w staréj polszczyźnie znajdujemy nawet: *wziął, ściął, srog, bogat* itp.

ZMIANY PRZYMIOTNIKÓW.

Najważniejszą zmianą Przymiotnika jest jego stopniowanie, które bywa dwojakie: 1. *bezwzględne*, 2. *względne* czyli porównawcze.

Bezwzględne stopniowanie wyraża różną miarę przymiotu bez porównania go na przedmiotach; np.
tył(-i), tylki; cał(-y), całki; mał(-y), malusi, maluśki.

Względne stopniowanie wysławia różną ilość przymiotu na przedmiocie w porównaniu z innémi przedmiotami; np.
twardy orzech, *twardszy* orzech, *najtwardszy* orzech.

A. STOPNIOWANIE BEZWZGLĘDNE.

W stopniowaniu bezwzględnym zeszczuplając przymioty, tworzymy Przymiotniki *zmalałe,* i *zdrobniałe.*

Zmalałe na niezupełny przymiot wskazują cechą mniejszości *-k;* np.
cały świat, *całki* las.

Dużo przymiotów jedynie tylko w zmalałéj kibici pomyślanych być może; np.
prędki, rzadki, gjętki, gorzki, słodki, płazki; albowiem żadna rzecz nie jest zupełnie *prędka, rzadka, słodka* itd.

Przeciwnie tylko zupełną całość przymiotu wyraża język Przymiotnikami, jak: *bosy, dziki, nagi, niemy* itd.

Zdrobniałe Przymiotniki, prócz drobnéj cząstki przymiotu, wyrażają skłonność uczucia osoby mówiącéj ku przymiotowi, uważanemu w stosunku do rzeczy określonéj; np.

Przymiot zupełny:	*mał-y* (braciszek)
Przymiot zdrobniały wyraża Polak:	
I. Na przedmiocie nadobnym:	*mal-***ut***-y* (cecha **-t**)
« « i mniejszym:	*mal-ut-***k***-i*
	*mal-ut-e***cz***-k-i*
« « a umiłowanym:	*mal-ut-eń-***k***-i*
	*mal-ut-en-e***cz***-k-i.*
II. Na przedmiocie miłym:	*mal-u***s***-i* (cecha **-ś**)
« « i mniejszym:	*mal-uś-***k***-i*
	*mal-uś-e***cz***-k-i*
« « a umiłowanym:	*mal-uś-eń-***k***-i*
	*mal-uś-en-e***cz***-k-i.*

III. Na przedmiocie kochania godnym: . *mal-u**n**-i* (cecha **-ń**)
« » i mniejszym: *mal-uń-**k**-i*
*mal-uń-e**cz**-k-i*
« « i ukochanym: *mal-uń-**eń**-k-i*
*mal-uń-en-e**cz**-k-i.*

IV. Na przedmiocie rubaszno nadobnym: *mil-**uch**-**n**-y* (cecha-**ch**)
Za pomocą cechy upieszczenia **-ć**
powstaje jeszcze . . . . *mać-eń-k-i*
a za pomocą cechy drobiazgowości **-p**: . . . . . *mać-**up**-eń-k-i*
*mać-up-en-e**cz**-k-i.*

Do wprawy.

młody, miły, drobny, piękny, śliczny, wesoły, goły, łatwy, głupi, słod(-ki), led(-ki), miętk(-ki), krót(-ki).

B. STOPNIOWANIE WZGLĘDNE.

Przymiotnik jest w *równi* (czyli na stopniu równości), gdy chcemy wyrazić r ó w n ą lub p o d o b n ą ilość przymiotu w przedmiotach porównanych, a do połączenia tychże służą spójniki: *jak, niby;* np.
Karol jest tak *pilny jak* Piotr. Woda bywa tak *czysta niby* łza.

Stopień *wyższy* kładzie się, kiedy mamy wysłowić w i ę k s z ą ilość przedmiotu na jednym przedmiocie, aniżeli na innym lub na innych z nim porównanych, a do połączenia przedmiotów porównanych używamy Przyimka *od* (*ode*) i Spójników: *niż, niźli, niżeli, aniżeli, jak;* np.
Kazimir jest *pilniejszy niż* Jan. Warszawa *większa od* Lwowa, Lwów *od* Krakowa.

Stopień *najwyższy* używa się, skoro chcemy wymienić w jakim przedmiocie n a j w i ę k s z ą ilość przymiotu spomiędzy innych z nim porównanych, a do połączenia przedmiotów porównanych mamy Przyimki: *z* (*ze*), *między, pomiędzy, spomiędzy;* np.
Władysław jest *najpilniejszy spomiędzy* braci. Róża jest *najwonniejsza między* kwiatami. Gniezno było *najdawniejsze ze* stolic polskich.

Przymiotnik w r ó w n i bez p o r ó w n a n i a stojący, jest *niestopniowany*, i wyraża *prosty* tylko przymiot; np. *gęsty* las, *starożytny* Kraków.

Przymiotnik w kroju stopnia w y ż s z e g o, ale bez p o r ó w n a n i a położony, oznacza tylko *spotężnioną* ilość przymiotu; np. *Rozumniejszy* człowiek jest *szczęśliwszy*.

Przymiotnik zaś w kibici n a j w y ż s z e g o stopnia, bez p o r ó w n a n i a będący, wystawia tylko *wielką* ilość przymiotu; np.
Najgodniejszy obywatel, tyle tylko znaczy, co: *bardzo godny* obywatel.

Stopniować Przymiotnik znaczy zmieniać go podług różnéj ilości przymiotu.

Wytwór stopni.

Cecha stopnia w y ż s z e g o jest *narostek -sz*, stopnia zaś n a j w y ż s z e g o *zrostek naj-*.

Stopień w y ż s z y utwarza się z Przymiotnika n i e s t o p n i o w a n e g o, przyprawiając do trzona cechę *-sz* z zakończeniem rodzajowém *-y, -a, -e, (-szy, -sza, -sze)*.
star(-y) *słab(-y)* *łakom(-y)*
*star***szy**,*-a,-e*; *słab***szy**,*-a,-e*; *łakom***szy**,*-a,-e*.

Stopień n a j w y ż s z y robi się ze stopnia w y ż s z e g o przez dodanie zrostka *naj-* na początku trzona; np.
chud(-y) *tan(-i)* *jadowit(-y)* *miłościw(-y)*
*chud***szy** *tań***szy** *jadowit***szy** *miłościw***szy**
naj*chudszy* **naj***tańszy* **naj***jadowitszy* **naj***miłościwszy*.

Dla dźwięczności.

Przymiotniki z m a l a ł e odrzucają *w stopniowaniu* cechę zmalałości *-k*, nawet z podgłosami *e, o (-ek, -ok)*; np.
słod(**ki**) *szyb*(**ki**) *cien*(**ki**); — *dal*(**eki**) *głęb*(**oki**) *szér*(**oki**)
*słod***szy** *szyb***szy** *cień***szy**; — *dal***szy** *głęb***szy** *szér***szy**
*wys***oki** (zamiast: wyzoki od: wyż) *wyż***szy**.

1. *Miękczą* się przeguby *g, n, ł*, przed cechą *-sz*; np. *dłu*(**g**-*i*)**ższy**, *dro*(**g**-*i*)**ższy**; — *ukocha*(**n**-*y*)**ńszy**; — *czu*(**ł**-*y*)**lszy**, *sta*(**ł**-*y*)**lszy**.

Raczéj się nie zmieniają gardłowe *ch, h*, niż miękną na odpowiednie szumne *sz, ż*; np.
cichy, cichszy, ciszszy; błahy, błahszy, błaższy.

Syki *s, z* przed szumném *-sz* szumieją dla upodobnienia; np. *dziarski, dziarszszy; płazki, płaższy.*

2. *Twardną* przeguby *c, cz*; np.
gor(**ąc**-*y*)**ętszy**, *jarz*(**ąc**-*y*)**ętszy**, *r*(**ącz**-*y*)**ętszy**, *pcho*(**cz**-*y*)**tszy**.

3. Tęgie podgłosy pniowe *a, o* zamieniają się w stopniowaniu na wielkie *e*; *ą* na *ę*; np.
bi(**a**-*ły*)**elszy**, *śmi*(**a**-*ły*)**elszy**; — *wes*(**oł**-*y*)**elszy**, *ziel*(**on**-*y*)**eńszy**; — *w*(**ąz**-*ki*)**ęższy**.

Ale Przymiotniki, które przed płynnémi przegubami: *n, ń, ł, r, w* jeszcze jaką spółgłoskę mają, pomiędzy przegubem a cechą *-sz* wstawiają łagodną (*eufoniczną*) zgłoskę *-ej*, miękczącą poprzedzający przegub twardy; np.
*pięk***n**(*-y*) *przed***n**(*-i*) *nag***l**(*-y*) *pst***r**(*-y*) *trzéź***w**(*-y*).
*pięk***niej**szy *przed***niej**szy *nag***lej**szy *pst***rzej**szy *trzéź***wiej**szy.
Tudzież: *czcz*(*-y*), *czcz***ej**szy.

W innych Przymiotnikach język narośli *-ej* pozbyć się dąży; np.
lepiéj: *milszy, goretszy, ciérpszy, chybszy, szorstszy.*
niż: *milejszy, gorącejszy, ciérpciejszy, chybciejszy, szorściejszy.*

W dwojakim stopniowaniu niemal zawsze dwojaki odcień znaczenia dopatrzyć można; np.

Właściwie.	*Przenośnie.*
pro(*sty*)*ściejszy* (w kierunku, *gerad*).	*prost*(*y*)*szy* (pojedynczy, *einfach*).
zół(*ty*)*ciejsze* (np. buty).	*żółt*(*y*)*sza* (np. barwa).
pu(*sty*)*ściejszy* (próżny, *leer*).	*pust*(*y*)*szy* (żartobliwy, płochy).
czy(*sty*)*ściejsza* (np. woda).	*czyst*(*y*)*sze* (np. serce).
tłu(*sty*)*ściejszy* (mający tłuszcz).	*tłust*(*y*)*szy* (gruby, opasły).
bystrzejsza (np. woda).	*bystr*(*y*)*szy* (np. rozum).
mądrzejszy (np. filozof od poety).	*mędrsze* (jajko od kury).

NIESTATECZNE STOPNIOWANIE.

Z innego pnia niż równia wywodzą się stopnie:

dob-*ry* **zł**-*y* **wiel**-*ki* **mał**-*y*
lep-*szy* **gor**-*szy* **więk**-*szy* **mn**(-*og*-*i*)*iejszy.*

PRZYMIOTNIKI W STOPNIOWANIU

ułomne.

Brak równi.

Krój stopnia wyższego ma znaczenie równi w wyrazach: *piérw-szy, najpiérwszy; miąż-szy* (gruby), *najmiąższy.*

Brak stopni.

Wiele Przymiotników nie stopniuje się, gdy oznaczają taki przymiot, który się wzmódz nie daje; np.
prawy, lewy, martwy, ustny, pisemny, piéniężny.

W szczególności zaś:

1. Zestopniowane już aż na zdrobniałe; np.
żwawiutki, słodziuteńki, miluni, wesoluchny.

2. Wyrażające brak lub niedoskonałości jakiegoś przedmiotu; np.
ślepy, chromy, goły, chory, łysy, białawy, cisawy.

3. Te, co wystawiają, że przedmiot określony do określającego należy; są to Przymiotniki bez narostków (na same: *-y -i*), tudzież o narostkach *-ny, -ów, -yn* (*-in*), *-ow, -sk;* np.
karpia łuska, wójt *gmin***ny**, wiérzchowiec *brat***ów**, majątek *matczyn*, kot *domowy*, obowiązek *kapłańs***ki**; gdyż łuska należy do karpia, wójt do gminy, kot do domu..... a nie przeciwnie.

4. Przymiotniki, znaczące wszczątek (materyał), z którego coś powstaje, o narostkach: *-n, -an, -ow;* np.
*kamien***ny**, *wełni***any**, *jasion***owy**.

5. Miejsce lub czas wyrażające; np. *leśny, boczny; wiekuisty, jesienny.*

STOPNIOWANIE

bez porównania.

Dla wzmożenia lub zniżenia przymiotu bez porównania, używamy *zrostków*: *prze-(arcy-)*, *nad-*, *przy-*, *ob-*, *po-*; np.

prze*śliczny*, **arcy***przedni*, **nad***mierny*, **przy***ciasny*, **ob***rzedni*, **po***dłużny.*

STOPNIOWANIE

omowne.

Omownie wyrażamy stopnie, kładąc Przymiotnik niestopniowany z pewnémi Przysłówkami.

I. Stopień wyższy i najwyższy omawia się: albo dodajnie za pomocą Przysłówków: *więcéj*, *najwięcéj*, *bardziéj*, *najbardziéj*, kiedy przymiot wzmódz chcemy, np. *więcéj szlachetny*, *najwięcéj gospodarny*; albo ujemnie Przysłówkiem: *mniéj*, *najmniéj*, chcąc przymiot zniżyć; np. *mniéj dobry*, *najmniéj gadatliwy.*

II. Stopień wysoki wyraża się Przysłówkami: *bardzo*, *nader*, *wielce*, *osobliwie*, *szczególnie*, *ogromnie*, *okropnie*, *znakomicie*, *znamienicie*, *niezmiernie*, *niesłychanie*, *nieskończenie*, *nadzwyczaj*, *cale*, *wcale*, *całkiem*, *zupełnie*, *ze wszystkiém*; np. *bardzo przyjemny*, *nader łagodny*, *ogromnie wielki.*

III. Stopień nizki omawiają: *trocha*, *nieco*, *dosyć*, *nie dosyć*, *prawie*, *niemal*, *byle*, *lada*; np. *nieco zézowaty*, *dość smaczny.*

NATĘŻANIE STOPNI.

Natężamy przymiot niestopniowany słówkami: *aż*, *za*, *zbyt*, *nazbyt*, *aż nazbyt*, *nadto*, *aż nadto*, *i jak*, *co — to*;

np. *za* przykry, *i jak* gęsty, *co* ładny *to* ładny. Stopień wyższy Przysłówkami: *daleko, nierównie*; np. *daleko* lepszy; stopień najwyższy zrostkiem *prze-* np. *prze*najświętszy, *prze*najwielebniejszy.

ODMIANA PRZYMIOTNIKÓW.

Przymiotniki zgadzają się z Rzeczownikami, do których się odnoszą, w rodzaju, liczbie i przypadku; z tego wynika, że się odmieniają przez rodzaje, liczby i przypadki.

Wszelkie Przymiotniki, czyto pierwotne, czy pochodne, czy złożone, czy stopniowane, zarówno się odmieniają.

Właściwością jest wydoskonalonego języka, aby się cechy odmian przymiotnikowych różniły od cech odmian rzeczownikowych. W wyrobionéj tedy polszczyźnie *ustnéj*, tudzież w piśmiennéj osobliwie z czasów dla literatury *złotych*, odmiana Przymiotników, pierwotnie równa odmianie Rzeczowników, tak się już udzielnie wykształcała, iż tylko w Narzędniku i Miejscowniku licz. poj. cecha rzeczownikowa *-em* dochowuje się z uszczérbkiem zalet językowych; np. *ostr***em** *dłutem, w cał***em** *życiu;* zamiast: *ostr***ym** *dłutem, w cał***ym** *życiu.*

Tak jak Rzeczowniki, tak téż z niémi zgadzające się Przemiotniki w liczbie pojedynczéj tylko *dwie*, a w mnogiéj tylko *jednę odmianę* (*deklinacyę*) miéć mogą co do przypadków zawsze odmiennych.

PRZYPADKOWANIE PRZYMIOTNIKÓW.

Podług Iszéj odmiany *liczby pojedynczéj* przypadkują się Przymiotniki, będące w rodzaju męzkim lub nijakim; np. *piękn***y**, *piękn***e**.

Podług Ilgiéj odmiany przypadkują się Przymiotniki, użyte w rodzaju żeńskim; np. *piękn***a**.

Podług odmiany *liczby mnogiéj* przypadkujemy Przymiotniki, położone w liczbie mnogiéj; np. *piękn***e**, *piękn***i**.

PRAWIDŁO
odmian przymiotnikowych.

Przypadki	Isza	IIga	Jedna	
	O D M I A N A			
	liczby pojedynczéj *na rodzaj*		**liczby mnogiéj** *w zawodzie*	
	męzki i nijaki	żeński	pospolitym	znamienitym
M.	**-y** (*-i*) **-e**	**-a**	**-e** **-y** (*-i*)	
P.	**-ego**	**-éj**	**-ych** (*-im*)	
C.	**-emu**	**-éj**	**-ym** (*-im*)	
B.	(o żywotnych jak P. / o innych jak M.	**-ą**	jak M.	jak P.
W.	jak M.	jak M.	jak M.	
N.	**-ym** (*-im*) (*ém*)	**-ą**	**-ymi**(*-imi*)(*émi*)	
Mj	**-ym** (*-im*) (*ém*)	**-éj**	**-ych**(*-ich*)	

Przykłady.

M.	*dobr***y** *dobr***e**	*dobr***a**	*dobr***e** *dobr***zy**
P.	*dobr***ego**	*dobr***éj**	*dobr***ych**
C.	*dobr***emu**	*dobr***éj**	*dobr***ym**
B.	(*dobr***ego** (*dobr***y** *dobr***e**	*dobr***ą**	*dobr***e** *dobr***ych**
W.	*dobr***y** *dobr***e**	*dobr***a**	*dobr***e** *dobr***zy**
N.	*dobr***ym** (*dobrém*)	*dobr***ą**	*dobr***ymi** (*dobrémi*)
Mj.	*w dobr***ym** (*dobrém*)	*o dobr***éj**	*przy dobr***ych**

Do wprawy.

złoty, gniady, kruchy, błahy, bosy, tępy, luby, płowy, niemy, czarny, słony, mały, miły, szary.

OGÓLNE UZUPEŁNIENIA.

1. Jeżeli Przymiotnik w liczbie pojedynczéj odnosi się do Rzeczownika *żywotnego rodzaju męzkiego*, natenczas Biernik równy jest Posiadaczowi nie Mianownikowi; np.

M. *wszechmocn***y** *Bóg, obyczajn***y** *chłopiec, morsk***i** *rak.*
P. i B. *wszechmocn***ego** *Boga, obyczajn***ego** *chłopca, morsk***iego** *raka.*

2. Kiedy Przymiotnik w liczbie mnogiéj odnosi się do Rzeczownika *osobowego rodzaju męzkiego w zawodzie znamienitym*, wtedy:

a) Biernik równy jest Posiadaczowi miasto Mianownikowi; np.
Pilnych uczniów nagradzają. Dobrych ludzi poważają.

Lecz gdy osoby w zawodzie pospolitym pojmujemy, Biernik równy być musi Mianownikowi, np.
Wytępiono *sławiańskie bogi.* Sobieski pobił *dumne Muzułmany.*

b) W Mianowniku i Wołaczu przegub twardy przemienia się na odpowiedni *cienki* przed miękczącą końcówką *-y* (lub *-i*); np.
M. zaw. posp. *łaskawe pany, pracowite rolniki.*
M. zaw. znam. *łaskawi panowie, pracowici rolnicy.*

Tak: *rude łyse ludzkie tęgie płoche błahe ślepe słabe*
rudzi łysi ludzcy tędzy płosi błazi ślepi słabi
cnotliwe chromе ładne miłe stare
cnotliwi chromi ładni mili starzy.

Przegub zaś miękki nie mięknie więcéj w zawodzie znamienitym; np.
M. zaw. posp. *obce wołające cudze boże głupie*
M. zaw. znam. *obcy wołający cudzy boży głupi*

Tylko **sz** i czasem **ż** cieńczeją: *in*(**sz**e)**si**, *lep*(**sz**e)**si**, *żwaw*-(**sz**e)**si**, *ho*(**ż**e)**zi**.

Dla dźwięczności w zawodzie znamienitym podgłosy tęgie *a*, *o* wracają w wietkie *e*; np.
blade śmiałe wesołe uczone stracone przełożone
bledzi śmieli weseli uczeni straceni przełożeni.

3. W Narzędniku i Miejscowniku liczby pojedynczéj nowocześni gramatycy piszą w rodzaju nijakim *-ém* za poradą gramatyka Kopczyńskiego; np.
N. *dobrém słowem, słodkiém mlékiem, tém miejscem*
Nj. *w dobrém słowie, w słodkiém mléku, na tém miejscu.*

Niektórzy nawet rzeczownikowéj końcówki *-em* (bez kré-

ski nad *-e*) *mylnie* używają, częstokroć wbrew własnéj swéj wymowie; piszą np. niewłaściwie:
*such***em** *drzewem*, *lich***em** *złotem*, a właściwie sami wymawiają: *such***ym** *drzewem*, *lich***ym** *złotem*.

Rozróżnić przecież należy końcówkę rzeczownikową *-em* od przymiotnikowéj *-ym* (-im); np.

Rzeczowniki:		*Przymiotniki*:
*gorąc***em**	od: *gorąco*	*gorąc***ym**)
*ciepł***em**	*ciepło*	*ciepł***ym**) głazem, powietrzem
*zimn***em**	*zimno*	*zimn***ym**)
*świet***em**	*święto*	*świet***ym**)
*światł***em**	*światło*	*światł***ym**) duchem, zgromadzeniem
*zboż***em**	*zboże*	*zboż***ym**)
*myt***em**	*myto*	*myt***ym** widelcem, naczyniem
*złot***em**	*złoto*	*złot***ym**) łańcuchem, berłem
*lich***em**	*licho*	*lich***ym**)
*dobr***em**	*dobro*	*dobr***ym**)
*pięk***nem**	*piękno*	*pięk***nym**) ołówkiem, piórem
złém	*złe*	*złym*)
strawném	*strawne*	*strawn***ym** chlebem, mięsem
Mińskiem	*Mińsk*	*mińsk***im**) krajem, województwem itd.
Płockiem	*Płock* itd.	*płock***im**)

Ponieważ tedy końcówka *-em* jest *rzeczownikowa*; otoż brzemienie końcówkowe *-ym* (-im) w ustach największéj części narodu służy Przymiotnikom nietylko męzkim ale i nijakim zgodnie z porządną budową języka polskiego; np.

N, *dobr***ym** *synem*, *dobr***ym** *nożem*, *dobr***ym** *polem*
Mj. *w dobr***ym** *synu*, *o dobr***ym** *nożu*, *o dobr***ym** *polu* *)

4. Podobnież w Narzędniku liczby mnogiéj, kiedy nie o osobach męzkich, ale o innych przedmiotach mowa, końcówkowe brzmienie *-ymi* (lub *-imi*) piszą przez *-émi* (inni nawet przez *-emi*); np.
*pięk***némi** *końmi*, *pięk***némi** *mowami*, *pięk***némi** *słowami*.

*) Rozróżnianie rodzaju nijakiego od męzkiego w przypadkach odmiennych niepotrzebnie utrudza piszącym tak, że się w tym względzie pomyłek dopuszczają nawet ci autorowie, którzy zasady Kopczyńskiego najuporniéj przestrzegają, a cóż dopiéro potocznie piszący, któremu raczéj na osnowę pisma swego, niż na pedantyczno gramatyczne wyróżnianie podobnych sobie rodzajów, uwagę i myśl zwracać wypada.

SZCZEGÓŁOWE UWAGI.

1. Brzmienie rzeczownikowe *-em* na Przymiotnikach w Narzędniku i Miejscowniku l. poj., jako zabytek czasów, kiedy formy Przymiotników nie różniły się od form Rzeczowników, jest jedną z niedotworzonych jeszcze postaci języka polskiego; a będąc podobniejsze do językowych znamion zachodniéj Europy, niż środkowéj Polski, słychać je bez względu na podobne do siebie rodzaje męzki i nijaki najwięcéj w zachodnich okolicach, mianowicie w uściech Wielkopolanów, Szlązaków i Kaszubów.

W wykształconéj atoli życiem domowym polszczyźnie ustnéj słychać *-ym (-im)*, bez względu na rodzaj po wszystkich stronach dawnéj Polski, osobliwie na rozgraniczu Rusi od Mazurów, gdzie najpiękniejsza wymowa.

Z tychto przyczyn znajdujemy także po wszystkich starych pismach bez względu na rodzaj wnet już *rodzimopolskie, przymiotnikowe -ym (-im)*, wnet jeszcze *światowe, rzeczownikowe -em* naprzemian wedle upodobania; np.

Końcówka *-em* nawet w rodzaju męzkim:

N. *Z nieprzyjacielem jakiem* (Rej.) *Trojańskiem prochem* (Łuk. Górn.)
Mj. *Przy pałacu królewskiem* (Stan. Herakl. Lubomir.) itd.

Końcówka *-ym (-im)* nawet w rodzaju nijakim:

N. *Ciężkim skaraniem* (Ps. Wal. Wr.) *Wianiem swym* (Grz. z Żar.) *Pochlebstwem swym* (Stan. Orz.) *Staropolskim i żołnierskim życiem* (Skarga.) *Zdrowym okiem* (Łuk. Górn.) *Swym pijaństwem* (J. Koch.)
Mj. *W czym* (J. Sekl.) *W wielkim księztwie litewskim* (Bibl. brzes.) *O poczciwym zachowaniu* (Rej.) *O tym towarzystwie* (Łuk. Górn.) *W jednym miejscu* (Andrz. Maks. Fred.) *O dobru publicznym* (Ign. Kras.)

Toż samo tyczy się Narzędnika liczby mnogiéj.

Końcówka *-emi* nawet o osobach męzkich:

Bogi ziemskiemi (Rej.) *Z ludźmi swemi* (J. Koch.)
Gdy nie wszyscy mogli być tak czérstwemi (Łuk. Górn.)
Tatarowie zostawszy niepodległemi (Mich. Wiszń.)

Końcówka *-ymi (-imi)* nawet o rzeczach:

Ze łzami mojimi (Ps. Małg.) *Swymi ciałami* (Sam. z Skrzyp. Tw.) *Płaczliwymi dziękami* (Stan. Orz.) *Krwawymi łzami* (Łuk. Górn.) *Za kłopoty wielkimi* (Skarga).

Nawet dawniejsi przed Kopczyńskim gramatycy w deklinacych Przymiotników *wcale nie kładli* rzeczownikowéj końcówki *-em* po gramatykach swoich, ale tylko szczéro polską przymiotnikową *-ym* (lub *-im*) na rodzaj i męzki i nijaki; np.

W ortografii polskiéj Jana Kochanowskiego, Łukasza Górnickiego i Jana Januszowskiego (1594) czytamy: *Mym zdaniem, w sercu swoim* (Ł. Górn.) *Mym zdaniem, w tym słowie* (J. Koch.) — W gramatyce Franciszka Menińskiego (1649.) stoi: N. *świętym,-ą,-ym*, Mj. *w świętym,-éj,-ym*. W Janie Monecie (1720): N. *dobrym,-ą,-ym*, Mj. *w dobrym,-éj,-ym*; N. l. mnogiéj: *dobrymi* na wszystkie rodzaje.

I nowsi lingwiści, jak słownikarz *Mongrovius*, gramatyk *Smith*, podobne naszym czynią spostrzeżenia.*)

---

*) Z przeglądu prawidła uwidacznia się, że prócz Posiadacza i Celownika l. poj. wszystkie inne końcówki przypadków odmiennych dorobiły się już brzmienia szczéro polskiego y (i) zamiast światowego e. W tém leży jedno z charakterystycznych znamion polszczyzny, przebijających się z historyi tworzącego się języka przez wszystkie wieki, zacząwszy od epoki, w któréj się z ogólnéj sławiańszczyzny wyłaniać począł. Wątłe tedy końcówki -em, -emi ustąpiłby już raz powinny rodzimym dźwiękom -ym, -ymi bez względu na rodzaj. A najgwałtowniejsza właśnie teraz pozbyć się ich pora, gdy liczni powstają pisarze i grámatycy, którzy albo ślepo za powagą Kopczyńskiego (który z resztą już tylko do historyi dzisiaj należy) idą, albo nie z historyi języka wszech wieków, ale tylko z historyi czasów do upadku chyląćéj się lub upadłéj Polski teorye swe wysnuwają, a wdzierające się w męzki język ojców naszych w czasach zepsucia i niewoli tak narodu jak języka brzmienia świegotliwe (szkło, śpi, ślachcic itd.) i bekliwe (chleb, mleko, tém, wysokiem, robiemy, musiemy itd.) dźwięczności języka nazywają i takowe zalécają. Zaniechać tedy wypada ex regula generali końcówek -em, -emi:

1. Bo nie na tém zawisła doskonałość języka, aby wyróżniać rodzaje z resztą do siebie podobne, ale aby odróżniać Rzeczowniki od Przymiotników, czego nam dają przykłady także inne języki jak grecki, łaciński i sławiańskie.
2. Bo tracimy przez nie charakterystyczne brzmienia języka naszego; rodzime zaś dźwięki dlatego pielęgnować należy, aby się język nie wyrodził, jak np. z greczyzny Homera nowogrecki, z łaciny włoski itp.
3. Bo prawidło Kopczyńskiego jest niepotrzebném utrudzeniem ortografii.
4. Bo pisownia ma być ile możności zgodna z wymową, a jak się powszechniéj mówi, tak się pisać powinno. Nie należy zaiste w nauce języka dogadzać wymowie pewnych tylko okolic lub pojedynczych uczonych.
5. Bo już nad całą odmianą Przymiotników w przypadkach odmiennych obu liczb brzmienie y (i), wyjąwszy niedorobionych Posiadacza i Celownika l. poj. panuje.
6. Bo tak pisywali nasi przodkowie, a nawet tak uczyli dawniejsi gramatycy, teraz zaś głębsi badacze języka za tém przemawiają.
7. Bo Kopczyński samowładnie zaprowadził -ém, -émi, bez poparcia swego prawidła dość przekonywającémi dowodami.
8. Bo tyle korzystną zmianę w ortografii przeprowadzić i nader łatwo i dogodnie.

Lecz tak jak wymawiamy i pisujemy jeszcze starym Miejscownikiem: *w uściech, w leciech,* zamiast wyrobioną końcówką: *w ustach, w latach;* tak też można swobodnie i bardzo konsekwentnie wymawiać i pisywać wedle upodobania lub potrzeby końcówki *-em, -emi,* w następujących wypadkach:

a) W zakończkach wiérszów, gdzie tego rym wymaga; np.

N. l. poj. *I koń czujniéj strzygnie uchem,*
Drogę swoję po mogiłach
*Liczyć będziesz stepem głuch***em**. (Winc. Pol, 1845.)

Mj. l. poj. *Narew' i z bracią wnet się rozgniewała,*
A inszą drogą płynąć się wezbrała;
*Więc miejsce sądu na brzegu na lew***em**
Nazwano Gniewem. (Sebast. Klonowicz, 1595.)

N. l. mn. *Nie ma ten nic z umarł***emi,**
Który brzmi sławą na ziemi. (Stan. Grochowski, 1611.)

b) W zgodzie z Rzeczownikiem, użytym w formie starożytnéj lub niedorobionéj, osobliwie gdy o Rzeczowniku rodzaju nijakiego l. poj. lub o rzeczach w l. mn. mowa; np. *w tem świetle, rzemieśle; na waszem czele; temi słowy; dawnemi czasy, spólnemi głosy.*

2. Przeguby *gardłowe k, g,* cienkie *i* po sobie mają:
a) Zamiast grubego *y.*
b) Przed *e, é* na znak cieńczenia; np.

	Liczba pojedyncza.			*Liczba mnoga.*	
	I. odm.		II. odm.		
M.B.iW.	*niz***ki**	M. i W.	*niz***ka**	M. B. i W.	*niz***kie**
P.	**ki***ego*	P.C.i Mj.	**ki***éj*	P. i Mj.	**ki***ch*
C.	**ki***emu*	B. i N.	**ką**	C.	**ki***m*
N. i Mj.	**ki***m*			N.	**ki***mi*

Cienkie przeguby wszędzie cienkie *i* po sobie mają, to zamiast *y,* to przed wszelką samogłoską jako znamię cieńczenia; np.

M.B.iW.	*pta***si**	M. i W.	*pta***sia**	M. B. i W.	*pta***sie**
P.	**si***ego*	P. C. i Mj.	**si***éj*	P. i Mj.	**si***ch*
C.	**si***emu*	B. i N.	**sią**	C.	**si***m*
N. i Mj.	**si***m*			N.	**si***mi*

Tak: *gład***ki**, *dro***gi**, *ta***ni**, *ba***bi**, *żół***wi**, *or***li**, *głu***pi** itp.

PRZYMIOTNIKI W ODMIANIE

ułomne.

Tylko w Mianowniku obu liczb używane:

L. poj. *wart,-a,-o; rad,-a,-e; kontent,-a,-e*

L. mn. *warte,-ci; rade,-dzi; kontente,-ci.*

PRZYMIOTNIKI

jako Rzeczowniki używane.

Jak Przymiotniki uginają się też niektóre Rzeczowniki.

1. Imiona chrzestne na *-y* (*-i*): np.
   Jérzy, Konstanty, Ksawery, Jacenty, Ignacy, Antoni, Idzi.
2. Nazwiska rodowe na *-ski* (*-cki*); np.
   Sobieski, Czarniecki.
3. Nazwiska obce na *-y* (*-i*) *-e*; np.
   Batory, Ipsylanty, Horacy, Wirgili, Tekieli, Palfi, Bandkie, Bonaparte, Giete, Fichte, Noe, Jozue, Lamennais (czytaj: *Lamene.*)
4. Inne Rzeczowniki na *-y* (*-i*); np.
   luty, leśniczy, poddany, pokojowy, kościelny, gajowy, chorąży, łowczy, budowniczy, podstoli, wojski.
5. Miana osad na *-e*; np.
   Zakopane, Uście Solne, Krzywe, Kalne.
6. Inne Rzeczowniki na *-e*, osobliwie zbiorowe; np.
   Krakowskie, Sanockie, Zapuszczańskie, mostowe, drogowe, od czépne, wpiśne.

Przykłady odmian.

Liczba pojedyncza.

M. i W.	*Ignac***y**	*Krasick***i**	*Lind***e**	*strawn***e**	*zł***e**
P.	*c***ego**	*k***iego**	*d***ego**	*-n***ego**	*ł***ego**
C.	*c***emu**	*k***iemu**	*d***emu**	*n***emu**	*ł***emu**
B.	*c***ego**	*k***iego**	*d***ego**	*n***e**	*ł***e**
N. i Mj.	*c***ym**	*k***im**	*d***ym**	*n***ém**	*ł***ém**

Liczba mnoga.

	(Wincent-y)	*(Zborowsk-i)*	*(leśn-y)*
M. i W.	*Wincent***owie**	*Zborowsc***y**	*leśn***i**
P. B. i Mj.	*t***ych**	*k***ich**	*n***ych**
C.	*t***ym**	*k***im**	*n***ym**
N.	*t***ymi**	*k***imi**	*n***ymi**

Rzeczowniki: *sędzia, hrabia, margrabia, burgrabia* wł. poj. to przymiotnikowe, to rzeczownikowe, a najczęściéj mieszane końcówki mają:

Odmiana

	przymiotnikowa	rzeczownikowa		mieszana najzwyklejsza.
		żeńska	męzka	
M.	*hrab* - **i**	*hrab-i-***a**		*hrab-i-***a**
P.	*hrab-i-***ego**	*hrab* - **i**		*hrab-i-***ego**
C.	*hrab-i-***emu**	*hrab* - **i**		*hrab-i-***emu**
B.	*hrab-i-***ego**	*hrab-i-***ę**		*hrab-i-***ego**
W.		*hrab-i-***o**(lub-**a**)		*hrab-i-***o**(lub-**a**)
N.	*hrab* - **im**	*hrab-i-***ą**		*hrab-i-***ą**
Mj.	*w hrab* - **im**	*po hrab* - **i**	*o hrab-i-***u**	*przy hrab-i-***u**

Sędzia w Wołaczu najzwykléj: (panie) *sędzi***a***!*

W licz. mn. idą zupełnie jak Rzeczowniki; np. *hrabi***owie,-ów, -om,-ami,-ach.**

Jak Ilga odmiana przymiotnikowa przypadkują się:

Przymiotniki dzierżawcze osobowe żeńskie; np. *Władysławowa, Hofmanowa, cesarzowa, kucharzowa, księżowa* (tj. żona); tudzież nazwiska białogłów na **-ska** (-cka), np. *Zamojska;* i niektóre miana własne osad na **-na**, np. *Nadworna,* wyjąwszy Biernika, który sobie już wyrobił rzeczownikową końcówkę **-ę**; np.

M.	*Janowa*	*stolarzowa*	*Drużbacka*	*Biała*
P. C. i Mj.	*Janowéj*	*stolarzowéj*	*Drużbackiéj*	*Białéj*
B.	*Janowę*	*stolarzowę*	*Drużbackę*	*Białę*
W.	*Janowa*	*stolarzowa*	*Drużbacka*	*Biała*
N.	*Janową*	*stolarzową*	*Drużbacką*	*Białą*

Rzeczownik: *królowa* prócz Biernika jeszcze i w Wołaczu wyzwolił się już od kibici przymiotnikowéj:
B. *królowę*, W. *królowo!*

Wł. mn. zupełnie jak Przymiotniki; np.
M. B. i W. *królowe*, P. i Mj. *królowych*, C. *królowym*. N. *królowémi*.
Zamojskie, Zamojskich, Zamojskim, Zamojskiémi.

III. ROZDZIAŁ.

O LICZBOWNIKU.*)

Są Liczbowniki *pytajne*, używane w pytaniach, i *odpowiedne*, którémi na pytanie odpowiadamy; np.

ile? — tyle, wiele, kilka, pięć.
iloraki? — tyloraki, wieloraki, kilkoraki, pięcioraki.
ilokrotnie? — tylokrotnie, wielokrotnie, kilkokrotnie, stokrotnie.

Wszelaki Liczbownik ma postać:

albo rzeczownikową; np.

pięć, sześć, siedm', ośm', sto, tysiąc, kilka; — dwoje, troje, pięcioro, kilkoro; — pół, ćwierć; — dziesięcina; — trocha, wiele.

albo przymiotnikową; np.

jeden-a-o, dwa-ie-aj, trzy-ej; cztéry-ej; — piérwszy-a-e, wtóry-a-e; — jedyny-a-e, trój-a-e, czwory-a-e; — jednokrotny, dwukrotny, kilkokrotny; — samojeden, samowtóry; — jedna trzecia; jednaki, czworaki, kilkoraki; — pojedynczy, podwójny; — dwoisty, troisty; — wszystek, każdy.

albo przysłówkową; np.

piérwsze, drugie, trzecie; — jedynie; — raz, dwa razy, trzy razy; jednokrotnie, stokrotnie; — w dwójnasób; — dużo, mało; — samowtór, samotrzeć; — jednako, pięciorako; — pojedynczo, poszóstnie.

Odpowiedne znowu

Liczbowniki dzielą się na *oznaczone* i *nieoznaczone*; piérwsze wyrażają *szczegółową* drugie *ogólną* ilość; np.

jeden, dwa, trzy,..... dziesięć,..... sto,.....
kilka, kilkanaście,.... mało, dużo, wiele, tyle.

---

*) Nazwa: Liczeb-nik od Przymiotnika liczebn-y niby mieści w sobie pomysł możności być policzonym; dla tego słowo liczbow-e właściwéj Liczbow-nikiem nazywać.

I. LICZBOWNIKI OZNACZONE.

Liczbowniki oznaczone podzielamy ze względu na znaczenie trzona, z którego wyrastają, na *główne* czyli pierwotne, na *porządkowe* i na *zbiorowe.*

A. LICZBOWNIKI GŁÓWNE.

Liczbowniki główne, od których się inne wytwarzają, są liczby szeregowe na pytanie *ile?*

jeden, dwa, trzy, cztéry, pięć,.... dziesięć, dwadzieścia, trzydzieści,..... sto, dwieście, trzysta,..... tysiąc,.... sto tysięcy, dwa kroć sto tysięcy,...

Piérwsze cztéry są *Przymiotnikami*, a przetoż z następującym Rzeczownikiem zgadzać się muszą; np.

jeden złoty, dwa dukaty, trzy konie, cztéry osoby.

Inne są *Rzeczownikami*, dlatego też Rzeczownik po nich położony w Posiadaczu liczby mnogiéj kłaść należy; np.

sto złotych, tysiąc dukatów, sześć koni, ośm osób.

Odmiana.

Jeden, jedna, jedno przypadkuje się w obu liczbach na sposób Przymiotników. Lecz ponieważ ten Liczbownik już wMianowniku rzeczownikową, tj. niedorodzajowaną ma postać, bo w rodzaju męzkim trzon jest nagi, bez wygłosu *-y (-i)*, a w rodzaju nijakim jest wygłos rzeczownikowy *-o;* otóż i rodzaj żeński w Bierniku dochowuje zabytek rzeczownikowego kroju *-ę* zamiast *-ą:*

	Isza odm.		**II**ga odm.
	męzka	nijaka	żeńska
M. B. i W.	*jeden*	*jedno*	M. i W. *jedna*
P. (i B. żywotny męzki)	*jedn***ego**		P. C. i Mj. *jedn***éj**
C.	*jedn***emu**		B. *jedn***ę**
N. i Mj.	*jedn***ym** *(-ém)*		N. *jedn***ą**

W liczbie mnogiéj

	posposolita	znamienita
M. B. i W.	*jedne*	M. i W. *jedni*
P. Mj. (i B. osobowy męzki)	*jedn***ych**	
C.	*jedn***ym**	
N.	*jedn***ymi** *(-émi).*	

Jedne, jedni w l. mn. odpowiada Liczbownikowi: *drugie, drudzy.*

Dalsze Liczbowniki główne dwojaką mają odmianę w przypadkach odmiennych: *zbiorową* i *rozdzielną*, wedle tego, czy przedmioty przez nie określone uważają się razem, łącznie, czy też osobno, rozłącznie; np.

pięcią palcami chwytamy (gdy wszystkiémi razem).
pięcioma zmysłami pojmujemy (każdym z osobna).

Odmiana zbiorowa Liczbowników, również jak Rzeczowników, upodabnia swe końcówki do końcówek liczby *pojedynczéj*, rozdzielna bierze cechy z liczby *mnogiéj*.

a) Dwa, w stanie zbiorowym bierze końcówki z liczby *podwójnéj*, w stanie rozdzielnym *mieszane*.

Stan:	zbiorowy,		rozdzielny
Zawód:	pospolity,	znamienity	pospolity
Rodzaj:	mez. i nij.	żeński.	mez i nij., żeński
M.B. i W.	*dwa*	*dwie*	M. i W. *dwaj*
P.Mj. (i B. osobowo męzki)		*dwu*	*dwóch*
C.		*dwu*	*dwom*
N.		(*dwu*)	*dwoma, dwiema*

Zupełnie tak odmieniają się także:
oba obie obaj i *obydwa obydwie obydwaj.**)

b) Trzy i *cztéry* nie wyróżniają końcówek stanu zbiorowego:

Zawód:	posp.	znam.	posp.	znam.
M. B. i W.	*trzy*	M. i W. *trzej*	*cztéry*	M. i W. *cztérej*
P. Mj. (i B. osob. mez.)		*trzech*		*cztérech*
C.		*trzem*		*cztérem*
N.		*trzema*		*cztéroma* (*cztérma*)

*) Wszelki skład zapomocą spójki -y (-i) jak np. obydwa, swywola, Władysław, Kazimirz, jest szczelniejszym spojem i piękniejszym utworem języka, aniżeli bez niéj: obadwa, swawola.

c) Wszystkie inne Liczbowniki główne, wyjąwszy Rzeczowniki *sto, tysiąc, milion* itd., i z b i o r o w o i r o z d z i e l n i e język używa; np.

Stan:	zbiorowy	rozdzielny
M. B. i W.	*pięć*	
P. Mj. (i B. osobowo męzki)	*pięc-i-***u**	(*pięc-i-***óch**)
C.	*pięc-i-***u**	*pięc-i-***om**
N.	*pięc-i-***ą**	*pięc-i-***oma**

UZUPEŁNIENIA.

1. Liczbowniki od *pięciu* aż do *dziesięciu* w zawodzie znamienitym mało już używane: *pięci, sześci,.... dziesięci,* tudzież w Posiadaczu stanu rozdzielnego: *pięciów,..... dziesięciów*; dalsze zaś Liczbowniki w tych postaciach wcale wyszły z używania.

2. W Liczbownikach na s a m o g ł o s k ę przeguby miękkie *-ść* przed końcówkami twardną; np.
*jedyna***ście**, *jedyna***stu**, *jedyna***stą**, *jedyna***stom**, *jedyna***stoma**.
Tak: *dwanaście, trzynaście,.... dwadzieścia, trzydzieści,.... dwieście.*

3. *Dwadzieścia* w przypadkach odmiennych nadaje także i piérwszéj składowéj części końcówkę *-u:*
*dwu**dziestu**, dwu**dziestą**, dwu**dziestom**, dwu**dziestoma**.*

4. Liczbowniki od 50ciu do 90ciu w stanie zbiorowym odmieniają piérwszą albo drugą składową część, a raczéj tę, niż tamtę; np.

M. B. i W.	*pięćdziesiąt*	
P. C. Mj. (i B. osobowy męzki)	*pięciu**dziesiąt* lub	*pięćdziesięciu*
N.	*pięciądziesiąt*	*pięćdziesięcią*

5. *Dwieście, trzysta, cztérysta* w stanie zbiorowym d r u g ą, w rozdzielnym p i é r w s z ą składową część przypadkują:

Stan zbiorowy.			Stan rozdzielny.		
dwiestu,	*trzystu,*	*cztérystu,*	*dwóchset,*	*trzechset,*	*cztérechset.*
dwiestu,	*trzystu,*	*cztérystu,*	*dwomset,*	*trzemset,*	*cztéremset.*
dwiestą,	*trzystą,*	*cztérystą,*	*dwomaset,*	*trzemaset,*	*cztéremaset.*

6. Liczbowniki od 500 do 900 tylko piérwszą składową część uginają; np.

pięćset, pięciuset, pięciąset; — pięciomset, pięciomaset.

d) Sto, jako określnik, odmianę ma Liczbowników w obu stanach; np.

M. B. i W.	*sto* ludzi	M. B. i W.	*sto* żołniérzów
P. C. i Mj.	*stu* ludzi,-dziom,-dziach	C.	*stom* żołniérzom
N.	*stą* ludźmi.	N.	*stoma* żołniérzami.

Gdy zaś bez Rzeczownika stoi, przypadkuje się jak Rzeczownik rodz. nij. w obu liczbach: *st-o,-a,-u,-em*; *st-a, set, st-om,-ami,-ach.*

8. *Tysiąc, milion, bilion.....* przypadkują się jak Rzeczowniki.

Uwagi.

a) Kiedy przedmioty społem czegoś dokonywają, cecha Narzędnika bierze się bez podgłosu; np.

orać *cztérma* wołami, jechać *sześćma* końmi;

zamiast: *cztérema, sześcioma.*

b) Liczbowniki od *dwu* aż po tysiąc w zawodzie znamienitym prócz tego mają jeszcze Mianownika *częściowego*, który jest równy Posiadaczowi; np.

dwaj, trzej, cztérej,.... sześci,.... dziesięci panowie jechali

znaczy: wszyscy dwaj, trzéj....., ile ich było;

ale zbiorowo: *dwu,.,.. sześciu,..... dziesięciu....* (razem)
lub rozdziel.: *dwóch,trzech,sześcióch,dziesięcióch*(osobno) panów jechało

znaczy: z więcéj panów tylko ilość wymieniona, a nie wszyscy, ile ich było.

Dlatego na pytanie: *ile?* odpowiadamy Mianownikiem częściowym; np.

Ile jest uczniów; — Dwóch, trzech,.... pięciu.... itd. (Nie: *dwaj,trzej...*)

B. LICZBOWNIKI PORZĄDKOWE.

Liczbowniki porządkowe odpowiadają na pytanie *który? która? które?* a oznaczają porządek, w którym przedmioty po sobie następują; np.

piérwszy, drugi, trzeci, czwarty, piąty,... setny człowiek
sza, ga, cia, ta, ta, na kobiéta
sze, gie, cie, te, te, ne ziarno itd.

Powstawanie.

Z pni *pier, drug* lub *wtor, tr, czwart*, powstają Liczbowniki porządkowe:

*piér-w-sz***y**,-**a**-**e**, *drug***i**,-*g***a**,-*gie* lub *wtór***y**,-**a**,-**e**, *trz-ec***i**,-*c***ia**,-*cie*, *czwart***y**,-**a**,-**e**.

Dalsze aż po *sto* utwarzają się z trzonów Liczbowników głównych dodawaniem tylko znamion rodzajowych *-y, -a, -e*, przed którémi przegub miękki twardnie, a podgłosy *swobodne e, o, ę*, na ściśnione *ó, ą* przechodzą; np.

*pi(ęć)***ąty**-*a*-*e*, *dziewi(ęć)***ąty**, *trzyna(ście)***sty**,
*sz(eść)***ósty** *dziesi(ęć)***ąty**, *dw(adzieścia)***udziesty**,
*si(edm')***ódmy**, *jedyna(ście)***sty**, *trzydzie(ści)***sty**,
*(ośm')***ósmy**, *dw(anaście)***unasty**, *pięćdziesiąt-y-a-e.*

Od *sto* trzon wzrasta o narostek *-n*; np.

*s(to)***etny**, *pięćset***ny**, *cztér(y tysiące)***echtysięczny**,
*dw(ieście)***usetny**, *tysi(ąc)***ęczny**, *pię(ć tysięcy)***ciotysięczny**,
*trz(ysta)***echsetny**, *dw(a tysiące)***utysięczny**, *sześ(ć tysięcy)***ciotysięczny**,
*cztér(ysta)***echsetny**, *trz(y tysiące)***echtysięczny**, *sto tysięcy, stutysięczny.*
*Milion, bilion.... milion***owy**, *bilion***owy**.....

Odmiana.

Liczbowniki porządkowe odmieniają się zupełnie tak, jak Przymiotniki.

Mamy także wyrażenia: *po piérwsze, po wtóre* lub *po drugie, po trzecie; piérwszy raz, drugi raz,.... po piérwszy raz, po drugi raz, po trzeci raz....*

C. LICZBOWNIKI ZBIOROWE.

Liczbowniki zbiorowe wyrażają zbiór przedmiotów; np. *dwoje, troje, czworo, pięcioro, sześcioro..... dwadzieścioro....* ludzi.

Powstawanie.

Liczbowniki zbiorowe pochodzą od głównych, a mianowicie:

a) Pnie główne *ob*(-a), *dw*(-a), *tr*(-'y) dobiérają narostek *-oj* z wygłosem *-e: ob-**oj**-e; dw-**oj**-e, tr-**oj**-e.*

b) Inne powstają przez narostek *-or* z wygłosem *-o: czw-**or**-o, pięc-i-**or**-o, sześc-i-**or**-o, siedm-i **or**-o,.... dziesięcioro, jedynaścioro, dwanaścioro,.... dwadzieścioro.*

Z części złożonych, a osobno pisanych, tylko ostatnia cechę zbiorowości nosi; np.
*trzydzieści pięci**oro**, dwieście ośm'dziesiąt dwo**je**.*

Odmiana.

Liczbowniki zbiorowe są Rzeczownikami, i odmieniają się jak Rzeczowniki rodzaju nijakiego, przybiérając w przypadkach odmiennych jeszcze jeden narostek *-g;* np.

M. B. i W.	*oboj-e*	*dwoj-e*	*czwor-o*
P.	*oboj-**ga***	*dwoj-**ga***	*czwor-**ga***
C. i Mj.	*oboj-**gu***	*dwoj-**gu***	*czwor-**gu***
N.	*oboj-**giem***	*dwoj-**giem***	*czwor-**giem***

Dawniéj i Mianownik narostek *-g* miéwał; np.
obojgo, dwojgo, trojgo,.... dwanaściorgo.

Liczbowniki te rzadziéj już używają się w kroju przymiotnikowym ze szkodą języka:
jedyny-a-e, obój-a-e, dwój-a-e, trój-a-e; czwory-a-e, pięciory-a-e,..... dwadzieściory-a-e, tj. ze dwudziestu zebrany. Np. Król *obojéj* Sycylii.

WYTWORY Z TRZONA *LICZBOWNIKA GŁÓWNEGO.*

Z trzonów głównych wyrabiają się Liczbowniki *mnożne* i *wielokrotne.*

I. Mnożne się kładą na pytanie *ile razy?* lub *ile kroć?* a wyrażają mnożenie przedmiotów. — Ich cechami Rzeczowniki *raz*, *kroć;* np.

jeden **raz**, lub zgoła: **raz**, *dwa* **razy**, *trzy* **razy**.... *sto* **razy**... *jeden* **kroć**, *dwa* **kroć**, *trzy* **kroć**.... *sto* **kroć**...

Sąto Przysłówki, a przeto nie przypadkują się.

Piérwsze używane są w arytmetycznem działaniu mnożenia; np. *dwa razy dwa jest cztéry.*

Prócz tych mówimy z Przyimkiem *po*: *po razu, po dwa razy..... po sto razy.....* lub: *po dwakroć, po trzykroć....*

II. Wielokrotne stają na pytanie *ilokrotny-a-e?* a wskazują, ile razy się coś powtarza. Cechą ich Przymiotnik *-krotny-a-e;* np.

*jedno***krotny**, *dwu***krotny**, *trzy***krotny**, *cztéro***krotny**..... *dwunasto***krotny**... *dwudziesto***krotny**.... *sto***krotny**....

Sąto Przymiotniki, i tak też się odmieniają.

Podobnież utwarzają się określniki liczbowe: *jednorazowy,* lub zgoła: *razowy, dwurazowy, trzyrazowy, cztérorazowy....*

Mamy jeszcze wyrażenia *oddziałowe* z Przyimkiem *po*: *po jednym, -néj* i *po jednemu,-néj, po trzy,-rzech, po cztéry,-rech.....*

WYTWORY Z TRZONA

LICZBOWNIKA PORZĄDKOWEGO.

Z trzonów porządkowych robimy Liczbowniki *uczestnicze* i *ułamkowe.*

I. Liczbowniki uczestnicze oznaczają, między ilą przedmiotami pewien przedmiot *także i sam* uczestniczy. Cecha ich określnik *samo;* np.

samo*jeden* (za: samopiérwszy), **samo***wtóry,* **samo***trzeci....*

Np. Samoósmego Noego Bóg zachował.

Sąto słowa kroju przymiotnikowego.

II. Liczbowniki ułamkowe wyrażają *części* całości.

a) W arytmetyce licznik ułamka wyraża się Liczbownikiem *głównym*, mianownik *porządkowym* w zgodzie z domyślnym Rzeczownikiem *część*; np.
$^1/_2$ = *jedna* **druga** (tj. część) albo **pół**, $^2/_3$ = *dwie* **trzecie** (tj. części), $^3/_4$ = *trzy* **czwarte**, $^{62}/_{358}$ = *sześćdziesiąt dwie trzysta pięćdziesiąt* **ósmych**.

Niektóre części całości zwięźle nazywają się osobliwie u gminu zapomocą narostka *-in (-a)* lub *izn (-a)*; np. $^1/_2$ *połowina*, $^1/_3$ *trzecina*, $^1/_4$ *czwarcizna*, $^1/_7$ *siedmina*, $^1/_8$ *ośmina*, $^1/_{10}$ *dziesięcina*.

Nazwami najpospolitszych części całości są Rzeczowniki: *połowa*, *ćwierć*.

b) Mamy nadto Liczbowniki *połowiczne*, znaczące wyrażoną Liczbownikiem porządkowym ilość mniéj pół; np.
$1\,^1/_2$ *półtora* łokcia, $2\,^1/_2$ *półtrzecia* garca, $9\,^1/_2$ *półdziesięta* sążnia,
półtoréj ćwierci, *półtrzeciéj* kwarty, *półdziesiętéj* mili.

WYTWORY Z TRZONA LICZBOWNIKA ZBIOROWEGO.

Z trzonów zbiorowych tworzą się Liczbowniki *wielorakie* i *składowe*.

I. Liczbowniki wielorakie okazują liczbę *ilorakości* czyli gatunku przedmiotów. Ich cecha narostek *-ak*; np. *jedn***aki**, *dwoj***aki**, *troj***aki**..... *dziesięcior***aki**..... Odmieniają się jak Przymiotniki.

II. Liczbowniki składowe wyrażają ilość przedmiotów jednego rodzaju, w skład całości wchodzących. Cechami ich zrostek *po-* i narostek *-n*; np.
pojedynczy (za: *pojedynn***y**), **po**dwójn**y**, **po**trójn**y**, **po**czwórn**y**.
Inne bez zrostka *po*; np. *pięciorny*, *sześciorny*....

Obfitość części składowych zapowiada cecha *-ist-y*: *dwoj*)**isty**, *troj*)**isty**.

Liczbowniki składowe są szczérémi Przymiotnikami.

Na pytanie *w ile razy?* używa polski język Przysłówków *mnożno składowych*, których cechą jest trzon zwrotny *sob*; np. *w dwójnasób, w trójnasób* (się to wróci).

WYTWORY PRZYSŁÓWKÓW LICZBOWYCH.

Od wszelkich Liczbowników kroju przymiotnikowego robić się dają odpowiednie Przysłówki, i tak:

a) Porządkowe; np. *piérwsze, drugie, trzecie, czwarte.....*

b) Zbiorowe; np. *jedynie, na dwoje, na troje, na czworo.....*

c) Wielokrotne; np. *jednokrotnie, dwukrotnie, trzykrotnie.....*

d) Uczestnicze; np. *samowtór, samotrzeć, samoczwart.....*

e) Wielorakie; np. *jednako, dwojako, trojako.....*

f) Składowe; np. *pojedynczo, podwójnie, potrójnie.... dwoisto, troisto.*

NAZWY LICZBÓWEK.

Nazwy *liczbówek* (znaków liczbowych w piśmie, cyfer), urosły częścią z trzonów zbiorowych, częścio porządkowych zapomocą cechy mniejszości *-k* w końcówce *-ka;* np.

1 jedynka, 2 dwójka, 3 trójka 4 czwórka, 5 piątka, 6 szóstka, 7 siódemka, 8 ósemka, 9 dziewiątka.

W oderwanym znaczeniu mówimy daléj: *jedynastka, dwudziestka, setka.....*

II. LICZBOWNIKI NIEOZNACZONE.

Pomiędzy nieoznaczonémi Liczbownikami mamy:

A. Zupełnie nieokréślny: *tyle,-lu,-lą,-lom-loma.*

B. Niejako określne:

1. *kilka*	znaczy jakąś ilość	*jednostek*
kilkanaście		*nad dziesięć aż do 19stu*
kilkadziesiąt		*dziesiątek*
kilka set		*setek*
kilka tysięcy		*tysięcy*
kilka kroć sto tysięcy		*setek tysięcy* itd.

Te więc są określone *posadą* w dziesiętnym systemie arytmetycznym, a bywają:

a) Główne, jak powyższe, i również się odmieniają; np.

	Stan zbiorowy		Stan rozdzielny
M. B. i W.	*kilka*	*kilkanaście*	(nieużywane)
P. Mj. (i B. os. męz.)	*kilku*	*kilkunastu*	
C.	*kilku*	*kilkunastu*	*kilkom kilkunastom*
N.	*kilką*	*kilkunastą*	*kilkoma kilkunastoma.*

b) Zbiorowe: *kilkoro, kilkanaścioro,....*
P. *kilkorga, kilkanaściorga* itd.

c) Mnożne: *kilka razy, kilka kroć* itd.

d) Wielokrotne: *kilkokrotny, kilkunastokrotny.*

e) Wielorakie: *kilkoraki, kilkudziesięcioraki.*

2. Przeciwieństwem określne, a mianowicie:

a) Rzeczowniki liczbowe: *siła* i *trocha, -chy, -sze, -chę, -cha. Wiele* i *niewiele*, tudzież pytajne *ile?* odmieniają się jak Liczbowniki główne; np. *wielu,-lą,-lom,-loma.*

b) Przymiotniki liczbowe; zastarzały: *wszy, -sza, -sze* i *wszystek, wszelki, wszelaki, każdy(-den), niektóry, nijaki, niejaki, żaden.*

Te odmieniają się jak Przymiotniki, lecz w niedorodzajowanych: *wszystek,-tka,-tko, każden* i *żaden* Biernik żeński ma rzeczownikową końcówkę *-ę: wszystkę, każdę, żadnę.*

c) Przysłówki liczbowe zupełnie nieodmienne:
dużo, więcéj, najwięcéj,
mało, mniéj, najmniéj.

IV. ROZDZIAŁ.
O ZAIMKU.

Zaimki są *pytajne* i *odpowiedne.*

Piérwszémi się o jakieś pojęcie zapytujemy, drugie służą do odpowiedzi i do twierdzenia; np.
Kto tu jest? **Ja.** — **Ten** jest **moim** przyjacielem, **który mi** prawdę mówi.

A. ZAIMKI PYTAJNE.

Pytajne są następujące:

kto? co?	*który? która? które?*
co za?	*jaki? jaka? jakie?*
czyj? czyja? czyje?	*jakowy? jakowa? jakowe?*

1. Zaimek kto? co? ma dwie postacie: *osobową* i *rzeczową* bez różnicy liczby i rodzaju.

Lubo on się bez Rzeczownika używa, jednakże w przypadkach odmiennych przyjął cechy przymiotnikowe.

Odmiana.

M.	*k- t -o?*	*c -o?*
P.	*k-***ogo** ?	*cz-***ego** *?*
C.	*k-***omu**?	*cz-***emu***?*
B.	*k-***ogo** ?	*c -o ?*
N.	*k-* **im**?	*cz-***ém** *? (czym?)*
Mj.	*w k-* **im** ?	*o cz-***ém** *? (o czym?)*

2. Zaimek *co za?* jest nieodmienny.

3. Wszystkie inne przypadkują się w obu liczbach jak Przymiotniki; tylko niedorodzajowany *czyj?* także i

w Bierniku żeńskim liczby poj. dochowuje rzeczownikową końcówkę *-ę* zamiast *-ą*: *czyję*?

Kiedy zamiast *który* mówimy rzeczownikowym krojem: *któren*, wtedy i Biernik l. poj. rodz. żeńs. powié się z końcówką rzeczownikową: *którę* zamiast: *którą*.

B. ZAIMKI ODPOWIEDNE.

Odpowiedne Zaimki są: albo *określne*, a te znowu czworakie: *osobiste, dzierżawcze, wskazujące* i *względne*; albo *nieokréślne*.

I. ZAIMKI OKRÉŚLNE.

A. OSOBISTE.

Zaimki osobiste oznaczają *osoby działające*.

Osób działających jest po trzy w obu liczbach.

	w l. poj.	w l. mn.
1sza osoba, która mówi, zastępuje się zaimkiem:	**ja**	**my**
2ga osoba, do któréj się mówi, « «	**ty**	**wy**
3cia osoba, o któréj się mówi, « «	**on**	**one**
« «	**ona**	**oni**
	ono	

Trzecią osobę wyraża także każdy Rzeczownik; np. *on* albo *człowiek* myśli, *ona* albo *rzéka* płynie, *ono* albo *sumienie* gryzie, *one* albo *rośliny* kwitną, *oni* albo *bracia* kochają.

Odmiana.

1sza osoba

	Liczby pojedynczéj.		*Liczby mnogiéj.*
Postać:	narośnięta, zupełna.	pierwotna, krótka.	
M.		*ja*	*my*
P.	**m-n-***ie*	**mię**	**nas**
C.	**m-n-***ie*	**mi**	**nam**
B.	**m-n-***ie*	**mię**	**nas**
W.		*ja!*	*my!*
N.	**m-n-***ą*		**nami**
Mj.	*we* **m-n-***ie*		*po* **nas**

2ga **osoba**

Liczby pojedynczéj.		*Liczby mnogiéj.*
Postać: narośnięta, zupełna.	pierwotna, krótka.	
M.	**ty**	**wy**
P.	**ci-eb-***ie* **cię**	**was**
C.	**t-ob-***ie* **ci**	**wam**
B.	**ci-eb-***ie* **cię**	**was**
W.	**ty!**	**wy!**
N.	**t-ob-***ą*	**wami**
Mj.	*na* **t-ob-***ie*	*przy* **was**

3cia **osoba**

Liczby pojedynczéj.			*Liczby mnogiéj.*	
	I. odmiana (męzka i nijaka)		II. odm. (żeńska)	
Postać:	zupełna,	skrócona.	zupełna	zupełna, skrócona.
M.	**on** **ono**		**ona**	**one** **oni**
P.	**jego**	***go***	**jéj**	**(jich*)** ***ich***
C.	**jemu**	***mu***	**jéj**	**(jim*)** ***im***
B.	**jego** **je**	***go***	**ją**	**je** **(jich*)** ***ich***
W.				
N.	**nim, (niém)**		**nią**	**(niémi), nimi**

UZUPEŁNIENIA OGÓLNE.

1. Postać Narzędnika l. mn. *nimi* pisze się zwykle o osobach męzkich, postać zaś *niémi* o innych przedmiotach; np.

Oto wierni towarzysze. Miło z **nimi** *losy dzielić. Mijają złe czasy; za* **niémi** *zbawienia słońce.*

2. Kiedy Zaimek osoby 3ciéj z Przyimkami użyć mamy, wtedy zamiast do rdzenia *j-* końcówki przymiotnikowe przyprawiamy do rdzenia *n-*:

---

*) Zwyczaj ze szkodą dla języka nieużywa w piśmie zupełnych postaci: jich, jim, porządnie zbudowanych na rdzeniu j- dobraniem końcówek: -ich, -im, nibyto organ polski ma nie wymawiać spółgłoski j przed cienkiém brzmieniem samogłoski i; a przecież słowa: jéż, Jérzy, jész, jé itp. wymawiamy: jiż, Jirzy, jisz, ji, nie: jeż, Jerzy, jesz, je. Wszakże tu brzmienie tosamo, tylko inaczéj pisane.

Liczba pojedyncza.			*Liczba mnoga.*		
np.	męz.	nij.	np.	żeńs.	np. posp. znam.
P. *z*	**niego**		*bez*	**niéj**	*naprzeciw* **nich**
C. *ku*	**niemu**		*przeciw*	**niéj**	*przeciwko* **nim**
B. *przez*	**niego**	**nie**	*o*	**nią**	*nad* **nie** **nich**
N. *z*	**nim** (**niém**)		*między*	**nią**	*nad* (**niémi**) **nimi**
Mj. *przy*	**nim** (**niém**)		*o*	**niéj**	*po* **nich.**

Mianownik i Wołacz z Przyimkami się nie używają.

Przyimki do wprawy.

Z Posiadaczem: *z, od, do, dla, bez, prócz, koło, miasto, zamiast.*
Z Celownikiem: *ku, gwoli, przeciw, przeciwko.*
Z Biernikiem: *w, o, po, na, za, nad, pod, przed, między, mimo.*
Z Narzędnikiem: *z, za, nad, pod, przed, między.*
Z Miejscownikiem: *w, o, po, na, przy.*

UZUPEŁNIENIA SZCZEGÓŁOWE.

1. Postać zupełna zaimków osobistych (np. *mnie, ciebie, jego*) używa się *zwykle*, osobliwie kiedy z *dobitnością* osobę wymieniamy; np.
Jemu winieneś wdzięczność. — Kogo wołasz? Nie *ciebie*, ale *jego*.

Postaci zaimków osobistych pierwotnéj i skróconéj; (np. *mię, cię, go*) nigdy na początku zdania położyć nie można; np. Winieneś *mu* wdzięczność. — Urazę *ci* przebaczam.

2. Zamiast: *niego* z Przyimkami sam rdzeń *ń* do nich przyczepiać ozdobnie można; np.
Miasto: *dla niego, za niego, w niego, bez niego, przez niego,*
dlań, zań, weń, bezeń, przezeń itd.

Zaimek osobisty zwrotny.

Zaimek osobisty zwrotny czynność przedmiotu działającego na niego samego *zwraca*; np.
Nieostrożny szkodzi **sobie**. — (Ja) *Uczę* **się**.

Ten zaimek ma tylko przypadki odmienne, służące na wszystkie osoby w obu liczbach.

Postać:	narośnięta, zupełna:	pierwotna:
P.	**siebie**	**się**
C.	**sobie**	
B.	**siebie**	**się**
N.	**sobą**	
Mj.	*w* **sobie**	

Np.												
proszę		*życzę*		*bawię*		*rządzę*		*mówię*				
prosisz		*życzysz*		*bawisz*		*rządzisz*		*mówisz*				
prosi	*do* **siebie**	*życzy*	**sobie**	*bawi*	**się**	*rządzi*	**sobą**	*mówi*	*o* **sobie**			
prosimy		*życzymy*		*bawimy*		*rządzimy*		*mówimy*				
prosicie		*życzycie*		*bawicie*		*rządzicie*		*mowicie*				
proszą		*życzą*		*bawią*		*rządzą*		*mówią*				

Do wybitniejszego oznaczenia każdéj osoby służy Zaimek określający *sam, sama, samo;* np.

Dla *mnie samego* za mało. *Tobie saméj* wierzę. *Nas samych* przestraszyło. *Oni sami* się wyrzekli. *Sobie samemu* życzysz. *W sobie samych* ufacie.

Sam żądam, *sama* się przekonasz, *samo* sobie winno, *samiśmy* byli w błędzie, *sami* przyznacie, *same* się poważniły; dobitniej, niż: *ja* żądam, *ty* się przekonasz itd.

Sam,-a,-o odmienia się jak Przymiotnik, lecz będąc niedorodzajowaném, bo w rodz. męz. bez wygłosu, a w rodz. nij. z wygłosem rzeczownikowym *-o*, zatém i w Bierniku l. poj. rodz. żeńs. zachowuje rzeczownikową końcówkę *-ę;* np. Mnie *samę* to zadziwiło.

B. ZAIMKI DZIERŻAWCZE.

Zaimki dzierżawcze okazują, że jaka osoba działająca posiada czyli dzierży jakiś przedmiot; np.

Gdy rzeknę: *twój* koń, wtedy Zaimek dzierżawczy: *twój* okazuje, że druga osoba działająca: *ty* posiada ten przedmiot: *koń.*

Zaimki dzierżawcze są następujące:

mój ,	*twój* ,	*jego, jéj,*	*nasz* ,	*wasz* ,	*ich, swój*
ja	*ja*		*sza*	*sza*	*ja*
je	*je*		*sze*	*sze*	*je.*

Te Zaimki są zastępcami Posiadaczów Zaimków osobistych; albowiem jeżeli 1sza osoba liczby pojedynczéj: *ja* dzierży czyli posiada jakiś przedmiot, na pytanie: czyj ten przedmiot? odrzécby powinna mówiąca osoba Posiadaczem: *mnie*; stąd powstał Zaimek dzierżawczy: *mój,-ja, -je,* np. *mój* ogród, *moja* łąka, *moje* pole. Jeżeli zaś 2ga os. l. poj. dzierży, to powstaje: *twój,-ja,-je*, a jeżeli 3cia w rodz. męz. lub nij., to powstaje: *jego* itd.

Jakoż Zaimki dzierżawcze potworzyły się nawet z *pni* Zaimków osobistych:

	Zaimków osobistych:	pnie:	zapomocą narostków:	tworzą Zaimki dzierż.:	np.
Z liczby pojedynczéj,	**mię**	**m**	**-oj**	**mój**	*mój pan,*
	cię	**t**	**-w-oj**	**twój**	*twój pan,*
mnogiéj,	**nas**	**n**	**-asz**	**nasz**	*nasz pan,*
	was	**w**	**-asz**	**wasz**	*wasz pan,*
podwójnéj.	**ma**	**m**	**-as**	**mos***)	*mospan,*
	wa	**w**	**-as**	**was**	*waspan.*

Zaimki dzierżawcze n i e r o d z a j o w a n e *(jego, jéj, ich)* są nieodmienne; r o d z a j o w a n e zaś przypadkują się jak Przymiotniki. A ponieważ się one n i e d o r o d z a j o w a ł y, *(mój, twój, nasz, wasz, swój,* zamiast: *moji.... naszy....)*, tedy i Biernik licz. poj. w rodz. żeńs. ozdobniéj ma rzeczownikową końcówkę: *ę* miasto *ą;* np.

---

*) Zamiast m a s głębszą wymową: m o s; jak p a n u ludu: p o n, nawet p u n.

Liczba pojedyncza.

Postać:	narośnięta, zupełna.		pierwotna, krótka.		narośnięta, zupełna.	pierwotna, krótka.
	męz.	nij.	męz.	nij.		
M.	**m-ój**	**m-oj**-*e*		**me**	**m-oj**-*a*	**ma**
P.	**m-oj**-*ego*		**mego**		**m-oj**-*éj*	**méj**
C.	**m-oj**-*emu*		**memu**		**m-oj**-*éj*	**méj**
B.	jak *M.* lub *P.*				**m-oj**-*ę*	**mą**
W.	jak *M.*				**m-oj**-*a*	**ma**
N.	**m-o(j)**-*im**)	*(mojém)*	**mym**	*(mém)*	**m-oj**-*ą*	**mą**
Mj.	*w* **m-o(j)**-*im**)	*(mojém)*	*o* **mym**	*(mém)*.	*o* **m-oj**-*éj*	*w* **méj**

Liczba mnoga.

Postać:	narośnięta zupełna, posp.			znam.	krótka.	
M. i W.	**m-oj**-*e*		**m-o(j)**-*i**)		**me**	
P.	**m-o(j)**-*ich*				**mych**	
C.	**m-o(j)**-*im*				**mym**	
B jak M. lub P.						
N.	*(mojémi)*	**m-o(j)**-*imi**)		*(mémi)*	**mymi**	
Mj.	*po*	**m-o(j)**-*ich**)		*na*	**mych.**	

UWAGI.

1. *Nasz, wasz* tylko zupełną postać mają.

2. Po Rzeczowniku nie mile brzmią krótkie, lepiéj zupełne postacie; np.
Święć się imię *twoje*. — Nadaremne *me* starania.

3. Kiedy Zaimek dzierżawczy odnosi się do podmiotu zdania, kładziemy zaimek dzierżawczy zwrotny *swój, -a,-e* bez względu na osobę, liczbę i rodzaj; np.

(ja) kocham, *(ty)* kochasz, *(on, ona, ono; brat, siostra, dziécię)* kocha **swego** towarzysza.
(my) kochamy, *(wy)* kochacie, *(one, oni; siostry, bracia)* kochają **swego** towarzysza.

---

*) Wyrzucając w piśmie przegub -j przed samogłoską -i: mo-im, mo-i, mo-ich mo-imi, zamiast pisać według porządnéj budowy języka: moj-im, moj-i, moj-imi, moj-ich, utrudzamy teoretyczną naukę polszczyzny tak dla cudzoziemców jak i dla młodzieży narodowéj. Że zaś spółgłoska j przed samogłoską i w języku polskim się wymawia, już i przed nami wielu badaczów udowodniło.

O b o j ę t n i é j wszakże zwracając do podmiotu przedmiot odzierżony, używamy *niezwrotnych* Zaimków dzierżawczych z 1széj i 2giéj osoby obu liczb, ale nigdy z 3ciéj; np.
Udam się do *mego* przyjaciela. — Dasz to *twemu* ojcu.
Pocieszymy *naszego* sąsiada. — Podzielcie *wasz* majątek.

W takim razie Polacy Zaimków dzierżawczych najozdobniéj wcale nie potrzebują, lubo je inne języki wyraźnie kładą; np.
Pozdrów brata (rozumié się *swego*). Przedał wieś (tj. *swoję*).
Nie zapomnijcie książek (oczywiście *swoich*).

4. Dla dobitniejszego określenia dzierżawy dodajemy Przymiotnik *własny,-a,-e; np.*
Moje *własne* dzieci. — *Własne* nasze sprawy.

C. ZAIMKI WSKAZUJĄCE.

Zaimki w s k a z u j ą c e wskazują na jaki przedmiot, i zgadzają się z nim w rodzaju, w liczbie i przypadku, a są następujące:

ten, ta, to;	*taki, taka, takie,*
tamten, tamta, tamto;	*takowy, takowa, takowe.*
on, ona, ono;	*owaki, owaka, owakie.*
ów, owa, owo;	

Przypadkują się jak Przymiotniki z tą różnicą, że w piérwszych pięciu niedorodzajowanych Biernik l. poj. rodz. żeńs. ma rzeczownikową końcówkę *-ę:*
tę rzecz, *tamtę* twierdzę, w *onę* chwilę, na *ową* górę.

T-en, tamt-en mają starożytny wygłos narostkowy *-en* zamiast *-y* w rodzaju męzkim.

Odróżnić trzeba Zaimek o s o b i s t y *on, ona, ono; jego, jéj* itd. od w s k a z u j ą c e g o, który się porządnie odmienia.
P. *onego, onéj,* C. *onemu, onéj* itd.

Ten, taki, takowy wskazują na bliższy, *tamten, on, ów, owaki* na dalszy przedmiot; np.

Dwojakie są wielbłądy: właściwy i dromedar; **ten** z jednym, **ów** z dwoma garbami.

D. ZAIMKI WZGLĘDNE.

Zaimki względne całe zdanie do poprzedzającego przedmiotu odnoszą; np.

Nauka, *którą* tak lubię, uczyni mnie światłym. Ten, *który* mnie uczy, jest mi dobrodziejem.

Zaimki względne są następujące:

który, która, które;	*kto, co;*
jaki, jaka, jakie;	*co.*
jakowy, jakowa, jakowe;	

Dorodzajowane: *który, jaki, jakowy* idą jak Przymiotniki; *kto, co* jak równobrzmiący Zaimek pytajny.

Zaimek względny *co* Mianownika ma jednakowo na wszelki rodzaj i liczbę; przypadki zaś odmienne wyraża zapomocą krótkich postaci Zaimka osobistego *on*

Wl. poj. męz. i nij.	żens.	W. l. mn.
M. *co*	*co*	*co*
P. *co go*	*co jéj*	*co ich*
C. *co mu*	*co jéj*	*co im*
B. *co go, co je*	*co ją*	*co ich, co je*
N. *co nim (niém)*	*co nią*	*co nimi, (niémi)*
Mj. *co w nim (niém)*	*co przy niéj*	*co na nich.*

Np. Bóg stworzył świat, **co go** (którego) myślą ogarnąć nie zdołamy. Oto zamek, **cośmy** o **nim** (o którymeśmy) rozmawiali.

Przed Rzeczownikiem mówi się w Posiadaczu l. poj. rodz. męz. i nij. *co jego,* a przed inném słowem: *co go*; np. Ten uczeń, *co* **jego** matkę poważają. Ot nożyk, *co* **go** tak dawno szukam.

Zaimki względne używają się zwykle na przemian, aby nie powtarzać jednego.

Kiedy się Zaimek względny odnosi więcéj do wyraźnego lub domyślnego *przymiotu*, niż do przedmiotu, brać należy: *jaki,-a,-e*; np.

Śliczne urodzaje, **jakich** rzadko. Takie cnoty posiada, **jakie** na obywatela przystoją. Z **jakim** się kto wdaje, takim się sam staje. Nikomu nie wiadomo, **jaką** śmiercią umrze.

Gdy zdanie poboczne naprzód stawimy, rzeknie się *kto, co*; np.

Kto cnotliwszy, ten szczęśliwszy; zamiast: Ten szczęśliwszy, **który** cnotliwszy.

II. ZAIMKI NIEOKRÉŚLNE.

Zaimki nieokréślne, odpowiadające na pytajne nieoznaczonym sposobem, powstają z tychże dobiéraniem przyczepek: *-ś, -bądź, -kolwiek*, lub Przysłówków: *ni-, nie-, byle, lada*; są tedy następujące:

ktoś; ktobądź; ktokolwiek, nikt; nie kto; byle kto; lada kto;
coś; cobądź; cokolwiek; nic; nie co (stąd: *nieco*); *byle co; lada co* (stąd: *ladaco*); —

czyjś,-aś,-eś, czyjbądź, czyjkolwiek, niczyj, nie czyj, byle czyj, lada czyj; coś za, cobądź za, cokolwiek za; —

któryś,-aś,-eś, którybądź, którykolwiek, niektóry, byle który, lada który; —

jakiś, jakibądź, jakikolwiek, nijaki, niejaki, byle jaki, lada jaki; —

jakowyś, jakowybądź, jakowykolwiek.

Te Zaimki przypadkują swoje pierwotniki; np.

M. *ktoś*, P. *kogoś*, C. *komuś*, N. i Mj. *kimś*,
coś, *czegoś*, *czemuś*, *czémś*.

Tak też: *czyjbądź, czyjegobądź, czyjemubądź* itd.

V. ROZDZIAŁ.

O CZASOWNIKU*).

Gdy wymówię samę przedmioty, np. *Bóg, książka, uczeń,* toć mam je tylko w myśli mojéj.

Ale gdy kto powié:
Bóg **jest,** *książka* **leżała,** *uczeń* **będzie czytał,**
wtedy wiém, że przedmiot: *Bóg* objawia się już w czasie teraźniejszym, a ten przedmiot: *książka* objawił się w czasie przeszłym, a przedmiot: *uczeń* objawi się w czasie przyszłym.

Otóż słowa: *jest* (być), *leżała* (leżéć), *będzie czytał* (czytać), które wyrażają objaw przedmiotów w pewnym czasie, nazywają się Czasownikami.

Objawiające się zaś przedmioty: *Bóg, książka, uczeń,* zwane są *podmiotami* myśli naszéj.

Najłatwiéj poznać Czasowniki po tém, że z Zaimkami osobistémi *ja, ty, on, ona, ono, my, wy, one, oni* uginać się dają; np.
Słuchać jest Czasownik, bo można mówić: *ja słucham, ty słuchasz, on słucha, my słuchamy, wy słuchacie, one słuchają.*

Czasowniki polskie kończą się na *-ć*; np.
grać, liczyć, gonić, milczéć, psuć, zwinąć, a mało które na *ściągnięte* końcówki **-c, -dz, -ść, -źć,** które powstały ze zlewu spółgłoski **ć** z poprzedzającą spółgłoską, po wyrzuceniu zgłoski **-ną**; tak:

*) Klasyczna doktryna gramatykalna czasownik nazywa słowem, wiernie tłumacząc: verbum. U nas słowo znaczy wszelki wyraz ustny. A że Łacinnicy lub Francuzi nie mogli utworzyć osobnego wyrazu technicznego, nie idzie za tém, abyśmy ich naśladowali.

powstało ze zlewu spółgłosek:		bo mówimy:	zamiast:	Inne przykłady:
c	kć	*rzéc*	*rzek(nąć*	*tłuc, piéc, siéc, ciéc, wléc, obléc.*
dz	gć	*lédz*	*leg(nąć*	*módz, strzydz, strzédz, biédz, lądz, zaprządz, stydz.*
ść	1. tć	*pléść*	*plet(nąć*	*gnieść, mieść.*
	2. dć	*paść*	*pad(nąć*	*paść, kłaść, wiéść, kraść, bość, prząść, siąść, jeść, iść.*
	3. sć	*róść*	*ros(nąć*	*paść, nieść, trząść,*
	4. bć	*grześć*	*grzeb(nąć*	*skuść.*
źć	zć	*grząźć*	*grzęz(nąć*	*gryźć, wiéźć, léźć.*

Te same czasowniki rozlicznie składają się ze zrostkami; np.

wy*rzéc*, **o***rzéc*, **ur***zéc*, **za***rzéc*, **do***rzéc*, **od***rzéc*, **przy***rzéc*; **wy***strzydz*, **roz***strzydz*, **prze***strzydz*, **ob***strzydz*, **ze***strzydz*, **na***strzydz*, **po***strzydz* itd.

Każdy przedmiot przede wszystkiém inném objawia się *byłem* swoim; np.

Wieczność **jest**. *Wanda* **była** *królową polską*. (*My*) **Będziemy** *wam radzi.*

Byt może być trojaki:

I. Byt *czysty*, który się wyraża samym Czasownikiem: *być*; np.

Węgorz **jest** *rybą*. *Noc* **była** *ciemna*. *Jutro* **będzie** *mróz.*

II. Byt objawiony *stanem* podmiotu; np.

Dziécię **spi**, co tyle znaczy, jak *dziécię znajduje się w* **stanie** *snu*, a więc **jest**.

III. Byt objawiony *działaniem* podmiotu; np.

Monarcha **rządzi**, znaczy, że monarcha coś **działa**, więc **jest**.

WIELORAKOŚĆ CZASOWNIKÓW.

Gdy byt jest trojaki to i Czasowniki są trojakie:

I. Czasownik *być*, który się *posiłkowym* nazywa wtedy, gdy innym Czasownikom odmieniać się pomaga; np.

znałem **był, będę** *znał*, **byłem** *znany*, **będę** *poznany.*

II. Czasowniki *nijakie*, które oznaczają byt ze stanem podmiotu; takie są: *spać*, *drzymać*, *stać*, *siedzieć*, *leżeć*, *odpoczywać*, *więdnąć*, *schnąć*, *mądrzeć*, *czernić się*. Np. *Obłoki się czerwienieją*, tj. obłoki są i objawiają się w *stanie* czerwieni. *Starzec dziecinnieje*, tj. starzec jest i przechodzi w *stan* dziecinny.

III. Czasowniki *czynne*, wyrażające byt z działaniem podmiotu; takiémi są: *służyć*, *chodzić*, *latać*, *pływać*, *budować*, *kuć*, *garnąć*, *wléc*, *strzydz*, *prząść*, *gryźć*, *trzeć*. Np. *Miłuję bliźniego*, znaczy: ja jestem i objawiam się *miłowaniem*. *Ptaki latają*, znaczy: ptaki są i *lotem* swój byt objawiają. *)

Widoczną, że Czasownik *być* w każdym innym Czasowniku pomyślanym być musi; np.

Czuję, znaczy: *jestem* i mam *czucie*, czyli *jestem czujący*. — *Myślisz*, znaczy tyle co: *jesteś* i zajętyś *myślą*, czyli *jesteś myślący*. — *Gwiazdy świécą*, tj. gwiazdy *są* i rzucają *światło*, czyli gwiazdy *są świécące*. — *Chrystus nauczał*, tj. Chrystus *był nauczycielem*. — *Zboże podrożeje*, znaczy: *będzie droższe*.

PODZIAŁ CZASOWNIKÓW NIJAKICH.

Są Czasowniki nijakie oznaczające:

1. Stan *jednostajny*; np.
stać, tyć, gnić, leżeć, spać, mrzeć, drżeć.

2. Stan *postępowy*; np.
schnąć, puchnąć, stygnąć, ziębnąć, ślepnąć, lgnąć, ginąć, lśnąć.

3. Stan *zwolna się wzmagający* wyrażają Czasowniki *wzmogliwe* na *-eć;* np.
siwieć, głupieć, niszczeć, wolnieć, gnuśnieć, dziczeć, mdleć, dnieć.

Te Czasowniki, z Rzeczowników i Przymiotników wyrobione, wskazują, że podmiot powoli staje się takim, jak pierwotnik orzeka; np.

Twarz ładnieje, oznacza: powoli staje się ładną. — *Urzędnik har-*

*) Nie znamy języka, w którymby były Czasowniki bierne. Dawni gramatycy wymarzyli je w głowach swoich, inni ślepo za nimi prawią. Jeżeli amor nie będzie odmianą Czasownika amo, ale osobnym Czasownikiem; toć równym prawem logiczném wyrazy amo, amavi, amabo itd. nie będą odmianami jednego trzona: am-, ale powstałyby osobne verba praesentia, perfecta, futura etc.

dzieje, znaczy: robi się coraz hardziejszym. — *Sér pleśnieje*, znaczy: zwolna pleśnią porasta.

PODZIAŁ CZASOWNIKÓW CZYNNYCH.

Czynne Czasowniki są albo *przechodnie* albo *nieprzechodnie*.

Przechodnie odnoszą działanie podmiotu do jakiegoś przedmiotu, będącego w Bierniku na pytanie *kogo? co?* lub w Posiadaczu na pytanie *kogo? czego?* a taki przedmiot sam zwie się w gramatyce *przedmiotem prostym* lub zgoła przedmiotem (objektem); np.
Sokrates wypił truciznę (B). *Ludzie chwalą Boga* (B.), *który świat* (B.) *stworzył. Każdy pragnie szczęścia* (P.). *Potrzebuję rady* (P.).

Nieprzechodnie Czasowniki są takie, które przedmiotu prostego przy sobie mieć nie mogą; do ich określenia służy Celownik, *przedmiotem ubocznym* nazwany, Narzędnik, Miejscownik lub jakikolwiek inny przypadek z Przyimkiem; np.
Służ dobréj sprawie (C.). — *Chodzimy nogami* (N.). — *Koń rży w stajni* (Mj.). — *Żyj dla ojczyzny* (P.).

UZUPEŁNIENIE.

Czasowniki czynne lub nijakie, które Zaimek zwrotny: *się* stale przy sobie mają, i bez niego używać się nie dadzą, nazwane są *zwrotnémi;* np.
czołgać się, śmiać się, pocić się, bać się, stać się, spodziéwać się, starzeć się, czernić się, zielenić się, rumienić się.

Rozróżnić należy Czasowniki zwrotne od *zwrotnie używanych;* np.
Można kogoś *chwalić, myć, trapić, znać, uczyć*, ale można także: *chwalić się, myć się, trapić się* itd.

Pomiędzy zwrotno używanémi są *wzajemne*, tj. takie, co wyrażają wzajemne na siebie działanie podmiotu i przedmiotu. Łatwo je po tém poznać, że do uzupełnienia zdania wyraz *z kim* dodawać można; np.
witać się (z kim), *pożegnać się* (z kimś), *kłócić się* (z kim), *bić się, pojedynkować się, przepraszać się, całować się* (z kimś).

ZMIANA CZASOWNIKOW.

Nader gibki język polski na rozliczne zmiany *(modyfikacye)* głównego pomysłu, przez Czasownik wyrażonego, rozliczne wyrobił sobie zewnętrzne ugięcia słowa. Te mnogie zmiany Czasownika, odpowiednie wewnętrznym zmianom znaczenia, są bogactwem, jakiém się inne języki, prócz sławiańskich, poszczycić nie mogą.

Wszelkie zmiany Czasowników występują w *czworakim* kształcie:

1. Jako Czasownik *trzonowy*, o saméj końcówce bez innego dodatku; np.

spać, wąchać, kończyć, myślić, kośnieć, drzéć.

2. Jako Czasownik *przegłoszony*, gdy samogłoska się zmienia; np.

wypalić, wypalać; roztoczyć, roztaczać; wydrzéć, wydziérać.

Wtedy albo samogłoska końcówkowa *y, (i, é), u,* albo także środogłos *o, ó, e, ą* na samogłoski *a, ę* przechodzą, lub téż eufoniczne *y, é, a* wstępują; np.

rozburzyć, pochwalić, zamilczéć, trafić,
rozburzać, pochwalać, zamilczać, trafiać,

robić, mówić, ustro(j)ić, pomódz, wytrząść,
rabiać, mawiać, ustrajać, pomagać, wytrzęsać,

spać, urwać, posłać, zabrać, umrzéć, wypruć,
sypiać, urywać, posyłać, zabiérać, umiérać, wyparać,

3. Jako Czasownik *zrośnięty*, do którego przylgnął jakiś ze szesnastu zrostków (zgłosek naczelnych, Przyimków łącznych); np.

wy-, wy*być*	**o-, o***prawić*	**za-, za***cząć*	**od-, od***palić*
roz-, roz*czynić*	**u-, u***mieć*	**na-, na***lać*	**pod-, pod***kuć*
prze-, prze*wrócić*	**w-, w***sadzić*	**po-, po***prawić*	**nad-, nad***ciągnąć*
ob-, ob*sypać*	**z-, z***walić*	**do-, do***gonić*	**przy-, przy***nieść*

Przyimek *przed* w świéższych utworach zrostkiem się staje; np.
przed*stawić;* **przed***łożyć*, lepiéj po polsku: *przed kogoś położyć* lub *komuś złożyć.*

Mamy także *dwa razy* zrośnięte Czasowniki, ale tylko z następującémi zrostkami:

na-, **na**-*wy-gartywać*	**za-**, **za**-*prze-dać*	**w-**, **w**-*z-nieść*
po-, **po**-*wy-rzynać*	**z-**, **z**-*o-stać*	

Nawet *trzy razy* zrośnięte ze zrostkami: *na- po-;* np. **na**-*po-prze-rabiać,* **po**-*roz-po-czynać.*

Zrostki służą do oddania pewnych *okoliczności*, pod jakiémi się objaw odbywa; tak np. znaczy:

wy-	na zewnątrz, np. *wydać*	**o-**	całkiem, np. *ogłupieć*
roz-	na różne strony, *rozsypać*	**u-**	częściowo, *usłużyć*
prze-	na wskróś, *przestrzelić*	**w-**	na wewnątrz, *wejść*
ob-	na okół *obstrugać*	**z-**	połączenie, *zeszyć*
za-	zupełnie, *zadusić*	**od-**	przeciwność, *odeprzéć*
na-	na wiérzch, *nałożyć*	**pod-**	spodem, *podpisać*
po-	trochy, *pogłaskać*	**nad-**	górą, *nadstawić.*
do-	zbliżenie, *domierzyć*	**przy-**	blizkość, *przysunąć*

1. Jako Czasownik *narośnięty;* np.
*stać, st-***aw***-ać; czytać, czyt-***yw***-ać; zaciąć, zac-***in***-ać; rąbać, rąb-***n***-ąć.*

Taki Czasownik dobiéra jeden z narostków: *-aw, -yw, (-iw), -éw, -uw, -ow, -ym, -im, -yn, -in, -ij, -n;* np.

d-ać	*pis-ać*	*wyszuk-ać*	*zl-ać*	*ucz-uć*	*k-uć*	
*d-***aw***-ać*	*pis-***yw***-ać*	*wyszuk-***iw***-ać*	*zl-***éw***-ać*	*ucz-***uw***-ać*	*k-***ow***-ać*	
nad-ąć	*j-ąć*	*pocz-ąć*	*zakl-ąć*	*p-ić*	*stuk-ać*	
*nad-***ym***-ać*	*(j)-***im***-ać*	*pocz-***yn***-ać*	*zakl-***in***-ać*	*p-***ij***-ać*	*stuk-***n***-ąć*	

Według zmiany wewnętrznego znaczenia, wszelki Czasownik polski jest *dwulicowy*, mając postać *niedokonaną* i *dokonaną*; piérwsza wyraża stan lub działanie ciągle trwające, a przeto nie spełnione, nie skończone; druga oznacza stan lub działanie spełnione i skończone; np.

Lico niedokonane:	*grać*	*ginąć*	*dmuchać*	*wyrywać*	*przecinać*
Lico dokonane:	*zagrać*	*zginąć*	*dmuchnąć*	*powyrywać*	*napoprzecinać*

Bo gdy jaki przedmiot *grał, ginął, dmuchał, wyrywał, przecinał,* to jego objaw (stan lub działanie) ciągle jeszcze trwał i nie dokonał się; ale gdy on *zagrał, zginął, dmuchnął, powyrywał, napoprzecinał,* to jego objaw już się dokonał, spełnił, skończył.

Cechami dokonaności są najczęściéj *zrostki,* także narostek *-n;* np.
pić, **wy-***pić; tup-(ać), tup-***n-***ąć.*

Lico niedokonane jest wyrazem *trwałości* stanu lub działania, dokonane przedstawia *skończoność* tegoż.

Każde lico Czasownika odbija się na *dwoistym tle (typus)* w różnych *odcieniach**); a mianowicie:

A. Lico niedokonane ma za podstawę tło *ciągłotliwe* i *częstotliwe.*

I. Tło ciągłotliwe wyraża stan lub działanie ciągle trwające; np. *szarpać, leżéć.*
Koń szarpał, znaczy: ciągle szarpał. *Leżałem* na trawie, znaczy: ciągle byłem w jednym stanie.

Cechy ciągłotliwości są zwyczajne końcówki: *-ać, -yć (-ić) -éć, -eć, -ować, ąć* i *ściągnięte;* np.
*gad***ać**, *ważyć, czyn***ić**, *mruczéć, kul***eć**, *dzięk***ować**, *garn***ąć**, *tłuc.*

II. Tło częstotliwe, przedstawia stan lub działanie przestankami trwające, lub często powtarzane; np. *légać, poszarpywać.*
Légałem na trawie, znaczy: często, przestankami bywałem na trawie. Koń *poszarpywał,* znaczy: często, przestankami, a do tego z tą okolicznością, że nie bardzo, trochę.

---

*) Jak w odmianie konjugacyi są nazwy na różne względy (sposoby, czasy itd.), tak też i w odmianie Czasowników powinny być nazwy na różne odcienia głównego pomysłu; np. umiejętnie nie mówi się w gramatyce: kochać jest Czasownik bezokoliczny, a kocham Czasownik oznajmujący; ale się powié w analizie gramatykalnéj, że kochać jest Czasownik w sposobie bezokolicznym, a kocham jest (ten sam) Czasownik w czasie teraźniejszym sposobu oznajmującego. Tak też, gdy prócz odmian innym językom wspólnych mamy nadto różne zmiany tego samego głównego pomysłu, jestto niewynikłością prawić, że np. palić jest Czasownik niedokonany, a wypalić Czasownik dokonany; musimy tedy nadać nazwiska tym modyfikacyom jednego pomysłu, wyrażonego trzonem pal, a rzéc: palić jest Czasownik lica niedokonanego, a wypalić jest (ten sam) Czasownik lica dokonanego na tle jednotliwym.
Innym językom, skąpe mającym przykłady tylko na verba frequentativa i inchoativa, dość było wspominać o nich, nam trzeba wyobrażenia nasze w osobne ująć formy i nazwy, bo co ani nazwiska ani układu nie ma, o tém i ciemne pojęcie i trudno przychodzi mówić, osobliwie w nauce.

Tło częstotliwe bywa przeto:

a) Proste, bez zrostków, np. *légać, rabiać, mawiać, pijać.*

b) Okoliczne, ze zrostkami, np. *po-szarpywać, wy-rabiać, za-kwitać, prze-pisywać.*

Cechą częstotliwości jest samogłoska *a* w końcówce *-ać*, a dla różnicy od innych Czasowników na *-ać*, trzon się zmienia, przegłaszając *o, ó, e, ę, ą* na *a, ę*, lub przyborem narostków: *-w, -m, -n, -j* z różnémi podgłosami; np.

samo: **-a**ć	*rozbro(j)ić, rozbra**j**ać; mówić, ma**w**iać; le**c**iéć, **l**atać; rozgniéść, rozgni**a**tać; ugrząść, ugrzę**z**ać.*	
-w	**-a**wać	*stać,* *sta**w**ać*
	-ywać	*grać,* *gr**y**wać*
	-iwać	*zyskać,* *zysk**i**wać*
	-éwać	*zagrzać,* *zagrz**é**wać*
	-ować	*osnuć,* *osn**o**wać*
	-uwać	*wyzuć,* *wyz**u**wać*
-m	**-y**mać	*wyżąć,* *wyż**y**mać* (wodę z chust)
	-imać	*jąć,* *(j)**i**mać*
-n	**-y**nać	*wyżąć,* *wyż**y**nać* (zboże)
	-inać	*rozpiąć,* *rozp**i**nać*
-j	**-i**jać	*ubić,* *ub**ij**ać.*

B. Lica dokonanego podścieliskiem bywa tło *jednotliwe* i *obfite.*

I. Tło jednotliwe wystawia stan lub działanie raz jeden spełnione.

Takie tło jest albo *powolne*, albo *doraźne.*

1. Powolne, gdy stan lub działanie jakiś czas trwało, nim się *raz* skończyło; np. *rozszarpać, wyleżéć się.* Wilk *rozszarpał* barana, znaczy: póty szarpał, póki nie rozszarpał. *Wyleżałem się*, znaczy: tak długo leżałem, póki się nie wyleżałem.

2. Doraźne, kiedy stan lub działanie z jego zaczęciem w téj saméj *jednéj chwili* się skończyło; np. *szarpnąć, legnąć* albo *lédz.*

Koń *szarpnął*, tj. w jednéj chwili począł i skończył działanie. *Rozległ* się mrak nad doliną, znaczy raźno z tą okolicznością, że na różne strony.

Tło jednotliwe doraźne bywa zatém:

a) proste, np. *szarpnąć, krzyknąć, tupnąć, plunąć;*

b) okoliczne, np. *za-trzasnąć, u-milknąć, za-drapnąć, roz-lédz się.*

Cechą jednotliwości są zrostki, przylégające do tła ciągłotliwego, lub narostek *-n* w końcówce *-nąć*; np.

czytać, **prze***czytać; budować*, **wy***budować; rąbać, rąb***nąć**.

II. Tło obfite maluje powtarzane często i tak skończone działanie, że jego skutkiem jest *obfitość;* np.

Nawykrawywać, znaczy: często wykrawywać, póki nie będzie przedmiotów po dostatek. *Napodokładać*, tyle co: póty po jednemu dokładać, póki czegoś nie będzie dużo.

Otóż tło obfite bywa:

1. *Dostatne*, znaczące dostatek; cechą podwojone zrostki; np.

na-wy-*krawywać*, **na-z-***biérać*, **po-pod-***stawiać*, **po-przy-***lepiać.*

2. *Mnogie*, wyrażające mnogość; cecha troisty zrostek; np.

na-po-do-*kładać*, **na-po-prze-***rabiać*, **na-po-ob-***cinać.*

Czasowniki zmieniają się podług następującego wzorca *(paradigma).*

---

*) Odmiany (konjugacye) mają swoje paradigmata, wyrobione już na klasyczne języki; zmiany Czasowników wałęsały się dotąd po gramatykach, bo gramatycy nasi zwykli byli nasz język w gotowe, obce tylko ramy wciskać, a właściwości polszczyzny nie pochwycone w umiejętne karby zostawały. Wszakże i to dziełko na zarysie tylko ograniczyć się musi.

zmian czasownikowych.

A. *Lico niedokonane.*

(Trwałość)

I. *Tło ciągłotliwe*

robić
pisać
dmuchać

II. *Tło częstotliwe.*

	proste	okoliczne
	rabiać	wy-, roz-, prze-, ob-
	pisywać	o-, u-, w-, z-
	-dmuchywać	za-, na-, po-, do-
		od-, pod-, nad-, przy-

B. *Lico dokonane.*

(Skończoność)

I. *Tło jednotliwe.*

1. powolne. (okoliczne)	2. dorazne. proste	okoliczne
-robić		wy-, roz-, prze-, ob-
-pisać	**dmuch**nąć	o-, u-, w-, z-
-dmuchać		za-, na-, po-, do-
		od-, pod-, nad-, przy-

II. *Tło obfite.*

1. dostatne. (okoliczne)	2. mnogie. (okoliczne)
-rabiać	wy-, roz-, prze-, ob-
-pisywać	o-, u-, w-, z-
-dmuchiwywać	za-, na-, po-, do-
	od-, pod-, nad-, przy-

Do wprawy.

mówić, pić, krzyczéć, czytać, stać, pchać, drapać, rąbać, lizać, kwitnąć, marznąć, pléść.

UWAGI.

1. Żaden Czasownik nie ugnie się do wszystkich zmian; najczęściéj obok tła ciągłotliwego tylko jednotliwe powolne utworzyć się daje; np.

Tło ciągłotliwe	*kochać*	*być*	*milczéć*	*pchać*
« jednotl. powolne	*pokochać*	*przebyć*	*zamilczéć*	*wypchać*
« « doraźne proste	—	—	—	*pchnąć*
« « « okoliczne	—	—	*zamilknąć*	*wypchnąć*
« częstotliwe proste	—	*bywać*	—	—
« « okoliczne	—	*przebywać*	*zamilczać*	*wypychać*
« obfite dostatne	—	—	—	*powypychać*
« « mnogie	—	—	—	*napowypychać*

2. Żaden Czasownik nie przyjmuje w swój skład wszystkich szesnastu zrostków, np.

wy-	*wyprosić,*	*wyrwać*	*o-*	—	—
roz-	—	*rozerwać*	*u-*	*uprosić,*	*urwać*
prze-	*przeprosić,*	*przerwać*	*w-*	*wprosić się,*	—
ob-	—	*oberwać*	*z-*	—	*zerwać*
za-	*zaprosić,*	*zerwać*	*od-*	—	*oderwać*
na-	*naprosić się,*	*narwać*	*pod-*	—	*poderwać*
po-	*poprosić,*	*porwać*	*nad-*	—	*naderwać.*
do-	*doprosić się,*	*dorwać*	*przy-*	—	*przyrwać*

3. Mało Czasowników *częstotliwić* się daje w niezrośniętéj postaci, (np. *wołać,* nie powié się *woływać,* ale *zwoływać, obwoływać* itd.); przeciwnie zaś postać zrośniętą rzadko można *jednotliwić doraźnie*, (np. *łykać, łyknąć,* ale nie: *wyłyknąć, rozłyknąć* itd.).

4. Czasownik mający tło *jednotliwe doraźne,* (np. lizać, *liznąć*) zwykle nie ma tła *częstotliwego prostego;* bo nie mówi się: *lizywać*, ale *wylizywać, zlizywać* itd.

5. Są Czasowniki, ślady składu ze zrostkami noszące,

które zatraciwszy tło ciągłotliwe, mają tylko tło jednotliwe powolne i częstotliwe; np.

Tło jednotl.powol.	*dać*	*obiecać*	*kupić*	*skoczyć*	*trącić* *obalić*
Tło częstotliwe	*dawać*	*obiecywać*	*kupować*	*skakać*	*trącać* *obalać*

Tak: *zyskać, zwyciężyć, uderzyć, chwycić, puścić, chybić, wrócić, trafić, spoić, rzucić, stąpić, zdradzić, siąść, wziąść, strzelić, ruszyć.*

Dopełnienie lic.

Gdy trwałość stanu lub działania ma swoję skończoność, dokonanie; otóż lico niedokonane i dokonane każdego Czasownika nawzajem się dopełniają, w szczególności zaś:

1. Licu niedokonanemu na tle tak ciągłotliwém jak częstotliwém odpowiada lico dokonane na tle tak *jednotliwém* jak *obfitém*, a zawsze *okoliczném*, tj. w formie zrośniętéj; np.

Chcąc dopełnić Czk lica niedokon.:		*rąbać*	*rozrębywać*
powiémy tłem jednotl.	powolném	*rozrąbać*	*rozrąbać*
«	obfitém	*porozrębywać*	*porozrębywać*
«	« mnogiém	*naporozrębywać*	*naporozrębywać.*

Łatwo wiedzieć, jaki zrostek wybrać w *dopełnieniu* lic; trzeba sobie tylko pomyślić, z jakim skutkiem zakończa się stan lub działanie; np.

Jeżeli kto	*gada*,	a wynurzy coś na zewnątrz,	to **wy***gada*,
jeśli «	*gadaniem*	rozgłosił coś wróżne strony,	« **roz***gadał;*
gdy «	*gadaniem*	zwycięży,	« **prze***gada;*
skoro «	*gadał*,	i obmówił kogoś,	« **ob***gadał;*
a kiedy «	*gadaniem*	pocznie rozmowę,	« **za***gada* itd.

Lecz kiedy się coś działo, nie ściśle skutku bacząc, wtedy przy dokonaniu weźmie się tło jednotliwe *bezwzględne*; np. *zrobić, napisać, przeczytać.*

2. W braku tła częstotliwego, chcąc go użyć, bierzemy tło *ciągłotliwe*, a dla dobitności przydajemy słowa: *często, czasem, zwykle, zwyknąć;* np.

Często *się cieszymy*, czasem *chorujemy*, zwykle *ufamy* przyszłości.

3. Gdy Czasownikowi brakuje tła jednotliwego doraźnego, użyjemy jednotliwe *powolne*, z dodatkiem słówka: *raz, przecie raz;* np.
Przecie raz *usłuchał* i *nauczył* się szybko.

4. Jeżeli licem niedokonaném tę samę okoliczność wyrazić chcemy, co dokonaném; wtedy ten sam zrostek łączymy z tłem częstotliwém; np.
Lico dokonane: *napisać, rozpalić, wyjeść, ogrzać,*
Lico niedokonane: *napisywać, rozpalać, wyjadać, ogrzéwać.*

Z innego trzona dopełnienie się bierze:
Lico niedokonane: *brać, kłaść, widzieć patrzeć,*
« dok. tła jednotl. powol.: *wziąść, położyć, ujrzéć zobaczyć,*

ODMIANA CZASOWMIKÓW.

W odmianie Czasowników polskich zachodzi sześć względów: *strony, sposoby, czasy, liczby, osoby* i *rodzaje.*

O stronach.

Stroną *(formą)* nazwany jest wzgląd na *stan* podmiotu; np.
Nauczyciel *chwali* pilnego ucznia. — Pilny uczeń *był pochwalony* od nauczyciela.

Dwie strony zachodzić mogą w odmianie Czasowników: *czynna* i *bierna.*

Czasownik jest w stronie czynnéj, kiedy podmiot sam działa; np. Krakus *założył* miasto Kraków.

Czasownik jest w stronie biernéj, gdy podmiot doznaje działania od innego przedmiotu; np.
Miasto Kraków *założone* było od Krakusa.

Tylko Czasowniki czynne przechodnie używają się w obu stronach, np. *znać* kogoś lub coś i *być znanym; miłować* i *być miłowanym*; inne odmieniają się tylko w stronie czynnéj, np. *dumać, służyć, gasnąć.*

O sposobach.

Sposób (tryb) jest względem na *okoliczność*, w jakiéj stan lub działanie się wysławia; np.
spiéwać, spiéwaj, spiéwam, spiéwałbym, spiéwający.

Sześć mamy sposobów wyrażenia stanu lub działania: *bezokoliczny, rozkazujący, oznajmujący, warunkowy, łączący* i *imiesłów.*

I. Sposób bezokoliczny wyraża stan lub działanie, jeszcze w *myśli* naszéj będące, dlatego téż żadnemu podmiotowi nieprzysądzone; np. *być, pisać, wierzyć.*

II. Sposób rozkazujący oznacza stan lub działanie *na jaw* wystąpić mające, a dlatego pewnemu podmiotowi przykazane; np. *bądź!* (ty), *piszmy!* (my), *wierzcie!* (wy).

Sposób ten wyrażać może skłanianie, prośbę, napomnienie, przestrzeganie, rozkaz, zakaz.

III. Sposób oznajmujący wystawia stan lub działanie już *najawne,* przeto téż *wprost* przysądzone pewnemu podmiotowi; np. Dusza *jest.* Uczeń *pisał.* (Wy) *Uwierzycie.*

IV. Sposób warunkowy okazuje stan lub działanie przysądzone jakiemuś podmiotowi *pod pewnym warunkiem;* np. Niejeden *byłby* (spos. war.) szczęśliwszy, gdyby na małém przestawał (warunek). — (Ty) *Piękniebyś pisał* (spos. war.), gdybyś się uczył kaligrafii (warunek.) — Jeżeliby poganie Boga poznali (warunek), *toby uwierzyli* (spos. war.). — Nie *pożyczyłbym* (spos. war.) mu pięniędzy, chybaby kto zaręczył za niego (warunek).

V. Sposób łączący *oznacza* stan lub działanie przysądzone pewnemu podmiotowi *z jakąś niepewnością;* wyrażać tedy może zamiar, cel, życzenie, warunek; np. Dzieci chodzą do szkoły, *by się uczyli* (zamiar). — Mamy pięć zmysłów, *abyśmy* niémi *pojmowali* rzeczy (cel). — *Oby* nam Bóg *dopomógł!* (życzenie). — Żleby było (spos. war.), *gdybyśmy* godzinę śmierci *wiedzieli* (warunek, spos. łączący).

VI. Imiesłów (czyli sposób określający) wyraża stan lub działanie w postaci Przymiotnika lub Przysłówka, a służy do określenia Rzeczownika lub Czasownika; np. *Będąc* na polowaniu, zabiłem wilka. — *Napisawszy* zadanie, bawić się uczeń może. Tutaj imiesłowy: *będąc, napisawszy* w postaci Przysłówków określają Czasowniki: *zabiłem, bawić się.*

Śpiewający ptaszek zachwyca nas. — *Schorzały* człowiek nie zdolny do pracy. — *Rozdrażniony* słoń bywa srogi. Tu imiesłowy: *śpiewający, schorzały, rozdrażniony* w postaci Przymiotników określają Rzeczowniki: *ptaszek, człowiek, słoń.*

Imiesłów oznacza czas, a zato nie podléga stopniowaniu.

O czasach.

Czas jest wzgląd na *porę* stanu lub działania; np. *chcę, chciałem, zechcę; jém, jadłem, będę jadł.*

Czasów jest *trzy: teraźniejszy, przeszły* i *przyszły.*

1. Czas teraźniejszy okazuje, co się *teraz* dzieje; np. *kocham bliźniego. Ziemia krąży około słońca.*

2. Czas przeszły oznacza, że się coś *już* stało lub działo; np.

Czytałem książkę. Mieczysław Iszy *przyjął* wiarę chrześciańską.

Do czasu przeszłego należy czas *zaprzeszły*, który wyraża, iż się coś piérwéj działo lub stało, nim co innego zaszło; np.

Czytałem był książkę, zanim brat przyszedł. To jest: *Piérwéj* czytałem, a *potém* przyszedł brat. — Władysław Jagiełło *przyjął był* chrzest, nim otrzymał rękę Jadwigi, królowéj polskiéj. To znaczy: *wprzódy* przyjął był chrzest, a *następnie* dopiéro został królem.

Tak przeszły jak zaprzeszły czas jest albo *niedokonany*, albo *dokonany*, gdy wyraża objaw w przeszłości albo trwający albo skończony, stosownie do tego, czy od lica niedokonanego czy dokonanego pochodzi; np.

Czas przeszły niedokonany:	*gasiłem,*	*targałem*
« dokonany:	*zgasiłem,*	*targnąłem*
« zaprzeszły niedokonany:	*gasiłem był,*	*targałem był*
« dokonany:	*zgasiłem był,*	*targnąłem był.*

Zamiast czasów zaprzeszłych kładziemy króciéj przeszłe; np.

Gdy Leszek Biały Haliczanów, ziemię polską najeżdżających, pod Zawichostem **poraził** (był), od narodu na trzon zaproszonym został.

3. Czas przyszły wyraża, iż się coś dopiéro stanie lub dziać będzie: np.

Drzewo zakwitnie. — Pracowity żyć będzie w dostatkach.

Wedle lic jest on *niedokonany* albo *dokonany*, gdy oznacza objaw w przyszłości albo trwający albo skończony; np.

Czas przysz. niedok. będę *czytał*, będę *czytywał*, będę *wyczytywał*;
« « dokon. *przeczytam, poprzeczytuję*.

O liczbach, osobach i rodzajach.

Odmieniając Czasowniki używamy liczb dwie, tj. *pojedynczéj* i *mnogiéj*; osób po trzy w obu liczbach; rodzajów trzech w liczbie pojedynczéj: *męzkiego, żeńskiego* i *nijakiego*, w liczbie zaś mnogiéj zawodów dwóch tj. *pospolitego* na wszelkie rodzaje, i *znamienitego* o mężczyznach, chcąc ich wyszczególnić od innych przedmiotów; np.

Liczba pojedyncza.	Rodzaj męzki,	żeński,	nijaki.
Osoba 1sza	*brałem*	*brałam*	*brałom*
Osoba 2ga	*brałeś*	*brałaś*	*brałoś*
Osoba 3cia	*brał*	*brała*	*brało*

Liczba mnoga.	Zawód pospolity,	znamienity.
Osoba 1sza	*brałyśmy*	*braliśmy*
Osoba 2ga	*brałyście*	*braliście*
Osoba 3cia	*brały*	*brali*

Tak rzecze się w zaw. posp. *pany jechały, rolniki orały*, a w zaw. znam. *panowie jechali, rolnicy orali*.

Odmieniać Czasownik przez czasy wszystkich sposobów, tudzież przez liczby, osoby i rodzaje, znaczy w gramatyce *czasować* go.

Do czasowania służy Czasownik *posiłkowy: być*, z którego pewne względy się składają.

ODMIANA
Czasownika posiłkowego.

I. Sposób bezokoliczny.
być.

II. Sposób rozkazujący.

L. pojed.	Osoba 1.	—	L. mn.	Osoba 1.	*bądźmy*
	2.	*bądź*		2.	*bądźcie*
	3.	*niech będzie*		3.	*niech będą*

III. Sposób oznajmujący.

1. Czas teraźniejszy.

L. pojed.	Osoba 1.	*jestem*	L. mn.	Osoba 1.	*jesteśmy*
	2.	*jesteś*		2.	*jesteście*
	3.	*jest*		3.	*są*

2. Czas przeszły.

L. pojed.	Rodzaj:	męzki,	żeński, nijaki.
	Osoba 1.	*byłem*	*byłam* *byłom*
	2.	*byłeś*	*byłaś* *byłoś*
	3.	*był*	*była* *było*
L. mnoga.	Zawód:	pospolity,	znamienity.
	Osoba 1.	*byłyśmy*	*byliśmy*
	2.	*byłyście*	*byliście*
	3.	*były*	*byli*

3. Czas zaprzeszły.

L. pojed.	Rodzaj:	męzki,		żeński,		nijaki.	
	Osoba 1.	*byłem*	**był,**	*byłam*	**była,**	*byłom*	**było**
	2.	*byłeś*	**był,**	*byłaś*	**była,**	*byłoś*	**było**
	3.	*był*	**był,**	*była*	**była,**	*było*	**było**
L. mnoga.	Zawód:	pospolity,		znamienity.			
	Osoba 1.	*byłyśmy*	**były,**	*byliśmy*	**byli**		
	2.	*byłyście*	**były,**	*byliście*	**byli**		
	3.	*były*	**były,**	*byli*	**byli**		

4. Czas przyszły.

L. pojed.	Osoba 1.	*będę*	L. mn.	Osoba 1.	*będziemy*
	2.	*będziesz*		2.	*będziecie*
	3.	*będzie*		3.	*będą*

IV. Sposób warunkowy.

1. Czas teraźniejszy i przyszły.

(W formie czasu przeszłego.)

L. pojed.	Rodzaj: męzki,	żeński,	nijaki.
Osoba 1.	*był***bym,**	*była***bym,**	*było***bym**
2.	*był***byś,**	*była***byś,**	*było***byś**
3.	*był***by,**	*była***by,**	*było***by**

L. mnoga.	Zawód: pospolity,	znamienity.
Osoba 1.	*byli***byśmy,**	*byli***byśmy**
2.	*byli***byście,**	*byli***byście**
3.	*byli***by,**	*byli***by**

2. Czas przeszły i zaprzeszły.

(W formie czasu zaprzeszłego.)

L. pojed.	Rodzaj: męzki,	żeński,	nijaki.
Osoba 1.	*byłbym* **był,**	*byłabym* **była,**	*byłobym* **było**
2.	*byłbyś* **był,**	*byłabyś* **była,**	*byłobyś* **było**
3.	*byłby* **był,**	*byłaby* **była,**	*byłoby* **było**

L. mnoga.	Zawód: pospolity,	znamienity.
Osoba 1.	*byliśmy* **byli,**	*byliśmy* **byli**
2.	*byliście* **byli,**	*byliście* **byli**
3.	*byliby* **byli,**	*byliby* **byli**

V. Sposób łączący.

1. Czas teraźniejszy i przyszły.

(W kibici czasu przeszłego.)

L. pojed.	Rodzaj: męzki,	żeński,	nijaki.
Osoba 1.	**abym** *był,*	**abym** *była,*	**abym** *było*
2.	**abyś** *był,*	**abyś** *była,*	**abyś** *było*
3.	**aby** *był,*	**aby** *była,*	**aby** *było*

L. mnoga.	Zawód: pospolity,	znamienity.
Osoda 1.	**abyśmy** *byli,*	**abyśmy** *byli*
2.	**abyście** *byli,*	**abyście** *byli*
3.	**aby** *byli,*	**aby** *byli*

2. Czas przeszły i zaprzeszły.

(W kibici czasu zaprzeszłego.)

L. pojed.	Rodzaj:	męzki,	żeński,	nijaki.
Osoba 1.	*abym* **był** *był,*	*abym* **była** *była,*	*abym* **było** *było*
2.	*abyś* **był** *był,*	*abyś* **była** *była,*	*abyś* **było** *było*
3.	*aby* **był** *był,*	*aby* **była** *była,*	*aby* **było** *było*

L. mnoga.	Zawód:	pospolity,	znamienity.
Osoba 1.	*abyśmy* **były** *były,*	*abyśmy* **byli** *byli*
2.	*abyście* **były** *były,*	*abyście* **byli** *byli*
3.	*aby* **były** *były,*	*aby* **byli** *byli*

VI. Imiesłów (sposób określający)

Czasu teraźniejszego

nierodzajowany	(przysłówkowy)	*będąc*
rodzajowany	(przymiotnikowy)	*będący*, *-ca*, *-ce*

Czasu przeszłego

nieodmienny	(przysłówkowy)	*bywszy*
odmienny	(przymiotnikowy)	*były*, *-ła*, *-łe*

Czasu przyszłego

(przez opisanie) **mający**, **-a**, **-e** *być.*

VII. Rzeczownik

czasownikowy	*bycie*
trzonowy	*byt*
przymiotny	*byt***ność**

Jak *być* uginają się odpowiednie odcienia lica dokonanego: *wy*-być, *prze*-być, *u*-być, *z*-być, *na*-być, *po*-być, *do*-być, *od*-być, *przy*-być.

Nie mają tylko czasu teraźniejszego ani w sposobie oznajmującym, ani w imiesłowie, bo objaw dokonany, skończony już teraz nie trwa więcéj.

WZORZEC.

czasowania odpowiadających sobie nawzajem lic
WSZECH CZASOWNIKÓW.
STRONA CZYNNA.

A. Lico niedokonane (trwałość) na tle *ciągłotłiwém lub częstotliwém.*	**B. Lico dokonane** (skończoność) na tle *jednotliwém lub obfitém,*

I. Sposób bezokoliczny.

grać	**wy-**,**roze-**,**prze-**,**obe-**, **o-**, *(u-)*, *(w-)*, **z-**, **za-**, *(na-)*, **po-**, **do-**, **ode-**,**pode-**, *(nad-,przy)* -*grać* i zwrotnie: **na***grać się.*

II. Sposób rozkazujący.

L. poj.	Os. 1.	—	**wy-**, ... -*graj* itd.
	2.	*graj*	**o-**, ...
	3.	*niech gra*	**za-**, ...
L. mn.	Os. 1.	*grajmy*	**ode-**, ...
	2.	*grajcie*	
	3.	*niech grają*	

III. Sposób oznajmujący.

1. Czas teraźniejszy.

L. poj.	Os. 1.	*gram*	(Nie ma, bo objaw dokonany nie trwa teraz.)
	2.	*grasz*	
	3.	*gra*	
L. mn.	Os. 1.	*gramy*	
	2.	*gracie*	
	3.	*grają*	

2. Czas przeszły.

	Rodzaj: męzki, żeński, nijaki,		
L. poj.	Os. 1.	*grałem, grałam, grałom*	**wy-**, ... -*grałem* itd.
	2.	*grałeś, grałaś, grałoś*	**o-**, ...
	3.	*grał, grała, grało*	**za-**; . . . .
	Zawód:	pospolity, znamienity.	**ode-**, ...
L. mn.	Os. 1.	*grałyśmy grališmy*	
	2.	*grałyście grališcie*	
	3.	*grały grali*	

3. Czas zaprzeszły.

	Rodzaj:	męzki,	żeński,	nijaki.			
L. poj.	Os. 1.	*grałem*	*grałam*	*grałom*		wy-, . .	*-grałem był*
	2.	*grałeś*	*grałaś*	*grałoś*		o-, . .	
	3.	*grał*	*grała*	*grało*		za-, . .	
	Zawód:	pospolity,		znamienity		ode-, . .	
L. mn.	Os. 1.	*grałyśmy*	*graliśmy*				
	2.	*grałyście*	*graliście*				
	3.	*grały*	*grali*				

4. Czas przyszły.

	Rodzaj:	męz.	żeń.	nij.				(Jak czas teraźń. lica niedokon.)
L. poj.	Os. 1.	**będę**,			*grać*	**będę**,		*-gram*
	2.	**będziesz**,	*grał*,	*grała*,		**będziesz**,	wy-, .	*-grasz*
	3.	**będzie**,				**będzie**,	o-, .	*-gra*
	Zawód:		posp.	znam.			za-, .	
L. mn.	Os. 1.	**będziemy**,			Albo:	**będziemy**,	ode-, .	*-gramy*
	2.	**będziecie**,	*grały*,	*grali*		**będziecie**,		*-gracie*
	3.	**będą**,				**będą**,		*-grają*

IV. Sposób warunkowy.

1. Czas teraźniejszy i przyszły.

	Rodzaj:	męzki,	żeński,	nijaki.		
L. poj.	Os. 1.	*grał***bym**,	*grała***bym**	*grało***bym**		
	2.	*grał***byś**,	*grała***byś**	*grało***byś**	wy-, . .	*-grałbym itd.*
	3.	*grał***by**,	*grała***by**	*grało***by**	o-, . .	
	Zawód:	pospolity,		znamienity.	za-, . .	
L. mn.	Os. 1.	*grały***byśmy**,		*grali***byśmy**	ode-, . .	
	2.	*grały***byście**,		*grali***byście**		
	3.	*grały***by**		*grali***by**		

2. Czas przeszły i zaprzeszły.

	Rodzaj:	męzki,	żeński,	nijaki.			
L. poj.	Os. 1.	*grałbym*	*grałabym*	*grałobym*		wy-, . .	*-grałbym był*
	2.	*grałbyś*	*grałabyś*	*grałobyś*		o-, . .	
	3.	*grałby*	*grałaby*	*grałoby*		za-, . .	
	Zawód:	pospolity,		znamienity.		ode-, . .	
L. mn.	Os. 1.	*grałybyśmy*		*gralibyśmy*			
	2.	*grałybyście*		*gralibyście*			
	3.	*grałyby*		*graliby*			

V. Sposób łączący.

1. Czas teraźniejszy i przyszły.

	Rodzaj:	męzki, żeński, nijaki.		
L. poj.	Os. 1. **abym**	*grał, grała, grało.*	*bym*	**wy-**, . . **o-**, . . **za-**, . . **ode-**, . .
	2. **abyś**			
	3. **aby**			
	Zawód:	pospolity, znamienity.		
L. mn.	Os. 1. **abyśmy**	*grały, grali*		
	2. **abyście**			
	3. **aby**			

-gram itd.

2. Czas przeszły i zaprzeszły.

	Rodzaj:	męzki, żeński, nijaki.		
L. poj.	Os. 1. **bym**	*był grał, była grała, było grało*	*abym był*	**wy-**, . . **o-**, . . **za-**, . . **ode**, . .
	2. **byś**			
	3. **by**			
	Zawód:	pospolity, znamienity.		
L. mn.	Os. 1. **byśmy**	*były grały, byli grali*		
	2. **byście**			
	3. **by**			

-gram

Podobnież że Spójnikami: *iżbym, żebym, — gdybym, skorobym, — jeślibym, jeżelibym, —* i z Wykrzyknikami: *obym! bogdajbym!*

VI. Imiesłów (sposób określający)

1. Czasu teraźniejszego.

czynny i nijaki od Czków nijakich
(nierodzajowany, przysłówkowy) *grając*
(rodzajowany, przymiotnikowy) *grający*-,**a**-,**e**
bierny (odmienny, przymiotnikowy) *grany*-,**a**-,**e**

2. Czasu przeszłego.

czynny (nieodmienny) *grawszy* — **wy-**, . . . **o-**, . . . **za-**, . . . **ode-**, . . . — -grawszy

bierny (odmienny) . . . . . — **wy-**, . . . **o-**, . . . **za-**, . . . **ode-**, . . . — -grany

nijaki (odmienny) tylko od Czasowników nijakich pochodzi, np. od: *płowieć:* — **wypłowiały, spłowiały** itp.

3. Czasu przyszłego.

(wyraża się przez opisanie imiesłowem: *mający.*)
czynny (i nijaki od Czków nijakich) **mający,-a,-e** *grać*

mający **wy-, o-, za-, ode-,** . . *-grać*

bierny **mający-,a-,e** *być grany*

mający być **wy-, o-, za-, ode-,** . . *-grany*

VII. Rzeczownik

czasownikowy *gr***anie**

trzonowy *gr***a**

wy-, o-, za-, ode-, . . . *-granie*

W postaciach czasu przeszłego język polski ma osobną *bezosobistą* odmianę na: *-no, -to*; np.

Sp.ozn.czasu prz. *gra***no**, *chwalo***no**, *ciągnię***to**, *dar***to**.
Sp.war.czasu ter. *gra***no***by*, *chwalo***no***by*, *ciągnię***to***by*, *dar***to***by*.
Sp.łącz.czasu ter. *żeby gra***no**, *aby chwalo***no**, *iżby ciągnię***to**, *by dar***to**.

Sposób *nałogowy*, tylko polszczyźnie właściwy, wyraża się w czasie teraźniejszym i przeszłym zapomocą posiłkowego słowa częstotliwego *bywało:*

Sp. ozn. czasu teraźniej. *poluję bywało* na zające.
« « « przeszł. *polowałem bywało* jesienią.
Imsł. « teraźniej. *polując bywało* z zamiłowaniem.
« « « przeszł. *polowawszy bywało* od świtu, nie ubiłem nic.

STRONA BIERNA.

Cecha strony biernéj jest Czasownik posiłkowy *być*, a na wyrażenie tła częstotliwego *bywać*.

Strona bierna utwarza się, kładąc imiesłów bierny z Czasownikiem posiłkowym przez wszystkie inne względy; np.

A. Lico niedokonane.	B. Lico dokonane.
I. Sposób bezokoliczny.	
być *chwalony,-a,e*	**być** wy-,prze-,u-,za-,po-*chwalony.*
II. Sposób rozkazujący.	
bądź *chwalony*	**bądź** wy-,prze-,u-,za-,po-*chwalony.*
III. Sposób oznajmujący.	
1. Czas teraźniejszy.	
jestem *chwalony*	**jestem** wy-,prze-.....*chwalony.*
2. Czas przeszły.	
byłem *chwalony*	**byłem** wy-.....*chwalony.*
3. Czas zaprzeszły.	
byłem był *chwalony*	**byłem był** prze-.....*chwalony.*
4. Czas przyszły.	
będę *chwalony*	**będę** u-.....*chwalony.*
IV. Sposób warunkowy.	
1. Czas teraźniejszy i przyszły.	
byłbym *chwalony*	**byłbym** za .....*chwalony.*
2. Czas przeszły i zaprzeszły.	
byłbym (był) *chwalony*	**byłbym** (był) *po-.....chwalony.*
V. Sposób łączący.	
1. Czas teraźniejszy i przyszły.	
abym był *chwalony*	**abym był** wy-.....*chwalony.*
2. Czas przeszły i zaprzeszły.	
(*abym był był chwalony*) nieużywa się.	
VI. Imiesłów.	
1. Czasu teraźniejszego.	
przysłówkowy: **będąc** *chwalony*	**będąc** wy-,prze-.....*chwalony.*
przymiotnikowy: *chwalony.*	
2. Czasu przeszłego.	
	wy-,prze-,u-,za-,po-*chwalony.*
3. Czasu przyszłego.	
mający być *chwalony*	**mający być** po-. . .*chwalony.*

UZUPEŁNIENIA.

1. Dla wyrażenia zupełnéj dokonaności w stronie biernéj bierzemy w posiłek Czasownik *zostać* z licem dokonaném np. **został** *zabity*, **został** *był pojmany*, **zostaniesz** *nadgrodzony*, **zostałbyś** *ukarany, jeżelibym mianowany* **został.**

2. Ogólnie nie miło brzmi w języku polskim strona Czasowników bierna. Dlatego bierne wyrażenia oddajemy raczéj:

a) Stroną czynną *osobiście;* np.

zamiast biernie: **jestem, byłem, będę** itd. *od rodziców kochany;* lepiéj czynnie: *rodzice mnie* **kochają, kochali, będą kochali.**

b) Czynnie *nieosobiście*, kładąc 3cią osobę l. mn. z Biernikiem; np.

chwalą *mię* (tj. ludzie)	**chwaliliby** *mię*
chwalili *mię*	**chwaliliby** *mie* **byli**
chwalili *mię byli*	**aby** *mnie* **chwalili**
będą *mię* **chwalili**	**aby** *mnie* **byli chwalili**

Podobnież z innémi Biernikami: *cię, go, ją, je, ucznia, nas, was, je, ich, uczniów* itp.

Także odmianą *bezosobistą*, np. **chwalono** *mię, cię, ucznia* itd.

c) Zwrotnie *osobiście*, łącząc Czasownik czynny zwrotnie użyty z 3cią osobą obu liczb; np.

Głoska cze **pisze się** *dwoma znakami: c, z. Polska* **dzieliła się** *na województwa. Żubry* **się** *z czasem* **wytępią.**

d) Zwrotnie *nieosobiście*, gdy Czasownik w 3ciéj osobie liczb. poj. zwrotnie użyty, połączymy z Biernikiem w osobie 3ciéj; np.

chwali się *go, ją, je, ucznia, je, ich, uczniów;* **chwaliło się** *go;* **chwaliło się** *ich było;* **pochwaliło się** *pilnych uczniów.*

3. Polak nie kładzie Zaimków osobistych przed Czasowniki, chyba dla dobitniejszego oznaczenia osoby działającéj; np. **Ja** *się pytam,* **ty** *odpowiadasz,* **on** *słucha.*

ODMIANY (konjugacye).

Bogaty język polski w rozliczne ugięcia słów na oddanie różnych odcieni pomysłów rozmaite ma odmiany każdego względu głównego. Gdy atoli czas teraźniejszy i czas przyszły lica dokonanego najwięcéj rozmaitości obejmują, przez wzgląd tedy jedynie tylko na nie, ułatwiając naukę:

Wszystkie Czasowniki zbiéramy na trzy odmiany *(konjugacye)*.

Iszéj odmiany znamieniem jest samogłoska **a**, np. *gad-(ać)* w czasie teraźniejszym: *gad-***a**;

IIgiéj « brzmienia **y** lub **i**, oba pisane także przez **é** ściśnione; np.

Spos. bezokol. *położ-(yć), gaś-(ić), słysz-(éć), wol-(éć), jeść,*
Czas teraźń. *położ-***y**, *gaś-***i**, *słysz-***y** *wol-***i** *j-***é**.

IIIciéj samogłoska, **e**, np. *kraj-(ać) kraj-***e**, *dziękow-(ać) dziękuj-***e**.*)

Po sposobie bezokolicznym i rozkazującym**) nader łatwe jest poznawanie, do któréj odmiany Czasownik należy, i tak:

Do Iszéj odmiany należą Czasowniki, kończące się:

w sposobie bezokolicznym na: **-ać,**
a w sposobie rozkazującym na: **-aj;**

Sp. bezok.: *zn-***ać**, *db-***ać**, *słuch-***ać**, *rabi-***ać**, *zgin-***ać**, *pozamawi-***ać**
Sp. rozk.: *zn-***aj**, *db-***aj**, *słuch-***aj**, *rabi-***aj**, *zgin-***aj**, *pozamawi-***aj**
Cz. teraźń.: *zn***a**, *db***a**, *słuch***a**, *rabi***a**, *zgin***a**, *pozamawi***a**.

---

*) Gramatycy się biédzili pod odgadnięciem, ile język polski ma konjugacyj; każdy inną ich stawia liczbę, od jednéj aż do dziesięciu. Gdy trzy są znamiona, rzecz tedy prosta, że ani więcéj, ani mniéj wykazać ich na czas teraźniejszy nie można.

**) Uczący się języka łacińskiego aż pięć względów Czasownika (np. lego, legis, legere, legi, lectum) z ust nauczyciela lub ze słownika wbić sobie w głowę mechanicznie musi, aby umiał łacińskie verbum do jednéj z konjugacyj odnieść i używać. Niepośledniato więc zaletą jest języka polskiego, gdy na czele konjugacyj stają tylko dwa względy; a gdy nadto z téj metody taki rezultat wynika, że nie znajdziem więcéj nad kilka Czasowników tak zwanych nieforemnych, nasz język niepoczesną pokrywa się sławą.

Do IIgiéj odmiany należą wszystkie wielozgłoskowe, na *-yć (-ić) -éć*; np.

Sp. bezok. *kończ-***yć**, *susz-***yć**, *czyn-***ić**, *ta(j)-***ić**, *jęcz-***éć**, *myśl-***éć**
Sp. rozk. *kończ*, *susz*, *czyń*, *taj*, *jęcz*, *myśl*
Cz. teraźń. *kończ***y**, *susz***y**, *czyn***i**, *ta(j)***i**, *jęcz***y**, *myśl***i**.

Z jednozgłoskowych zaś:

Niektóre na *-yć* (*-ić*), *éć* z wylotną końcówką *-yj* (*-ij*) w sposobie rozkazującym:

krz-yć krz-(yj) **krz**y, *lżyć*, *mszyć*, *dżdżyć*, *tl-ić tl-(ij)* **tl**i, *lśnić*, *mglić*, *mdlić*, *tkwić*, *drwić*, *ćmić*, *brzm-i-éć brzm-i-(éj)* **brzm**i.

Cztéry na *-rzéć*: *pa-trz-éć patrz patrz***y**, *drżéć drż-(yj)* **drż**y, *uj-rz-éć ujrz ujrz***y**, *mrz-éć mrz-(yj)* **mrz**y.

Na *-ać*: *spać sp-(ij)* **sp**i, *st-ać stój sto(j)***i**, *bać się bój się bo(j)***i** *się*.

Do IIIciéj odmiany należą wszystkie inne Czasowniki, tj. które ani do Iszéj ani do IIgiéj nie należą; np.

Orać, orz należy do IIIciéj odmiany, bo chociaż sposób bezokoliczny ma końcówkę **-ać**, ale rozkazujący nie kończy się na **-aj**. Również *gotować, gotuj; lać, léj* itp.

Żyć, żyj; gnić, gnij itp. należą dla tego do IIIciéj odmiany, bo lubo w sposobie bezokolicznym kończą się na *-yć (-ić)*, ale są jednozgłoskowe. — Tak też następujące i wszystkie inne:

Sp. bezok: *płak-***ać**, *królow-***ać**, *pokazyw-***ać**, *wyskakiw-***ać**, *rw-***ać**,
Sp. rozk: *płacz*, *króluj*, *pokazuj*, *wyskakuj*, *rw-(ij)*,
Cz. teraźń: *płacz***e**, *króluj***e**, *pokazuj***e**, *wyskakuj***e**, *rwi***e**,

*sł-***ać**, *śl-***ać**, *br-***ać**, *st-***ać** *się*, *trz-***éć**, *szal-***eć**, *stukn-***ąć**,
szl-(ij), *ściel*, *bierz*, *stań się*, *trz-(yj)*, *szal-ej*, *stukn-(ij)*,
*szl***e**, *ściel***e**, *bierz***e**, *stanie się*, *trz***e**, *szalej***e**, *stuknie*,

*tłu***c**, *strzy***dz**, *grześć*, *pléść*, *kłaść*, *niéść*, *gryźć*,
*tłu***cz**, *strzy***ż**, *grzeb'*, *plec*, *kładź*, *nieś*, *gryź*,
*tłucz***e**, *strzyż***e**, *grzebi***e**, *plecie*, *kładzie*, *niesie*. *gryzie*.

Czasowniki odnoszą się do właściwych im odmian bez względu na ich lica lub tła.

Końcówki względów łączą się z przegubem trzona; np.
st-ać, *czyt-ać*, *waż-yć*, *dziękow-ać*, *żartow-ać*, **l-ać**, **w-ić**
*st-***ój**, *czyt-***a** *waż-***yl**, *dziękuj*, *żartow-***al**, **l-éj**, **w-ij**.

WZORZEC

trzech odmian czasownikowych.

I. odmiana.	II. odmiana.		III. odmiana.
I. Sposób bezokoliczny.			
koch-**ać**	*ucz*-**yć**,	*rob*-**ić**, *um-i*-**éć**	*pis*-**ać**.
II. Sposób rozkazujący.			
koch-**aj**	*ucz*,	*rób'*, *um-i*-**éj**	*pisz*
koch-**aj-my**	*ucz*-**my**,	*rób*-**my**, *um-i*-**éj-my**	*pisz*-**my**
koch-**aj-cie**	*ucz*-**cie**,	*rób*-**cie**, *um-i*-**éj-cie**	*pisz*-**cie**
III. Sposób oznajmujący.			
1. Czas teraźniejszy.			
(Utwarza się ze sposobu rozkazującego: *koch-(aj)*, *ucz*, *rób'*, *umi-(éj)*, *pisz* dodawaniem cech).			
koch-**am**	*ucz*-**ę**,	*rob-i*-**ę**, *um-i*-**ém**	*pisz*-**ę**
koch-**asz**	*ucz*-**ysz**,	*rob*- **isz**, *um-i*-**ész**	*pisz*-**esz**
koch-**a**	*ucz*-**y**,	*rob*- **i**, *um-i*-**é**	*pisz*-**e**
koch-**amy**	*ucz*-**ymy**,	*rob*- **imy**, *um-i*-**émy**	*pisz*-**emy**
koch-**acie**	*ucz*-**ycie**,	*rob*- **icie**, *um-i*-**écie**	*pisz*-**ecie**
koch-**ają**	*ucz*-**ą**,	*rob-i*-**ą**, *um-i*-**ejà**	*pisz* **ą**
2. Czas przeszły.			
(Robi się ze sposobu bezokolicznego: *koch-(ać)*, *ucz-(yć)*, *rob-(ić)*, *umi-(éć)*, *pis-(ać)*: *koch*-**ał-em**, *koch*-**ał-eś**, *koch*-**ał** itd. *ucz*-**ył-em** itd. *rob*-**ił-em** itd. *umi*-**ał-em** itd. *pis*-**al-em** itd.			
3. Czas zaprzeszły.			
kochałem **był**, *kochałeś* **był**, *kochał* **był**; *kochałam* **była**... itd. *uczyłem* **był** itd. *robiłem* **był** itd. *umiałem* **był** itd. *pisałem* **był** itd.			
5. Czas przyszły.			
będę *kochał*, *uczył* itd. albo: *kochać*, *uczyć*..... **będę** itd.			
IV. Sposób warunkowy.			
1. Czas teraźń. i przyszły: *kochał***bym** itd. *uczył***bym** itd.			
2. Czas przesz. i zaprzesz: *kochałbym* **był** itd.			
V. Sposób łączący.			
1. Czas teraźń. i przysz: **abym, żebym** itd. *kochał*, *uczył*, *robił* itd.			
2. Czas przesz. i zaprz: *gdybym* itd. **był** *kochał*,..... *pisał* itd.			
VI. Imiesłów			
1. Czasu teraźniejszego,			
czynny: *koch*-**aj-ąc**, *ucz*-**ąc**, *rob-i*-**ąc**, *um-i*-**ej-ąc**, *pisz*-**ąc**			
koch-**aj-ący**, *ucz*-**ący**, *rob-i*-**ący**, *um-i*-**ej-ący**, *pisz*-**ący**			
bierny: *koch*-**any**, *ucz*-**ony**, *rob-i*-**ony**, — *pis*-**any**.			

2. Czasu przeszłego,

czynny (nieodmienny): *koch*-**aw-szy**, *ucz*-**yw-szy**, *rob*-**iw-szy**, *um-i*-**aw-szy**, *pis*-**aw-szy**.

bierny (odmienny) utwarza się tylko z lica dokonanego, np. **u***kochany*, **wy***uczony*, **z***robiony*, — **na***pisany*

nijaki (odm.) tylko od Czków nijakich pochodzący: *um-i*-**ały**.

3. Czasu przyszłego (przez opisanie),

czynny: **mający** *kochać, uczyć, robić, — pisać*

bierny: **mający** *być kochany, uczony, robiony, — pisany.*

nijaki: **mający** *umieć.*

VII. Rzeczownik,

czasownikowy: *koch*-**anie**, *ucz*-**enie**, *rob-i*-**enie**, *pis*-**anie**

trzonowy, wyrabia się najwięcéj z postaci zrośniętéj, np.

roz-*kosz*, **na**-*uk-a*, **wy**-*rób*, **roz**-*um*, **o**-*pis*.

Do wprawy.

I. odmiany Wielozgł. na **-ać:**

mijać (mijaj) *wyganiać, poczynać, zaklinać, umiérać, porywać, nazywać, kiwać, ziéwać, miéwać, chować, kować, czuwać, przezywać.*

Jednozgł. *miéć* (miéj, mam, miał) *dać*(daj), *znać, pchać, dbać, tkać, łkać, dżgać, kpać.*

II. odmiany.

Na **-yć**, jak **uczyć**: *liczyć* (licz), *léczyć, głuszyć* (głusz), *ruszyć, służyć* (służ), *dzierżyć, mierzyć*(mierz), *marzyć.*

Na **-ić**, jak **robić**: *mówić* (mów'), *czynić, strzelić* (strzel), *chwalić, kupić*(kup'), *trafić*(traf'), *dławić* (dław'), *gromić.*

Na **-éć**, jak **uczyć**: *milczéć* (milcz), *jęczéć, słyszéć, leżéć, patrzéć.*

Na **-éć**, jak **robić**: *ciérpiéć*(ciérp'), *myśléć, woléć, brzmiéć.*

Na **-éć**, jak **umieć**: *rozumiéć, wyrozumiéć, jeść, jédz, jém, jész, jé, śmiéć, śmiéj, śmiém,.... wiedzieć, wiédz, wiém,*

Takoż ich zrośnięte: *z-jeść, o-po-wiedzieć*, itp.

III. odmiany.

Na **-ać:**

czesać (czesz), *kołysać, opasać, kazać* (każ), *mazać, wiązać, lizać, sypać* (syp'), *kłamać* (kłam'), *orać* (orz), *karać* (karz), *łajać* (łaj).

Na **-ować, -ywać (-iwać):** *polować* (poluj), *częstować, budować, pracować, chorować, zgadywać* (zgaduj), *zyskiwać* (zyskuj).

Wzmogliwe na **-eć.***) *mądrzeć*(mądrzej), *boleć, głupieć, żółknieć, zbutwieć, oniemieć.*

Jednozgłoskowe na **-ać:** *piać*(piéj), *grzać* (grzéj), *siać*(siéj).

Na **-yć** (-ić): *myć* (myj), *żyć, kryć, wyć, ryć, szyć, tyć, pić* (pij), *bić, wić, gnić.*

Na **-uć:** *czuć* (czuj), *kuć, żuć, wyzuć, obuć, snuć, knuć, truć, szczuć, psuć, suć, bluć, pluć, kluć się.*

Inne: *mléć* (miel), *pléć*(piel), *słać* (szlij), *słać* (ściel), *żréć* (żryj).

---

*) Czasowniki wzmogliwe mają swobodne e w końcówce eć, i należą do III. konjugacyi; inne na éć mają é ściśnione, a należą do II. konjugacyi. Pielęgnować tedy ściś-

Są Czasowniki do IIgiéj i IIIciéj odmiany należące, które w osobach skrajnych (tj. w os. 1széj l. poj. i w os. 3ciéj l. mn.) czasu teraźniejszego i równego mu czasu przyszłego z lica dokonanego przegub miękki *twardzą*.

a) W IIgiéj odmianie.

Kiedy w Czasownikach na *-ić. -éć* przegub jest syczący cienki, takowy w osobach skrajnych zamienia się na odpowiedni gruby ale miękki, mianowicie:

cienkie **ć** na syczl. **c**		cienk. **ś** na szum. **sz**		cienk. **ść** na szum. **szcz**	
« **dź** « **dz**		« **ź** « **ż**		« **źdź** « **żdż**.	

Przykłady.

nuc-(ić)	*radz-(ić)*	*proś-(ić)*	*mus-i-(éć)*	*woz-(ić)*	*jeźdz-(ić)*	*gośc-(ić)*	
nuć	**radź**	**proś**	**muś**	**woź**	**jeźdź**	**gość**	
nucę	*radzę*	*proszę*	*muszę*	*wożę*	*jeżdżę*	*goszczę*	
nucisz	*radzisz*	*prosisz*	*musisz*	*wozisz*	*jeździsz*	*gościsz*	
nuci	*radzi*	*prosi*	*musi* *)	*wozi*	*jeździ*	*gości*	
nucimy	*radzimy*	*prosimy*	*musimy*	*wozimy*	*jeździmy*	*gościmy*	
nucicie	*radzicie*	*prosicie*	*musicie*	*wozicie*	*jeździcie*	*gościcie*	
nucą	*radzą*	*proszą*	*muszą*	*wożą*	*jeżdżą*	*goszczą*	

Zamiast analogicznie, jak *gościć*: *cześcić* [od: *cz(e)ść*], *cześ(ciy)*; *czszczę*, *cześcisz*, *cześci*..... *czszczą*, zwyczaj anomalicznie pisać nakazuje: *czcić*, *czc(iy)*; — *czczę*, *czcisz*, *czci*,..... *czczą*.

Do wprawy.

nęcić, wiercić, karcić, kłócić, leciéć, chodzić, rządzić, gładzić, śledzić, głosić, wisiéć, grozić, łazić, pościć, pieścić, mieścić, gnieździć i *pomnieć*.

---

niono ó nakazuje już porządny mechanizm języka; ci pisarze i mniemani postępowi gramatycy, coto z braku gruntownego poznania swéj mowy radziby dla wygody niewiadomców wyrugować ó ściśnione z polszczyzny, psując ją przez zatracanie rodzimych jéj cech, tak oburzają miłośników rzeczy ojczystych, jakby dziś francuzki lub niemiecki świat literacki oburzył, ktoby chciał zniszczyć w francuzczyźnie akcenta, a w niemieczyźnie różnicę między e, i, — a między a, ó, ü itp.

*) Gramatycy, którzy budowy języka polskiego na wylot nie zgłębili, nie zdejmują zasad z języka, ale przeciwnie naciągają język do swych zasad wymarzonych. Tacyto dowodzą, że należy mówić i pisać: mysie, musiemy; ich psoty, paczące na u język, są zgubą nie przysługą dla mowy ojczystéj a przetoż i narodu.

b) W IIIciéj odmianie.

Następujące są te Czasowniki, w których przegub miękki w osobach skrajnych twardnie:

1. Cztéry Czasowniki na *-ać*, z ulotną końcówką sposobu rozkazującego; *-yj (-ij)*; np.

rwać	*rw(ij)*	*rwę*	*rwiesz*	*rwie....*	*rwą; zwykléj:*		*rwię*	*rwią.*
zwać	*zw(ij)*	*zwę*	*zwiesz*	*zwie....*	*zwą;*	«	*zwię*	*zwią.*
łgać	*łż(yj)*	*łgę*	*łżesz*	*łże....*	*łgą;*	«	*łżę*	*łżą.*
ssać	*śs(ij)*	*ssę*	*śśiesz*	*śsie...*	*ssą.*			

2. Cztéry na *-ać*, w których sposób rozkazujący kończy się na przegub miękki:

brać	*bierz*	*bierę*	*(biorę)*	*bierze....*	*bierą*	*(biorą)*
prać	*pierz*	*pierę*	*(piorę)*	*pierze....*	*pierą*	*(piorą)*
stać się	*stań się*	*stanę się*		*stanie się....*	*staną się*	
wstać	*wstań*	*wstanę*		*wstanie....*	*wstaną*	
jechać	*jedź*	*jadę*		*jedzie.....*	*jadą*	

Wietki podgłos **e** tężeje na **o** w przenośném szczególnie znaczeniu: *biorę, biorą, piorę, piorą*; np. *Biorę twój żart za prawdę. Piorą nasi nieprzyjaciela.*

3. Na *-éć: kciéć* (kiełki lub pączki wypuszczać) *kci*(-éj), kcę kciesz kcie.... kcą i pięć Czasowników na *-rzéć.*

(u-,za-....)	*trzéć*	*drzéć*	*(u.....)mrzéć*	*(wy-,za-....)*	*wrzéć*	*przéć*
	trz-(yj)	*drz-(yj)*	*mrz-(yj)*		*wrz(yj)*	*prz(yj)*
	trę	*drę*	*mrę*		*wrę*	*prę*
	trzesz	*drzesz*	*mrzesz*		*wrzesz*	*przesz*
	trą	*drą*	*mrą*		*wrą*	*prą.*

4. Wszystkie na *-ąć*. np.

dąć	*piąć*	*ciąć*	*tknąć*	*sunąć*	*garnąć*	*sypnąć*
dm-(ij)	*pn-(ij)*	*tn-(ij)*	*tkn-(ij)*	*suń*	*garn-(ij)*	*sypn-(ij)*
dmę	*pnę*	*tnę*	*tknę*	*sunę*	*garnę*	*sypnę*
dmiesz	*pniesz*	*tniesz*	*tkniesz*	*suniesz*	*garniesz*	*sypniesz*
dmą	*pną*	*tną*	*tkną*	*suną*	*garną*	*sypną.*

5. Czasowniki ściągnięte, na cechy: *c, dz, ść, źć;* np.

tłuc	*strzédz*	*miéść*	*iść*	*paść*	*léźć*
tłucz	*strzeż*	*mieć*	*idź*	*paś*	*léź*
tłukę	*strzegę*	*mietę (miotę)*	*idę*	*pasę*	*lézę*
tłuczesz	*strzeżesz*	*miecisz*	*idziesz*	*pasiesz*	*léziesz*
tłuką	*strzegą*	*mietą (miotą)*	*idą*	*pasą*	*lézą.*

Tylko w Czasowniku: *chciéć, chciéj* cienkie *ć* we wszystkich osobach zamienia się na syczliwe *c: chcę, chcesz, chce, chcemy, chcecie, chcą.*

NIESTATECZNOŚCI W ODMIANIE.

1. Są Czasowniki na *-ać*, które za dwojakim sposobem rozkazującym dwojako się odmieniają, albo podług Iszéj, albo radziéj podług IIIciéj odmiany; np.

łechtać, podług I. odm. *łechtaj, łechtam,* **-asz, -a, -amy, -acie, -ają;**
« III. « *łechc,* **łechcę, -esz, -e, -emy, -ecie, -ą**
a jeszcze łagodniéj i dźwięczniéj z przegubem szumnym, przetoż miększym **cz,** niż ze syczliwym, twardszym **c:**
łechcz, **łechczę, -esz, -e, -emy, -ecie, -ą.**

Tu należą Czasowniki o narostku *-ot,* wyrażające łagodne powtarzanie pierwotnéj czynności; np.

od: *mig-(ać), trzep-(ać), gruch-(ać), łom-(ać),*
pochodzą: *migotać, trzepotać, gruchotać, łomotać.*

Tudzież: *kołatać, szczebiotać, świegotać, dygotać, turkotać, kłopotać się, szamotać się;* także: *płatać, deptać, hasać, pląsać, szczypać, chlupać;* osobliwie:

o przegubie **k, g:** *brukać, płukać, skakać, gdakać, kwokać, krakać, strugać* itp. — *brukam,* i *bruczę* itd.
« **sk:** *zyskać, głaskać, muskać, klaskać, mlaskać, pluskać* itp.
« płynnym: *paplać, babrać, szemrać, gdyrać, gmyrać, guzdrać się, kajać się kajam się* i *kaję się.*

Przeguby **st, zd** szumieją na **szcz, żdż:**
*świs***t***ać* (*świ***szcz,** *świ***szczę**), *chlastać, chłostać, chlustać, gwazdać, gwiz***d***ać* (*gwi***żdż,** *gwi***żdżę**) itp.

2. Pewne Czasowniki na *-ać*, pozbywają się już Iszéj odmiany:

a) W saméj liczbie pojedynczéj; tak:

*szept***ać**, podług I. odm. *szept***aj**, — — *szept***amy**,-**acie**,-**ają**,
« III. « *szep***cz**, *szepcz***ę**, -**esz**, -**emy**,-**ecie**, -**ą**.

Szczególnie o przegubach *p*, *b*; np.

kopać, chrupać, chapać, chlapać, kłapać, łapać, łupać, tupać, trzepać, ciupać, kolébać itp. — *kopają* i *kopią* itd.

b) Już tylko sposób rozkazujący i ostatnia osoba czasu teraźniejszego zachowują końcówki IIIciéj odmiany; np.

*rąb***ać**, podług I. odm. *rąb***aj** — — — — — *rąb***ają**,
« III. « *rąb'*, *rąb***ię**, -**esz**, -**e**, -**emy**, -**ecie**, -**ą**.

Osobliwie o przegubach *p*, *b*; np.

szarpać, czerpać, kapać, szczypać, sapać, drapać, chrapać, klepać, kąpać się; — dłubać, dybać, grzebać, skrobać, skubać, dziubać; — tudzież: *kaszlać, żebrać, bazgrać, krzesać, kołysać* itp.

c) Sam tylko spos. rozkazujący brzmi czasem jeszcze na *-aj*, osobliwie gdy ostro przykazać chcemy; np.

*or***aj**, *kraj***aj**, *drzym***aj**, *zakas***aj** itp.

2. Od niektórych Czasowników jedne względy ze *ściągniętéj*, inne z *zupełnéj* kibici więcéj są w używaniu; tak:

Sp. bezok.	**rzéc**, (*rzeknąć*)	**żédz** i *żegnać*	*przy*-**siądz**, *przy-sięgnąć*
Sp. rozk.	**rzeknij**	**żegnij**	*przy*-**sięgnij**
Sp. ozn.	*rzekę*, **rzeknę**	**żegnę**	*przy*-**sięgnę**
	rzecze, **rzeknie**	**żegnie**	*przy*-**sięgnie**
	rzekł	**żegł**	*przy*-**siągł**, **sięgnął**

Sp. bezok.	**lédz** i *legnąć*;	lecz: *leżéć*	**biédz** *i biegnąć*;	lecz:	*bieżéć*
Sp. rozk.	**legnij**	*leż*	*bież*	**biegnij**	*bież*
Sp. ozn.	**legnę**	*leżę*	*biegę*	**biegnę**	*bieżę*
	legnie	*leży*	*bieże*	**biegnie**	*bieży*
	légł	*leżał*	**biégł**		*bieżał*.

Sp.bezok.	*za*-**prządz**, *za-przęgnąć*	**lądz**, *lęgnąć*	**grząźć**, *grzęznąć*
Sp.rozk.	*za-prząż*, *za*-**przęgnij**	**lęgnij**	**grzęźnij**
Sp.ozn.	*za-przęgę*, *za*-**przęgnę**	**lęgnę**	**grzęznę**
	za-przęże, *za*-**przęgnie**	**lęgnie**	**grzęźnie**
	za-**przągł**	**lągł**, *lęgnął*	**grzązł**, *grzęznął*.

Sp. bezok.	**paść,** *(padnąć)*	**kraść,** *(kradnąć)*	**róść** i *rosnąć*
Sp. rozk.	**padnij**	**kradnij**	**rośnij**
Sp. ozn.	**padnę**	**kradnę** *(rostę)*	**rosnę**
	padnie	**kradnie** *(rośćie)*	**rośnie**
	padł	**kradł**	**rósł.**

Tylko w pierwiastku czasu przeszłego zgłoska *-nąć* ginie: *słabnąć-słab-ł, zgadł, wiądł, chudł, puchł, kląkł, pękł, znikł, mókł, zwykł, oślepł, lépł, trzasł, gasł, kląsł, kwitł, marzł;* a osobliwie w osobach o zgłoskę przydłużonych: *brzękła, brakło, przesiąkły, drapli, klasła* itp.

Przegląd

Czasowników na *-rzéć* (*-rżéć, -żréć*) podobnych brzmieniem, a różnych znaczeniem i odmianą.

	pa-trzéć		*trzéć*		*drżéć*		*drzéć* (szarpać)
Odm. II.	*pa-trz*	Odm. III. Uz.	*trz(yj)*	Odm. II.	*drż(yj)* (dygotać)	Odm. III. Uz.	*drz(yj)*
	pa-trzę		*trę*		*drżę*		*drę*
	pa-trzy		*trze*		*drży*		*drze*
	pa-trzał		**tarł**		*drżał*		**darł**
	doj-rzéć		*żréć*		*mrzéć*		*u-mrzéć*
Odm. II.	*doj-rz* (okiem)	Odm. III.	*żr(yj)*	Odm. II.	*mrz(yj)* (niknąć)	Odm. III. Uz.	*u-mrz(yj)*
	doj-rzę		*żrę*		*mrzę*		*u-mrę*
	doj-rzy		*żre*		*mrzy*		*u-mrze*
	doj-rzał		**żarł**		*mrzał*		*u-marł*
	wrzéć		*za-wrzéć* (zamknąć)		*przeć*		*przéć* (cisnąć)
Odm. III.	*wrz(yj)* (kipieć)	Odm. III. Uz.	*za-wrz(yj)*	Odm. III.	*przej* (zapalać się na skórze)	Odm. III. Uz.	*prz(yj)*
	wrę		*za-wrę*		*przeję*		*prę*
	wre		*za-wrze*		*przeje*		*prze*
	wrzał		*za-warł*		*przał*		**parł**

Dojrzeć (np. jak owoc) *dojrzej, dojrzeję, dojrzeje, dojrzał.*

Różnica jest w spos. bezokolicznym i w czasie przeszłym pięciu Czasowników przechodnich na *-yć(-ić)*, a nieprzechodnich na *-éć* tegoż samego brzmienia: wy-, roz-, ob-, u-, z-, za-, po-*myślić,-lił* (coś) a wy-, roz-, prze-, za-*myśléć,-lał;* tak: *nie-wolić,-lił* (kogoś) a nie *woléć,-lał* (przechodni i nieprzechodni); u-...*patrzyć,-ył* (coś) a *patrzéć,-ał* (na coś); *lubić,-bił* a *lubiéć,-ał;* wy-,z-,przy-....*musić,-sił* (kogoś) a *musiéć,-siał.*

Postacie naczelne.

Chcąc odmieniać jakikolwiek Czasownik, trzeba znać dwie jego postacie naczelne: sposób *bezokoliczny* i sposób *rozkazujący;* np.

wit-ać	*tocz-yć*	*kar-ać*	*darow-ać*	*kwitn-ąć*	*siéc*
wit-aj	*tocz*	*karz*	*daruj*	*kwitn-ij*	*siecz**)

Sposób bezokoliczny jest najwłaściwszą nazwą każdego Czasownika, i nie odmienia się.

Sposób rozkazujący.

Sposób rozkazujący wywiéść się daje ze sposobu bezokolicznego; jego cechą jest *j*, bądź wyraźne, bądź w zmiękczeniu przegubu tkwiące.

Końcowek jest następujących *ośm'*, na które Polak łatwo z używania trafia:

	I.	II.	III.	IV.
	ulotny narostek-**aj**	**-yj** (-**ij**) **-éj**	**-ej**	**-uj** (-**ój**)
Sp. bezok.	*szuk-(ać)*	*m-(yć), p-(ić), l-(ać)*	*szal-(eć)*	*pracow-(ać), st(ać)*
Sp. rozk.	*szuk***aj**	*m***yj** *p***ij** *l***éj**	*szal***ej**	*prac***uj** *st***ój**

	V.	VI.
	przegub **miękki** odkryty	przegub **zmiękczony** odkryty
Sp. bez.	*walcz-(yć), dzwoń-(ić), patrz-(éć)*	*opas-(ać), kop'-(ać), wléc*
Sp. roz.	*wal***cz** *dzwo***ń** *pat***rz**	*opa***sz** *ko***p'** *wle***cz**

	VII.	VIII.
	przegub **miękki** z ulotnym narostkiem: — **yj** (-**ij**) **-éj**	przegub **zmiękczony** z ulotnym narostkiem: — **yj** (-**ij**)
Sp. bez.	*drż-(éć), pomni-(éć), brzmi-(éć)*	*łg-(ać), sp-(ać)*
Sp. roz.	*drż***yj** *pom***nij** *brz***miéj**	*łż***yj** *sp***ij**.

Sposób ten ma tylko 2gą osobę l. poj. a 1szą i 2gą l. mn.; inne osoby biorą się z czasu teraźniejszego z dodatkiem Przysłówka *niech, niechaj*; np.

niech *kończę, kończ,* niech *kończy; kończ***my**, *kończ***cie**, niechaj *kończą.*

---

*) Sposób bezokoliczny słowniki wszystkich języków przytaczają; rozkazujący wywiedzie snadno gramatyka obszérniejsza, a cudzoziemcowi dlań napisana.

Czasy naczelne.

Z dwóch postaci naczelnych utwarzają się dwa czasy naczelne: *czas teraźniejszy* (lub przyszły lica dokonanego) i *czas przeszły;**) a ich znamiona uwidaczniają się najlepiéj w 3ciéj osobie liczby pojed., gdzie nie ma cechy osobowéj; np.

maczać, macza, maczał; ciérpieć, ciérpi, ciérpiał.

1. Czas teraźniejszy sposobu oznajmującego.

Czas teraźniejszy wychodzi wprost ze sposobu rozkazującego, dobiérając *trojakie* znamiona: *a, y (i, é),***) *e,* według trojakiéj odmiany; np.

Sp. bezok.	*tworz-yć*	*ro(j)-ić*	*burcz-éć*	*wyrozumi-éć*	*stać*
Sp. rozk.	*tworz*	*rój*	*burcz*	*wyrozum'*	*stój*
Czas teraź.	*tworzy*	*ro(j)i*	*burczy*	*wyrozumié*	*sto(i)i*

pakaz-ać	*budow-ać*	*gnuśni-eć*	*wiać*	*gnać*	*kr-yć*	*b-ić*	*ps-uć*
pokaż	*buduj*	*gnuśniej*	*wiéj*	*żeń*	*kryj*	*bij*	*psuj*
pokaże	*buduje*	*gnuśnieje*	*wieje*	*żenie*	*kryje*	*bije*	*psuje*

kłuć lub: *kłóć,*	*pruć* lub: *próć,*	*grześć*	*prać*	*jechać*		
kłuj	*kol*	*pruj*	*porz*	*grzeb'*	*pierz*	*jedź*
kłuje	*kole*	*pruje*	*porze*	*grzebie*	*pierze*	*jedzie*

ciéc	*zaprządz*	*gnieść*	*siąść*	*trząść*	*wieźć*
ciecz	*zaprząż*	*gnieć*	*siądź*	*trząś*	*wieź*
ciecze	*zaprzęże*	*gniecie*	*siędzie*	*trzęsie*	*wiezie*

Przy tém odrzucają się ulotne cechy sposobu rozkazującego: *-aj* (zawsze), *-yj (-ij) -éj;* np.

biegać	*spać*	*brzmieć*	*pomnieć*	*słać*	*rwać*	*łgać*
bieg-(aj)	*sp-(ij)*	*brzm-iéj*	*pomn-(ij)*	*szl-(ij)*	*rw-(ij)*	*łż-(yj)*
biega	*spi*	*brzmi*	*pomni*	*szle*	*rwie*	*łże*

Tak; *pchnąć pch(n-ij)-nie, pojąć poj(m'-ij)-mie, gjąć g(n'-ij)-nie, począć pocz(n'-ij)-nie.*

---

*) I jest w tém wielka logika, że ze względu abstrakcyjnego (dać) wywięzuje się przeszłość (dał), a z pożytecznego (daj) teraźniejszość lub przyszłość (dam); bo przeszłość wiekuistą już ideą, a rzeczywistością jest albo obecność albo stanie się przyszłość.

**) Powtarza się, że między znamieniem y, a znamieniem i nie masz różnicy w odmianach, gdy piérwsze po grubych, drugie po cienkich spółgłoskach z zasady ogólnéj się kładzie; takoż ó ściśnione, które według poprzedzającéj grubéj lub cienkiéj spółgłoski brzmi albo grubo jak y, albo cienko jak i.

Zboczenia.

Czki tła częstotliwego: *dawać, stawać, wyznawać, poznawać* itp.
sposób rozkazujący: *dawaj, stawaj, wyznawaj, poznawaj.*
Czas teraźń. dawniéj porządnie formowały: *dawam, stawam, wyznawam, poznawam;*
teraz zaś raczéj pisują: *daję, staję, wyznaję, poznaję.*

Tylko w Czasowniku: *wziąść* do sposobu rozkazującego: *weź* narasta jeszcze *-m* w czasie teraźniejszym: *weźmie.*

Gorzéć, bez sposobu rozkazującego, trzecie osoby ma: *gore, gorą;* ale wzmogliwe: *gorzeć, gorzej* porządną ma odmianę: *gorzeję, gorzejesz, gorzeje* itd.

Cechy osobowe.

W czasie teraźniejszym cechy osobowe są następujące:

W os. 1. l.p. nosowe brzmienie	**-m**	*mam*	*śmiém*	
a ziéwając się w smgł. tworzy	**-ę**		*spię*	*tnę*
w os. 2.	**-sz**	*masz*	*spisz*	*śmiész*	*tniesz*
« 3. « nie ma cechy		*ma*	*spi*	*śmié*	*tnie*
« 1. l. mn.	**-my**	*mamy*	*spimy*	*śmiémy*	*tniemy*
« 2. «	**-cie**	*macie*	*spicie*	*śmiécie*	*tniecie*
« 3. «	**-ą**		*spią*	*śmią*	*tną*
a oparte o narostek **-j** tworzy końcówki:	**-ają, -eją**		lub: *mają*	*śmieją*	

W starożytnym kroju 3cią osobę l. mn. dochowują: *dam dadzą, wiém wiedzą, jém jedzą.*

Imiesłów czasu teraźniejszego czynny.

Z trzeciéj osoby l. mn. czasu teraźniejszego robi się imiesłów czasu teraźniejszego, dodając jego cechę *-c;* np. 3cia os. l. mn. cz. ter. *wołają, huczą, biorą, umieją, jedzą*
imiesłów czas teraźń. *wołając, huczą**c**, biorą**c**, umieją**c**, jedzą**c***
a rodzajowany *wołający,-a,-e, huczący,-a,-e, biorący,-a,-e* itd.

Od imiesłowu rodzajowanego wyrabia się czasem Przysłówek *sposobowy* na *-y*, określający inne Czasowniki na pytanie *jak?* np.
*Siedząc**y*** piszę. *Leżąc**y*** czytałem. *Stojąc**y*** jémy święcone. *Spiéwając**y*** (tj. z łatwością) skończę dzieło. *Niechcąc**y*** go traciłem.
Co innego: *spiéwając kończę*, tj. i *spiéwam* i *kończę.*

Rzeczownik trzonowy.

Rzeczownik trzonowy nie daje się wyrobić od każdego Czasownika; wydobywamy go ze spos. rozkazującego *odrzucając* ceehę jego wylotną.

W Rzeczowniku męzkim twardy przegub nie zmienia się, a miękki *twardnie*; np.

Sp. rozk.	*odczyt-(aj*	*posłuch-(aj)*,	*lécz*,	*czyń*,	*zagoń*,	*spleć*,	*wybierz*
Rzeczow.	*odczyt*,	*posłuch*,	*lék*,	*czyn*,	*zagon*,	*splot*,	*wybór*.

W Rzeczowniku żeńskim albo przegub miękki *twardnie* przed wygłosem *-a*, albo twardszy *mięknie*; np.

Sp. rozk.	*naucz*,	*nuć*,	*radź*,	*jeźdź*,	*powlecz*,	*zapomóż*, *roz(e)wrz-(yj)*,
Rzeczownik	*nauka*,	*nuta*,	*rada*,	*jazda*,	*powłoka*,	*zapomoga*, *rozwora*.

Sp. rozk.	*rozkoch-(aj)*,	*odpowiédz*,	*zapowiédz*,	*pamięt-(aj)*,	*maż*,
Rzeczownik	*rozkosz*,	*odpowiedź*,	*zapowiedź*,	*pamięć*,	*maź*.

Bywa i niezmieniony przegub w Rzeczownikach żeńskich:

Sp. rozk.	*wiédz*,	*broń*,	*pościel*,	*karm'*,	*susz*,	*twierdź*
Rzeczownik	*wiedza*,	*broń*,	*pościel*,	*karm'*,	*susz*,	*twierdź*. (Trent.)

2. Czas przeszły sposobu oznajmującego.

Czas przeszły wydobywa się ze sposobu bezokolicznego, zamieniając jego cechę *ć* na *ł*; np.

kapać,	*częstować*,	*siać*,	*szérzyć*,	*gnić*,	*myślić*,	*jąć*,	*kuć*,
kapał,	*częstował*,	*siał*,	*szérzył*,	*gnił*,	*myślił*,	*jął*,	*kuł*.

Ściągnięte jednak końcówki wprzódy rozwiążesz; np.

powléc,	*módz*,	*skuść*,	*pléść*,	*bość*,	*paść*,	*znaléźć*,
powlekł,	*mógł*,	*skubł*,	*plótł*,	*bódł*,	*pasł*,	*znalazł*.

Czasowniki na *-éc*, *-eć* podgłosy wietkie *é*, *e* na tęgie *a* zamieniają; np.

słyszéć,	*wiedziéć*,	*pomniéć*,	*drżéć*,	*myśléć*,	*kuleć*,	*dziczeć*,
słyszał,	*wiedział*,	*pomniał*,	*drżał*,	*myślał*,	*kulał*,	*dziczał*.

Środogłos *a*, wyparty przez spółgłoskę płynną *r*, *rz* z trzonów Czasowników: *t-rzéć*, *d-rzéć*, *p-rzéć*, *ż-réć*, *um-*

rzéć, wy-wrzéć itp. w czasie przeszłym do trzona wraca, a natomiast końcówka *-ał* swój podgłos *a* traci; np. *tar-ł, dar-ł, par-ł, żar-ł, umar-ł, wywar-ł.**)

Podobnież Czasowniki: *m-léć, p-léć* wyparty środogłos trzonowy: *e* z utratą podgłosu końcówkowego: *é* napowrót przyjmują, i przegub *l* przed cechą *ł* twardzą: *mełł, pełł.*

Mimo ładu utworzył się czas przeszły: *szedł, szła, szło* od Czasownika: *iść.*

Dla dźwięczności.

Środogłos wietki *é* tężeje na *a, ó* w Czasownikach: *léźć, pléść, miéść, gniéść, niéść, wiéść, wiéźć, lazł, plótł, miótł, gniótł, niósł, wiódł, wiózł.* *Siąść* albo *sieść: siadł.*

Dwojako się używa: *wléc, wlekł,* i *wlókł.*

Cechy osobowe.

Cechy osobowe czasu przeszłego łączą się z niedorodzajowanym pierwiastkiem; np.

w l. pojed. *targał, targała, targało,* w l. mnog. *targały, targali,* a są następujące:

W os. 1. l. poj.	-(*e*)**m**	*stał-em,*	*stała-m,*	*stało-m,*
« 2. «	-(*e*)**ś**	*stał-eś,*	*stała-ś,*	*stało-ś,*
« 3. «	brakuje	*stał,*	*stała,*	*stało,*
« 1. l. mn.	**-śmy**	*stały-śmy*	*stal-iśmy*	
« 2. «	**-ście**	*stały-ście*	*stali-ście*	
« 3. «	brakuje	*stały*	*stali*	

Dla dźwięczności.

1. Ściśnione podgłosy *ó, ą,* prócz rodzaju męzkiego wszędzie swobodnieją na *e, ę,* np.

wiózłem wiezłam wiezłom, brnąłem brnęłam brnęłom
wiózłeś wiezłaś wiezłoś, brnąłeś brnęłaś brnęłoś
wiózł wiezła wiezło, brnął brnęła brnęło itd.

---

*) Wszelka rozmaitość ugięć czasownikowych ma swoje ważne powody; wszelkie tedy, od gramatyków stawiane wzory są tylko ich podmiotowémi utwory, i dlategoto ile gramatyków, tyle już bywało ich rozmaitości. W polszczyźnie każdy Czasownik jest sobie i drugiemu wzorem, a wyrażenia: odwzorowy, nieprawidelny itp. wydają się przeto zbytecznémi utworami w nauce języka polskiego.

2. Srodogłos lub podgłos stężony *a*, wraca w wietkie *e* w zawodzie znamienitym; np.

sieść (siąść), siadłem, siadłyśmy, siedliśmy, siedliście, siedli.
leźć, lazłem, lazłyśmy, leźliśmy, leźliście, leźli.

ciérpieć, ciérpiałem, ciérpiałyśmy, ciérpieliśmy, ciérpieliście, ciérpieli.
mdleć, mdlałem, mdlałyśmy, mdleliśmy, mdleliście, mdleli.

Cechy Czasowników osobowe dodawać można także innym słowom, na początku zdania stojącym; wtedy trzon Czasownika nieugięty zostaje, a Czasownik *być* w czasie teraźniejszym najozdobniéj opuszczać; np.

jam / *tyś*	*pisał,-ła,-ło*	*ojcam* / *ojcaś*	*prosił,-ła,-ło*
myśmy / *wyście*	*pisały,-li*	*ojcaśmy* / *ojcaście*	*prosiły,-li.*

jam jest Pan Bóg twój	*jam winien*	*człowiekem*	*dobram*
tyś jest uczniem moim	*tyś winien*	*człowiekeś*	*dobraś*
on jest dobroczynny	*on winien*	*człowiek*	*dobra*
myśmy są ludźmi	*myśmy winne,-ni*	*ludzieśmy*	*dobreśmy*
wyście są sprawiedliwi	*wyście winne,-ni*	*ludzieście*	*dobreście*
one, oni są wdzięczne-ni	*one, oni winne,-ni*	*ludzie*	*dobre*

Ponieważeś grzeczny, tośmy cię chwalili.

Względy składane.

Z pierwiastku czasu przeszłego na *-ł*, składa się sześć względów.

Czas zaprzeszły

składa się z pierwiastku czasu przeszłego każdego Czasownika i z takiegoż pierwiastku Czasownika posiłkowego (*był*); np.

brałem **był.**

Czas przyszły

lica niedokonanego składa się z Czasownika posiłkowego w czasie przyszłym (*będę*) i z następującego pierwiastku czasu przeszłego, albo z poprzedzającego sposobu bezokolicznego wszelkiego Czasownika; np.

będę brał,-ła,-ło albo: *brać będę.*

Sposób warunkowy

czasu teraźniejszego i przyszłego tworzy się z pierwiastku czasu przeszłego każdego Czasownika przyprawieniem mu narostka *-by;* np.

brałbym, brałabyś, brałoby.

Cechę *by* przyłączać można także do innych słów, na początku zdania stojących; np.

Dobrzebym wyszedł, gdyby.... Tobyśmy woleli, gdyby....

Czas przeszły i zaprzeszły tegoż sposobu dobiéra jeszcze pierwiastek czasu przeszłego Czasownika posiłkowego (*był*); np.

brałbym **był**, *brałabym* **była**, *brałobym* **było**.

W sposobie łączącym

przed pierwiastkiem czasu przeszł. narostek *by* z cechami rodzajowémi albo sam naprzód staje jako Spójnik, albo przyléga do Spójników: *a, że, iż, gdy, skoro, jeśli, jeżeli,* lub do Wykrzykników *o, bogdaj*; np.

by*m brał,* **by***ś brał,* **by** *brał,* **by***śmy brały,* **by***ście brały* itd.

aby*m uważał,* **a**by*ś uważał....* **a**by*śmy uważały* itd.

*bogdaj***by***m doczekał, bogdaj***by***ś doczekał... bogdaj***by***śmy doczekały* itd.

Tenże sposób w czasie przeszłym i zaprzeszłym przyjmuje jeszcze posiłkowe: *był* do środka; np.

jeżelibym **był** *czuł, jeżelibyś* **była** *czuła* itd.

Imiesłowy.

Imiesłów czasu przeszłego nijaki,

tylko od Czasowników nijakich pochodzący, robi się z pierwiastku czasu przeszłego dodaniem samych znamion rodzajowych *-y, -a, -e,* np.

osiwieć, osiwiał, osiwiały,-a,-e; ciec, ciekł, ciekły,-a,-e.

Niektóre z tych imiesłowów stały się już istnémi Przymiotnikami; np.

st(-ać)ały,-a,-e, cz(-uć)uły,-a,-e, um(rz-eć)arły.

Imiesłów czasu przeszłego czynny

powstaje z pierwiastku czasu przeszłego zapomocą cechy *sz* w końcówce *-szy;* np.

*tłukł, tłukł***szy***; wylazł, wylazł***szy***; darł, darł***szy***.*

Lecz gdy *ł* samogłoska poprzedza, takowe zamienia się na *w*; np.

*kocha**ł**, sądzi**ł**, pomknął, wyzu**ł**,*
*kocha**w**szy, sądzi**w**szy, pomknąw**szy**, wyzu**w**szy.*

Nie wszystkie Czasowniki mają ten imiesłów w liczu niedokonaném; nie powié się np.

patrzywszy, czuwszy, szalawszy, ale tylko: *upatrzywszy, poczuwszy, oszalawszy.*

Imiesłów czasu teraźniejszego i przeszłego bierny ma *dwie* cechy: *n, t,* tkwiące w sześciu końcówkach: *-a**n**y, -o**n**y, -y**t**y* (*-i**t**y*), *-u**t**y, -ę**t**y, -*(*ar*)**t**y.

Utwarza się on z pierwiastku czasu przeszłego przez zamianę końcówek:

Końcówka:	zamienia się na:	Na przykład:
-ał	**-any**	*błag(-ał)any, ujrz(-ał)any.*
-ył(*-ił*) w wielozgłoskowych i ściągnięta na samo *-ł*	**-ony**	*ususz(-ył)ony, zataj(-ił)ony. tłu(k-ł)czony, zgry(z-ł)ziony.*
-ył (*-ił*) w jednozgłoskowych	**-yty**(*-ity*)	*wyr(-ył)yty, zab(-ił)ity.*
-uł	**-uty**	*opl(-uł)uty, kl(-uł)uty.*
-ął	**-ęty**	*zmarzn(-ął)nięty, ci(-ął)nęty.*
-(**ar**)ł	**-arty**	*par(-ł)ty, wywar(-ł)ty.*

Przymiotnikami się stały: *ci(ął)nęty, d(ął)nęty, poj(ął)nęty* itp.

Imiesłowy czasu przyszłego

czynne, bierne i nijakie powstają przez opisanie z imiesłowu czasu teraźniejszego czynnego Czasownika *mieć* (*mający,-a,-e*) i ze sposobu bezokolicznego strony czynnéj lub biernéj wszelkiego Czasownika; np.

mający,-a,-e nadgrodzić, mający być nadgrodzony, mający osiwieć.

Odmiana bezosobista

na postacie czasu przeszłego w sposobie oznajmującym, warunkowym i łączącym utwarza się z imiesłowu biernego przemianą wygłosu *y -a, e* na wygłos *o*; np.

dany, pieczony, ryty, pity, wyzuty, odjęty, rozdarty,
dano, piczono, ryto, pito, wyzuto, odjęto, rozdarto.

Spos. war. *dano**by***; Spos. łącz. **aby** *dano* itd.

Rzeczownik czasownikowy

wyrabia się z imiesłowu biernego, dodając do przegubu cechę *e miękczące*, przy czém i podgłos tęgi *o* na wietkie *e* przechodzi; np.

wołany, spaczony, jedzony, pokryty, uczuty, pojęty, tarty, wołanie, spaczenie, jedzenie, pokrycie, uczucie, pojęcie, tarcie.

PRZEGLĄD

wywodu względów czasownikowych.

Iszy względów oddział. IIgi względów oddział.*)

Postacie naczelne.

Sposób bezokoliczny.

ać, yć (ić, éć), eć, ąć, uć (óć); — c, dz, ść, źć.

Sposób rozkazujący.

stałe	ulotne	przegub
yj(ij)éj,ej,uj(ój);	aj,yj(ij), éj ;	miękki, zmiękczony

Czasy naczelne.

Czas przeszły sposobu oznajm.

-ał, -ył (-ił), -ął, -uł; — -ł

Względy składane.

a) Czas zaprz.. sp. oznajm. —ł był

b) Czas przysz. sp. oznajm. —ć będę—ł

c) Sp warunkowy cz. teraź. —łbym

cz. przesz. —łbym był

d) Sp. łączący cz. teraźń. abym —ł

cz. przesz. abym był-ł

Imiesłowy.

a) Czasu przeszłego nijaki.

-ały, -yły (-iły), -uły, — -ły,-a,-e

b) Czasu przeszłego czynny.

-szy;—awszy,-ywszy,(-iwszy),-ąwszy,-uwszy.

c) Czasu teraźń. i przeszł. bierny.

-any, -ony; — -yty (-ity), -uty, -ęty, -arty.

Odmiana bezosobista.

-ano, -ono; — -yto (ito), -uto, -ęto, -arto

Rzeczownik czasownikowy.

-anie, -enie; — -ycie (-icie),-ucie -ęcie, -arcie.

Czas teraźniejszy sposobu oznajm.

-am	-ę	-ę
-asz	-ysz (-isz)	-esz
-a	-y (-i)	-e
-amy	-ymy (-imy)	-emy
-acie	-ycie (-icie)	-ecie
-ają.	-ą	-ą

-ém
-ész
-é
-émy
-écie
-ejąc (-edzą,-ą).

Imiesłów

Czasu ter. czynny nierodz. -ąc

rodzajowany -ący,-ą,-e

Przysłówek sposobowy -ąc

Rzeczownik trzonowy

męzki na przegub stwardzony,

żeński na przegub stwardzony + a lub zmiękczony nagi lub niezmieniony nagi.

*) Gdy w wywodzie względów dwa oddzielne szeregi, wedle podobieństwa form się szykują, tedy ani więcéj ani mniéj postaci naczelnych być nie powinno. Gramatycy, co tego nie dopatrzyli, jedni na te, drudzy na owe trudności padali, i mnóstwo nam ponatwarzali Czasowników nieforemnych, na które Polak nawet nazwiska nie potrzebuje.

CZASOWANIE ZWROTNE.

Czasowniki zwrotne, zwrotnie używane i wzajemne, we wszystkich względach Zaimek zwrotny *się* przy sobie mające, uginają się podług trzech odmian strony czynnéj, jak inne; np.

Czasownik:	zwrotny,	zwrotnie użyty,	wzajemny.
Podług odmiany:	IIgiéj,	IIIciéj,	Iszéj.
Sp. bezokoliczny	*bać się,*	*umyć się,*	*zgadzać się.*
Sp. rozkazujący	*bój się,*	*umyj się,*	*zgadzaj się.*
Sp. ozn. czas teraźń.	*bo(j)i się* itd.		*zgadza się* itd.
czas przeszły	*bał się* itd.	*umył się* itd.	*zgadzał się* itd.

Do wprawy:

Lękać się, pocić się, śmiać się, guzdrać się, starać się, przypatrzyć się.

CZASOWANIE TRZECIOOSOBOWE.

Czasowniki, mające tylko 3cią osobę liczby poj. rodzaju nij. przez wszystkie sposoby i czasy bez strony biernéj, trzecioosobowe się nazywają; np.

grzmieć, niech grzmi, grzmi, grzmiało, grzmiało było, będzie grzmiało, grzmiałoby, grzmiałoby było, aby grzmiało, aby było grzmiało, grzmiąc, grzmot.

Do wprawy.

łyskać, łyska; boleć, boli; świerzbieć, świerzbi; dziać się, dzieje się; świtać, świta; dnieć, dnieje; zmiérzchać się, zmiérzcha się.

Są i *wyrażenia* trzecioosobowe: *Przybyło dnia. Wstało się rano. Będzie się orało. Jak ci się powodzi. Dobrze się spi.*

U tych, co jakąś osobę czasu ter. za podstawę biorą, (Kopczyński, Muczkowski) punkt wyjścia jest zarazem i celem, do którego zmierzają (circ. in prob).

Nowsi gramatycy upodobali sobie czas przeszły na -ł (np. dał, tłukł) za naczelny stawić (naśladowcami w tém są: Szczepański, Deszkiewicz, Łazowski). Ci nam więcéj psoty robią w języku niż inni; bo nietylko, wpadając ex Charibdi in Scyllam, dużo Czasowników poprzezywali nam nieprawidelnémi itp., ale nadto dla wyjaśnienia przegubu około 30stu Czasowników ściągniętych (tłuc, módz, paść itp.) zagmatwują ład w tysiącach, i porządne wytwory polskie do swych reguł podmiotowych gwałtem naciągają (musio Deszk., umię, umie, umią, musiemy Łazow.); a co najgorsza, swą nielogiczność, że z czasu minionego stać się może inny, zwalają na język ze wszech miar konsekwentny i filozoficzny. Kto krzywdzi język, chociażby bezwiednie, krzywdzi naród nim mówiący.

CZASOWANIE NIEOSOBISTE.

Czasowniki osobiste używają się nieosobiście, gdy osoby działającéj wymienić nie chcemy.

Trojako wyrażamy się nieosobiście:

1. Czynnie, trzecią osobą liczby mnogiéj; np. *powiadają, powiadali* (tj. niby: ludzie).

2. Zwrotnie, trzecią osobą liczby pojedynczéj z Zaimkiem zwrotnym *się;* np. *robi się, robiło się* itd.

3. Czynnie, osobną odmianą *bezosobistą* w postaciach czasu przeszłego; np. *nakázano*, *nakazano było*, *nakazanoby* itd.

Przykład odmiany.

	Czynnie l. mn.	Zwrotnie.	Czynnie bezosob.
Sp. bezok.	(*mówić*)		
Sp. rozk.	*niech mówią*	*niech się mówi*	—
Sp. ozn.cz.teraźń.	*mówią*	*mówi się*	—
cz.przesz.	*mówili,-ły*	*mówiło się*	*mówiono*
cz.zaprzesz.	*mówli byli*	*mówiło się było*	*mówiono było*
cz.przysz.	*będą mówili,-ły*	*będzie się mówiło*	*będzie mówiono* itd.

Do wprawy:
pisać, głosić, gadać, prawić, dzwonić, jeść.

Na *wyrażenia* nieosobiste służą:

1. Sposoby bezokoliczne kilku Czasowników; np.
Widać, żeś bogaty. *znać*, żeś chorował.
Słychać, że wojna będzie. *poznać* głupiego po śmiéchu jego,
Czuć, że swąd, lub *czuć* swąd.

Te wyrażenia odmieniają się z Czasownikiem posiłkowym; np.
niech będzie widać, widać było, widać będzie, byłoby widać.

2. Rzeczowniki lub Przysłówki z 3cią osobą l. poj. Czasownika *być;* np.

żal mi, ci, mu itd.		*błogo* mi	
hańba wam itd.	(jest)	*miło* mi	(jest)
wstyd nam itd.	było	*nudno*	było
szkoda mi itd.	będzie.	*tęskno* mi	będzie
potrzeba lub *trzeba* mi itd.		*zimno* mi itd.	

CZASOWANIE OMOWNE.

Czasowanie omowne wyraża trojakie względy:

1. Wzgląd możebności, Przymiotnikiem: *można* (niby *rzecz*).

2. Wzgląd rzeczywistości Czasownikami: *należy*, *przystoi* i Przymiotnikiem: *powinien-em.*

3. Wzgląd konieczności Rzeczownikiem: *potrzeba*, *trzeba.*

Odmiana idzie tylko przez czasy osobowane w obu stronach.

Przykłady odmiany.

Możebność.	Rzeczywistość.	Konieczność.	
można,	*należy,*	*trzeba*	
można było,	*należało było,*	*trzeba było*	*kochać bliźniego,*
można będzie,	*będzie należało,*	*trzeba będzie*	*być kochanym.*
możnaby,	*należałoby,*	*trzebaby* itd.	

Powinienem przyjmuje cechy rodzajowe i osobowe:

*powinien***em**, *powinn***am**, *powinn***om**,
*powinien***eś**, *powinn***aś**, *powinn***oś**,
powinien, *powinn***a**, *powinn***o**,
*powinn***yśmy**, *powinn***iśmy**,
*powinn***yście**, *powinn***iście**,
*powinn***y**, *powinn***i**.

służyć ojczyźnie.

Czasowniki niezupełne.

jak: *musieć*, *śmieć*, *chcieć*, *wolić*, *módz*, *mieć* do zupełności myśli potrzebują innego Czasownika w sposobie bezokolicznym; np.

musimy umierać; *śmiesz* kłamać; *chciał* jeść; *wolicie* się uczyć; *możemy* być szczęśliwymi; *mam* pisać listy.

DZIAŁ DRUGI.

Nieodmienne części mowy.

I. ROZDZIAŁ.

O PRZYSŁÓWKU.

Przysłówki odpowiadają na trzy główne pytania: *jak? gdzie? kiedy?* z Czasownikiem, Przymiotnikiem lub innym Przysłówkiem połączone; np.
Płynnie czytasz (Jak?). *Tam* przebywa (Gdzie?). *Jutro* się poprawię (Kiedy?). *Wielce* litościwy (Jak?). *Nie* prędko (Jak prędko?).

Przysłówki służą przeto do określenia innych słów, wyjąwszy Rzeczownika i Spójnika; np.
aż trzy, *byle* kto, *nawet* między ludźmi, i *jak* biada!

Przysłówki są właściwie krótkiémi następcami Rzeczowników, użytych w pewnych przypadkach ku określeniu innych słów; np.
mówimy krótko: *łatwo* zamiast z łatwością: *odważnie* (=z odwagą), *tu* (=na tém miejscu), *dzisiaj* (=dnia bieżącego), *kędy* (=którém miejscem), *kiedy* (=którego czasu).

WIELORAKOŚĆ PRZYSŁÓWKÓW.

I. Pod względem wywodu Przysłówki są: *pierwotne*, *pochodne* i *złożone*.

1. Mało jest w każdym języku Przysłówków pierwotnych; np.
czy? nie, ni, tu, dziś, jutro, aż, nim, wnet, byle, bardzo.

2. Pochodne Przysłówki powstały albo z *Rzeczowników*, albo z *Przymiotników*.

a) Rzeczowniki w pewnych przypadkach przysłówkowo się używają; np.
W Mianowniku: *rano* wstać. W Posiadaczu: *razu jednego* zdarzyło się. W Bierniku: *trochę* popłakać.

Osobliwie często Narzędnik znaczenie Przysłówka miéwa; np. *czasem* się bawić, *wierzchem* jechać, *obozem* stanąć, *milczkiem* się wyniéść, *górą* porastać, *przodem* iść, *godzinami* napadać.

Lub z Przyimkami: *z góry* płacić, *z gruntu* poczciwy, *z duszy z serca* życzyć, *w godzinę* skończyć, *za rok* oddać, *na wieś* jechać, *na głos* wołać, *na czas* przybyć, *na pogotowiu* miéć, *o głodzie* żyć, *za prawdę* powiadać; a łącznie pisze się już: **za***raz*, **do***dnia*, **pod***czas*, **we***wnątrz*, **ze***wnątrz*, **za***wczasu*, **w***czas*, **w***ciąż*, **w***brew*, **w***obec* itp.

b) Przysłówki z Przymiotników potworzone niczém inném nie są, jak pewnémi *przypadkami**) w rodzaju nijakim z zachowaniem starodawnych rzeczownikowych końcówek; Przyimki zaś z niektórémi się już zrosły; np.

Końcówki:	Przykłady:
M. **-o**	*cich**o**, dalek**o**, prost**o**, krótk**o**, prędk**o**, bos**o**, trojak**o**.*
P. **-a**	*z cich**a**, z dalek**a**, z prost**a**, zwoln**a**, zgoł**a**, spełn**a**, zniemieck**a**, z obc**a**, zdawn**a**, za widn**a**, za śwież**a**, od dawn**a**.*
-u	*za młod**u**, z młod**u**, znow**u**.*
C. **-u**	*po cich**u**, pomał**u**, po polsk**u**, po miejsk**u**, po ludzk**u**.*
B. jak M.	*w prawo, naco, na sucho, naczczo, na czysto,* a bez wygłosu: *wprost, na odlew, na oślep, na wzajem.*
N. **-em**	*całk**iem**, społ**em**, zaczém, zatém.*
Mj. **-e**	*miękczące* przegub twardy: *cal**e**, dalec**e**, wielc**e**, święc**ie****) w krótc**e**, wcal**e**, na prędc**e**, nadaremn**ie**.*

Posiadacz l. mn. o nagim trzonie dochował się tylko w wyrażeniu *z* **dawien** *dawna*.

Celownik przysłówkowy tworzy się także z *przymiotnikową* końcówką **-emu**; np. *czemu? temu, po mojemu, po jakiemu? po staremu, po dawnemu, po głupiemu, po dziecinnemu.*

---

*) Stąd powstało niby! odkrycie pewnych gramatyków (Łazowski, Szczepański), jakoby Przysłówki były odmienne przez przypadki; jakoż je tacy do odmiennych części mowy liczą, lubo żadnego Przysłówka przez wszystkie przypadki żaden z nich odmienić ani mógł, ani potrzebował.

**) Miejscownik bez Przyimka jest dawnym zabytkiem, np. lecie i zimie (Pamiatniki izdanye wrem. kom. dla razbora drewn. akt. Tom I, otd. wt. str. 11. Kijów 1848.) itp.

Przysłówki w Mianowniku na *-o* są najpowszechniéj w używaniu, a mianowicie:

a) Od Przymiotników o przegubie *miękkim*; np.
*tań-(i), tani-***o**, *śred(ni)ni***o**, *przedni***o**, *gorąc***o**, *głupi***o**.

b) Od pierwotnych Przymiotników; np.
*kus-(y) kus-***o** *lub(y)***o**, *żyw***o**, *mał***o**, *pstr***o**, *tward***o**, *dużo*.

c) Od pochodnych na *-aty*, *-ysty (-isty)*, *-awy*, *-owy*, *-omy*, *-ony*, *-ki*; np.
bogato, pękato;—parzysto, piaszczysto, rzęsisto, dwoisto; — krwawo, słodkawo, niebieskawo; — częściowo, jałowo, urzędowo; — łakomo, wiadomo; — słono, zielono; — płasko, cienko, rzadko, wysoko.

Wyjąwszy: *rzeczywiście, oczywiście, uroczyście; — prawie, łaskawie, ciekawie*; — *widomie; — święcie, uprzejmie* i niektóre inne.

Przysłówki w Miejscowniku na *-e* miękczące tworzą się z Przymiotników o narostkach: *-yty (-ity)*, *-iwy*, tudzież zakończonych na *-ny* z poprzedzającą spółgłoską, i pochodzących od imiesłowów nijakich na *-ły*; np.
*należy(t-y) należy***cie**, *pracowi(t-y)***cie**, *sowi***cie**; — *dotkli(w-y)***wie**, *szczęśli***wie**, *osobli***wie**; — *chwaleb(n-y)***nie**, *codzien***nie**, *podwój***nie**, *doskona(ł-y) doskona***le**, *czu***le**, *zawi***le**, *bieg***le**.

Dosyć wszakże Przymiotników na *-ny* tworzy Przysłówki na *-o*; np.
gładziuchno, smutno, ciasno, wypukło, kopno, szumno, pełno, ludno, dawno, plenno, czarno, łacno, spieszno, gnuśno, czujno, raźno, pieprzno i inne.

Są Przysłówki, które względzie myśli dwojako się wyrażają; albo Mianownikiem na *-o*, osobliwie gdy Przysłówek jest domiotem w orzeczniku, albo Mianownikiem na *-e*, kiedy tylko okoliczność objawu się wyraża; np.

Bujno na Podolu (urodzaj jest).	*Bujnie* rosną chwasty.
Straszno na stepie (jest).	*Strasznie* wróg gnębi.
Niebezpieczno na puszczy.	*Niebezpiecznie* się narażać.
Dziwno mi (jest).	*Dziwnie* się to plecie.
Jasno się tłumacz.	*Jaśnie* Wielmożny (w tytule).

Lekko dźwigać brzemię własne(jest)	*Lekce* ważyć obce sprawy.
Miło ginąc za ojczyznę (jest).	*Mile* witać przyjaciela.
Ciągło odrabiać powinność.	*Ciągle* pracować.
Srogo ukarana nieroztropność.	*Srodze* się pastwią wrogi.

Podobnież: *cudno* i *cudnie*, *groźno*, *nagło*, *podło*, *snadno*, *daleko*, *pilno*, *równo*, *ckliwo*, *dumno*, *hojno*, *pewno*, *śmiészno*, *otwarto*, *ścisło*, *smutno smaczno* itp.

3. Złożone Przysłówki są albo *spojone* w jedno słowo; np. *ni-gdy*, *ni-gdzie*, *na-z-byt*, *po-jutrze*, *po-za-wczoraj*, *czy-li*, *jedno-stajnie*, *co-dzień*, *w-ciąż*, *tym-czasem*, *samo-pas*, *na-tych-miast*, *w-dwój-na-sób*, albo *niespojone*, czyli wyrażenia przysłówkowe; np. *co godzina*, *co roku*, *w saméj rzeczy*, *ani słychu*, *ani wątpić*, *chybił trafił*, *chłop w chłopa*, *ząb za ząb*, *ślad w ślad*, *kubek w kubek*, *krok za krokiem*, *z tropu w trop*.

II. Pod względem znaczenia dzielą się Przysłówki na *pytajne* i *odpowiedne* czyli *twierdzenia*.

O różne okoliczności pytamy się Przysłówkami: *czy? czyli? ażali? iżali?*

Przysłówki odpowiedne są:

twierdzące: *tak*, *zaiste*, *istotnie*, *zapewne*, *prawdziwie*, *rzeczywiście*, *bezwątpienia*, *w saméj rzeczy*, *prawda*, *za prawdę*, *doprawdy*, *téż*, *także*, *owak*.

przeczące: *nie*, *ni*, *ani*, *nigdzie*, *nigdy*, *zniskąd*, *przenigdy*, *bynajmniéj*, *jakożywo*, *przeciwnie*, *ni tu ni tam*, *ni tędy ni owędy*, *ni stąd ni zowąd* itp.

wątpienia: *może*, *chyba*, *niby*, *podobno*, *snadź*.

wyłączające: *tylko*, *jedynie*, *jedynie tylko* (nie: *li*).

Inne Przysłówki tak pytajne, jak odpowiedne są:

1. Przysłówki miejsca:

gdzie? — gdzieś, gdziebądź, gdziekolwiek, tu, tutaj, tam, tuż, tużtuż, ondzie, ówdzie, indzie, gdzieindziéj, gdzieniegdzie, wszędzie, podle, wzwyż, wnątrz, zewnątrz, spodem itp.

kędy? którędy? — kędyś, kędybądź, kędykolwiek, którędyś,.... tędy, tamtędy, onędy, owędy, inędy, wszędy.

skąd? — skądeś, skądbądź, skądkolwiek, stąd, stamtąd, zonąd, zowąd, zinąd, zewsząd.

odkąd? dokąd? pokąd? dopokąd? — odkądeś, odkądbądź,..... odtąd, dotąd, potąd, dopotąd.

2. Przysłówki czasu:
nieoznaczonego; *kiedy?* — *kiedyś, kiedybądź,.... wtedy, natenczas, wkrótce, wnet, zaraz, zawsze* itp.
obecności: *teraz, ninie, dziś, dzisiaj, dopiéro, dopiéroco* itp.
przeszłości: *dawniéj, niegdyś, przedtém, wprzód, wczoraj, przedwczoraj, onegdaj* itp.
przyszłości: *jutro, pojutrze, pozajutro, na przyszłość.*

3. Przysłówki ilości:
ile? wiele? ileś, ilebądź, ilekolwiek, wieleś.... tyle, dosyć, jednako, dwukrotnie, wtrójnasób itp.

4. Przysłówki stopni i miary:
więcéj, lepiéj, mniéj, gorzéj, bardzo, bardziéj, nie tyle, nader, osobliwie, szczególnie, cale, zupełnie,... trocha, nieco, omal, niemal, prawie, aż, zbyt, nazbyt, za, z itp. np. *Jest tam z kopa jabłek.*

5. Przysłówki porządku:
najprzód, wprzód, piérwéj, znowu, potém, następnie, daléj, nakoniec.

6. Przysłówki przyczyny:
dlaczego? dlatego, czemu? temu, naco? nato.

7. Przysłówki sposobu, a tych najwięcéj:
jak? jako? po jakiemu? tak, jakoś, jakbądź, po naszemu, śmiało, przyjemnie, ukradkiem, na ukos, krzywo, ślicznie itp.

ZMIANY PRYSŁÓWKÓW.

Jak Przymiotniki tak téż od nich pochodzące Przysłówki ulégają stopniowaniu *bezwzględnemu* i *względnemu.*

A. W stopniowaniu bezwzględném wiele Przysłówków mamy w *zmalałéj* formie: *nizko, szybko, ciężko, ślizko, gorzko, niebiesko, płytko* itp.

Przysłówki *zdrobniałe* stopniują drobność przymiotu; np. *gład-(ko), gładziuteńko, gładziusio, gładziusieńko, gładziutko, gładziuteneczko, gładziuśko, gładziusieneczko,*

B. W stopniowaniu względném cechą stopnia wyższego, jest narostek: *-éj*, miękczące poprzedzający przegub twardy; np.
bogat-(o), chud-(o), miękk-(o), drog-(o), cich-(o), błah-(o), kus-(o).
bogaci-éj, chudzi-éj, miękcz-éj, droż-éj, cisz-éj, błaż-éj, kusi-éj.

Rad-o dawniéj powszechnie: *radziéj*, teraz także: *raczéj*.

Stopień najwyższy przyjmuje zrostek *naj-*, np. **naj**-*piękniéj*.

Dla dźwięczności.

1. Cecha zmalałości *k* sama, czy z podgłosami *e*, *o* niknie; np.

rzad(**k**o), *dal*(**ek**o), *głęb*(**ok**o), *szér*(**ok**o), *wys-oko*=*wyz-*(**ok**o)
rzadziéj, *daléj*, *głębiéj*, *szérzéj*, *wyżéj*.

W takich przeguby *t*, *d*, przemieniają się czasem tylko na odpowiednie syczliwe *c*, *dz*; przeguby zaś *s*, *z*, *g* na szumne *sz*, *ż*; np.

krót-(*ko*), *pręd-*(*ko*), *dziars-*(*ko*), *niz-*(*ko*), *bliz-*(*ko*), (*led-ko*), a od: *leg-*(*ko*)
krócéj, *prędzéj*, *dziar***széj**, *niżéj*, *bliżéj*, (*ledziéj*) *lżéj*.

Ale szczelnie spojony narostek *-k* dochowuje się w szumném *cz*; np.

szybko szybczéj, *szparko szparczéj*, *miękko*, *miękczéj*.

2. Tęgie podgłosy *a*, *o* przechodzą na wietkie *e*; *ą* na *ę*; np.
blado bledziéj, *wesoło weseléj*, *gorąco*, *goręcéj*.

Dwojaki podgłos, właściwie: *ciaśniéj*, *światléj*, *mądrzéj*
przenośnie: *cieśniéj*, *świetléj*, *mędrzéj*.

Inszy stopniom, niż równi, pień służy:

dobrze, **źle**, **wiele** i **dużo**, **mało**,
lepiéj, **gorzéj** **więcéj**, **mniéj**.

Jak na Przymiotnikach, tak też i na Przysłówkach bywa stopniowanie względne *bez porównania*; np. *prze-cudnie*, *przy-twardo*; i *omowne*, osobliwie gdy przez stopniowanie porządne wynika szorstkie brzmienie; np. *więcéj gorzko*, *bardzo ciérpko* (zamiast: *gorzcéj*, *najciérpcéj*).

PRZYSŁÓWKI ŁĄCZNE.

Mamy jeszcze Przysłówki łączne *(enclitica)*, które do innych słów na końcu się przyczepiają, a przeto *przyczepkami* inaczéj przyrostkami nazywane.

Przyrostki są *pojedyncze, złożone* i *pochodne.*

Pojedyncze:		Złożone:		Pochodne:
-li?	po spółgłosk. powiada się:	**-lito?**	po spółgłoskach:	**-bądź.**
-ż	**-że**	**-żto**	**-żeto**	**-kolwiek.**
-ć	**-ci**	**-ćto**	**-cito**	
-ś	**-sić (-siś)**	**-śto**	**-sićto (-siśto)**	
-to		**-toż**		

Co do znaczenia, pytajny *-li?* znaczy tyle co: *czy?* np. wyrazy: *grasz***li***?* *ten***lito** *sam?* znaczą: *czy grasz? czyto ten sam?*

*Bóg wie, tak***li** *też to bywało, jak w historyach stoi* (Ł. Górn.): zamiast: **czy** *też to tak bywało?*

Pytajnego przyrostka *-li?* nie należy brać w znaczeniu Przysłówków: *tylko, jedynie, jedynie tylko*; np.

Błędem jest mówić: **li** *cnota....*, **li** *tylko jednego....*, zamiast po polsku: **Jedynie** *cnota*, albo: **tylko** *cnota uszczęśliwia nas.* **Jedynie** *tylko jednego mam przyjaciela.*

Przyrostki *-ż, -no* albo pytanie, albo naléganie znaczą; np.

*Któż Boga pojmie? Czyjże stan szanowniejszy nad nauczycielski? Kędyżto komety krążą? Skądżeto ta śmiałość. — Dajże biednemu jałmużnę. — Pomyśl***no** *nad znikomością wszech rzeczy.*

Przyrostki *-ć, -to* dobitności nadają; np.

*Toć powiadam. Tém***ci** *lepiéj. Ten***cito** *syn mój najmilszy. Własna***to** *wina, kto mało umié.*

Przyrostki *-ś, -bądź, -kolwiek* pytajne słowa na nieokréślne zamieniają; np.

kto?	*który?*	*gdzie?*
*kto***ś**	*który***ś**	*gdzie***ś**
*kto***bądź**	*który***bądź**	*gdzie***bądź**
*kto***kolwiek,**	*który***kolwiek,**	*gdzie***kolwiek,**
ile?	*póki?*	*naco?*
*ile***ś**	*póki***ś**	*naco***ś**
*ile***bądź**	*póki***bądź**	*naco***bądź**
*ile***kolwiek**	*póki***kolwiek,**	*naco***kolwiek**. itp.

Od przyczepki *-ś* rozróżnić cechę 2giéj os. l. poj.; np. *Kto***ś** *jest?* (=kto ty jesteś?). *Co***ś** *napisał?* (=co ty napisałeś?).

II. ROZDZIAŁ.

O PRZYIMKU.

Przyimki wyrażają stosunki, w jakich się przedmioty względem siebie znajdują, a służą przeto do uzupełnienia przypadkowań; np. *Uczeń chodzi* **do** *szkoły.*

Samym Rzeczownikiem *szkoła* nie można wyrazić tego stosunku czyli względu jaki zachodzi między *uczniem* a *szkołą*. Stądto pochodzi, że:

Każdy Przyimek wymaga po sobie pewnego przypadku, czyli rządzi przypadkiem.

Co do wywodu są Przyimki pierwotne, jak: *w, z, o, u, od, do, ku, za, na, po, dla, bez, pod, nad, przy, przez, przed, mimo;* dużo jest Przysłówków za Przyimki używanych; np. *blizko, naprzeciwko, wskróś, poniżéj;* inne powstały z Przymiotników: *w-prost(-y), we-dług(-i),* z Rzeczowników, np. *koło, o-bok, miasto, śród, we-wnątrz, w-szérz, w-głąb, względem, k-woli.*

W języku polskim są Przyimki rządzące *jednym*, inne *dwoma*, a znowu inne *trzema* przypadkami. Żaden zaś Przyimek nie może wymagać po sobie ani Mianownika, ani Wołacza.

A. Jednym przypadkiem rządzą:

1. Posiadaczem.

u (znaczy: byt). *U palmy liść duży. U konia kopyto, racica u bydła. Źle służyć u skąpca.*

od (zawisłość, stanowisko wyjścia, przeciwność, porównanie, bierność). *Porucznik od strzelców. Rękaw od sukni. Od złego umykaj. Od Krakowa jadę. Od kolébki siérota. Lékarstwo od cholery. Skromniejsza niewinność od pokory. Wybrany od narodu.*

do (kres, cel, przeznaczenie). *Do czasu dzban wodę nosi. Dobry do rady. Pióro do pisania.*

dla (przeznaczenie, przyczynę, cel). *Dla bydła pasza. Dla słabości nie przybył. Dla zysku się nie podł.*

prze (toż samo). *Prze zbawienia ludzkiego Chrystus zesłany.*

blizko, *bliżéj, najbliżéj* (blizkość miejsca lub czasu). *Blizko stolicy. Blizko nowego roku. Planeta Merkur najbliżéj słońca.*

koło, *około, naokoło* (przyległość). *Koło Warszawy Bielany. Około południa. Naokoło ziemi powietrze.*

obok (tożsamo). *Obok Biały leży Bilsk, obok Pesztu Budzyń.*

podle (tożsamo). *Podle Kijowa Dniepr płynie.*

wedle (równoległość, zgodność). *Wedle brzegu droga. Wedle pisma świętego.*

według, *podług* (zgodność). *Według mego zdania. Podług stawu grobla.*

względem (porównanie, co się tyczy). *Szczęśliwyś względem żebraka. Względem procesu byłem u adwokata.*

bez (znaczy: brak, wyjątek). *Uczeń bez książki. Obéjdź się bez tego, czego mieć nie możesz.*

krom, *okrom* (wyjątek). *Krom cnoty nic nie zostanie.*

prócz, *oprócz* (wyjątek, wyłączenie). *Prócz nauk wszystko stracić można. Oprócz zacności rozsądek potrzebny.*

miasto, *zamiast* (znaczy: zamianę). *Miasto wdzięczności przykrość. Zamiast zemsty życzliwością odpłacać.*

wobec (bytność, obecność). *Wobec prawa. Wobec narodu.*

śród, *wśród, pośród* (środek). *Śród dnia. Wśród gradu kul postępować. Pośród przyjaciół.*

wewnątrz (w środku). *Wewnątrz piersi serce bije.*

zewnątrz (na wierzchu). *Zewnątrz ciała skóra.*

wprost, *naprost* (kierunek). *Wprost lasu droga. Naprost okna gaj.*

naprzeciw (opór, kierunek). *Naprzeciw wiatru lecieć. Wyjadę naprzeciw ojca.*

naprzeciwko (przeciwległość). *Naprzeciwko strażnicy wietnica (ratusz).* (Balt. Opeć 1522, od: *wiec* rada).

wzdłuż, wszérz, poprzek, wskróś. *Wzdłuż łąki, wszérz pola, poprzek drogi, wskróś lasu błądzić.*

wgłąb, *Wgłąb nurtów Elstry rzucił się Poniatowski z koniem.*

wzwyż, *powyżéj* (górą). *Wzwyż Morskiego oka leży Czarny staw.*

poniżéj (dołem). *Poniżéj Szczecina Odra w morze wpada.*

2. Celownikiem.

gwoli (zamiast *ku woli*, znaczy: zgodnie z wolą, dla). *Gwoli Pańskiemu imieniu. Gwoli monarsze.*

ku (kierunek, zbliżenie, cel). *Słonecznik ku słońcu kwiat obraca. Ku Wiédniowi na odsiecz. Ku sławie dobył miecza.*

A bez wygłosu **u**: *K sobie ciągnąć.*

przeciw (kierunek, opór). *Przeciw nieprzyjacielowi wyruszyć. Przeciw prądowi płynąć trudno. Przeciw zarazie środek.*

przeciwko (przeciwstawienie dla porównania). *Bryła ziemska punkcikiem przeciwko ogromowi gwiazd stałych.*

wbrew (przeciwność). *Wbrew woli rodziców nie postępuj.*

3. Biernikiem.

przez (miejsce ruchu, ciąg czasu, powód, bierność). *Przez morze płyną do Ameryki. Przez 1300 lat stała Polska. Przez zburzenie Jerozolimy Żydzi nie zginęli. Amerykanie przez misyonarzów byli nawróceni.*

4. Miejscownikiem.

przy (przyległość). *Przy pracy apetyt. Przy urzędzie zasługa.*

B. Dwoma przypadkami rządzą:

1. Posiadaczem i Biernikiem.

mimo, *pomimo* z Posiadaczem (znaczy: mijanie bezwzględne) *Mimo Krakowa pojechał do Wiédnia.*

Z Posiadaczem lub Biernikiem (mijanie zawarowane): *Pomimo tego*, lub: *pomimo to. W namiętności mimo oczów i uszów*, albo: *mimo oczy i uszy dusza ani widzi ani słyszy.*

2. Posiadaczem i Narzędnikiem.

z z Posiadaczem (źródło pojawu, wszczątek, czas): *Rodem z Litwy. Z serca życzę. Sławny z odwagi. Pomnik z kamienia. Z wiosny.*

Z Narzędnikiem (łączność): *Słoń walczy z nosorożcem. Uczucie z rozumem rzadko się zgadza. Cera jak krew z mlékiem.*

3. Biernikiem i Narzędnikiem.

między, *pomiędzy* z Biernikiem (ruch w środek; na pytanie *dokąd?*) *Między góry się schronić.*

Z Narzędnikiem (znajdowanie się lub ruch na pytanie *gdzie?*) *Między górami mieszkać, błądzić.*

nad z Biernikiem (na pytanie *dokąd?* wyższość, górowanie, nadmiar): *Nad głowę rzucić. Wydatek nad przychód. Nie masz sędziego nad Boga. Kochać ojczyznę nad życie.*

Z Narzędnikiem (na pytanie *gdzie?* stanowisko wyższe, blizkość czasu): *Nad głową rzucać. Praga czeska nad Wltawą. Nie ma sędziego nad Bogiem. Nad wieczorem.*

pod z Biernikiem (na pytanie *dokąd?* cel, blizkość czasu): *Pod obłoki wzbija się orzeł. Pod pszenicę orać. Pod zimę.*

Z Narzędnikiem (na pytanie *gdzie?* stanowisko niższe, warunek): *Pod obłokami krąży kania. Pod władzą papieża kościół. Pod przysięgą.*

przed z Biernikiem (na pytanie *dokąd?* ruch): *Przed twierdzę się posunąć. Przed sąd stawić.*

Z Narzędnikiem (na pytanie *gdzie?* miejsce, czas poprzedzający). *Przed twierdzą obozować. Przed sądem stanąć. Przed południem.*

4. Biernikiem i Miejscownikiem.

w z Biernikiem (na pytanie *dokąd?* kierunek, sposób; skutek, wzgląd, czas). *W błoto zajechać. Ugodzić w głowę. Zwinął w trąbkę. Wyciąć w pień. Obfitować w żelazo. W rok.*

Z Miejscownikiem (na pytanie *gdzie?* jakość, środek czasu). *W błocie zagrzązć. W gotówce i w srébrach zostawić. Wnocy.*

o z Biernikiem (przedmiot działania, odległość, różnica czasu lub miary). *O nauki się starać. O trzy mile. O godzinę. O piędź ziemi.*

Z Miejscownikiem (przedmiot, przymiot, na pytanie *jak? kiedy?*). *Myślić o naukach. Zwiérzęta o cztérech nogach. O chlebie i wodzie żyć. O świcie.*

na z Biernikiem (dążenie). *Uderzyć na miasto. Iść na przechadzkę. Uczyć się na pamięć. Na dzień dzisiejszy zostawił.*

Z Miejscownikiem (stateczność): *Kupić na mieście. Rozweselić się na przechadzce. Mieć co na pamięci. Na dniu dzisiejszym zależało.*

C. Trzema przypadkami rządzą:

1. Posiadaczem, Biernikiem i Narzędnikiem.

za z Posiadaczem (na pytanie *kiedy?*), *Za króla Sasa. Za dnia. Za naszéj pamięci.*

Z Biernikiem (obopólność, dążność do celu itp.). *Brat za brata odpowiada. Za pilność nadgroda. Za granicę jechać. Za rok.*

Z Narzędnikiem (przekroczenie jakiéjś okoliczności): *Za górą. Za łakomstwem pycha.*

2. Celownikiem, Biernikiem i Miejscownikiem.

po z Celownikiem (tylko przy słowach odmian przymiotnikowych): *Po czemu? po złotemu. Po staremu. Nie po temu twoja głowa. Po polsku.*

Z Biernikiem (kres, zbiór, cel). *Po szyję. Po św'. Jan. Idź po wodę.*

Z Miejscownikiem (znaczy miejsce ruchu, osobliwie powierzchnię; rozeznanie, rozciągłość itp.): *Po bagnach brodzić. Po morzu pływać. Po głosie poznać. Po ojcu majątek. Po jabłku dać. Już po zimie. Po trzech latach.*

Dla dźwięczności.

Kiedy jednozgłoskowy Przyimek, na spółgłoskę zakończony, przed słowem, zaczynającém się kilką spółgłoskami, łagodnie wymówić nie można, przydajemy mu wygłos eufoniczny *-e;* np.

za ostro brzmi: *w Lwowie, z stratą, pod drzwiami, z zbożem,*
łagodniéj: *we Lwowie, ze stratą, pode drzwiami, ze zbożem.*

Tak też: *pode dworem, nade dniem, ze wszystkimi* itp.

Zawsze się mówi: *beze mnie, ode mnie, przeze mnie, nade mną, pode mną, przede mnie, we mnie, ze mnie.*

Rząd Przyimków złożonych.

Dwa lub trzy Przyimki razem złożone rządzą Posiadaczem, kiedy piérwszy z nich jest *z* (przed spółgłoską mocną *s*); np.

Zza Wisły wraca. Sprzede drzwi umknął. Znad Dniestru woły. Spod ziemi kruszce. Spoza drzewa strzylał. Sponad Tatrów mgły.

W innych składach ostatni Przyimek rządzi przypadkiem; np.

Około domu, wśród burzy, poza miastem. Popod Tamizą tunel.

PRZYIMKI ŁĄCZNE CZYLI ZROSTKI.

Przyimki, do składu innych słów należące, zrostkami nazywamy.*)

Zrostki: *wy-, roz-, ob-* nigdy nie są rozłącznémi Przyimkami, bo nigdy osobno stać nie mogą; *prze* w znaczeniu *dla* rozłącznie używano; np. *prze Bóg!* tyle co: *dla Boga!*

Z Czasownikami łączą się powyższe cztéry, tudzież dwanaście następnych: *o, u, w, z*; — *za na, po, do*; — *od, pod, nad, przy*, a czasem i *przed*; np. *ob-lać, pod-łożyć.*

Z innémi słowami te i inne się zrastają; np. *zacny, beze-cny, do-czesny, od-cień, mimo-chodem, między-rzécze, prze-naj-świętszy.*

---

*) Vorsilben nazywać przed-z-głoskami nie zgadza się z budową słów polskich, gdyż Rzeczownik polski np.(głoska) nie rad się składa z dwoma Przyimkami (przed-z).

Vor-und Nachsilben (zrostki i narostki) nazywać przedpierwotkami i popierwotkami (Łazowski) nie wynikle, albowiem nie zawsze przylégają do samego pierwiastku, pod którym niby rdzeń słowa ma się rozumiéć; a tém bardziéj, gdy nie od; słowa: pierwiastek, ale chyba od słowa: pierwoć lub pierwot zderywować można: pierwotek.

III. ROZDZIAŁ.

O SPÓJNIKU.

Nie wiele jest prawdziwych spójników, jak: *a, i, lub, albo, czyli, lecz, ale, gdy, jeśli, niż;* lecz inne słowa ich służbę pełnią, a mianowicie:

Rzeczowniki: *częścią, wprawdzie, natenczas.*
Przymiotniki: *znowu, stémwszystkiém.*
Zaimki: *co, to, przytém, dlatego, przeto.*
Czasowniki: *bądź..... bądź, tojest.*
Przysłówki: *gdzie, kiedy, skąd, stąd, daléj, następnie.*
Przyimki: *mimo, pomimo.*

Względem znaczenia są spójniki:

1. Łączące: *i, a, oraz, tudzież, téż, także, toż, takoż, przytém, i.... i, nietylko...., ale i.*
2. Wyłączające: *lub, albo, czyli, ani, ni, lub.... lub, albo.... albo, czyto.... czyto, choć.... choć, to.... to, częścią..... częścią, czasem.... czasem, ani... ani, ni.... ni.*
3. Potwierdzające: *tak, takto, jakoż, wszak, wszakże.*
4. Przyczynowe: *bo, bowiem, albowiem, ponieważ, że, iż, gdyż, a że, bo téż.*
5. Wnioskujące: *że, dlatego, przeto, tedy, to, toć, więc, zatém, otóż, owoż, skąd, stąd.*
6. Warunkowe: *li, jeśli, jeżeli, chyba że, gdyby.*

7. Porównywające: *niż, niźli, niżeli, aniżeli, jak, jako, jak.... tak, tak.... jak, im.... tym, tak dalece. iż; w miarę jak, o ile... o tyle.*

8. Przeciwstronne: *choć, chociaż, lubo, acz, aczkolwiek, jakkolwiek, gdyby, nawet, mimo że, pomimo że*; tym odpowiadają: *lecz, ale, atoli, jednak, jednakże, wszak, wszakże, wszelako, przecie, owszem, ba, a.*

9. Porządkowe: *najprzód, daléj, potém, znowu, następnie, nakoniec.*

10. Celowe: *by, aby, żeby, iżby.*

11. Objaśniające: *tojest, jakoto, i tak, mianowicie.*

12. Miejscowe: *gdzie, kędy, skąd, odkąd, dokąd, pokąd (póki), dopokąd, (dopóki).*

13. Czasowe: *gdy, kiedy, skoro, jak, jak tylko, skoro, nim, wnet, wtedy, zaraz, odkąd, dokąd* itp.

14. Pytajne: *-li? czy? czyli? czy też?*

Spójnik warunkowy i pytajny *-li* przyrasta do innego słowa; np.

Będęli chciał liczyć, liczby mi nie stanie. (Ł. Górn.); zamiast: **jeżeli** *będę chciał liczyć.*

IV. ROZDZIAŁ.

O WYKRZYKNIKU.

Uczucie wyrażają Wykrzykniki: *a! ach! o! och! ej! eh! ha! ho! hej! hola! hejże! pfe! biada! niestety! dalipan! dalibóg! przebóg!*

Głosy naśladują: *miau! hauhau! be! me! uhu!*

Dźwięki naśladują: *puf! paf! pac! bęc!*

Niektóre są istnémi rdzeniami, z których słowa powstały; np. *trzask!* (trzask-ać), *ćwiek!* (ćwiek-ać), *stuk!* (stuk-ać), *puk!* (puk-ać), *mlask!* (mlask-ać), *kwik!* (kwicz-éć), *łup!* (łup-ać).

Część czwarta.

RZECZ O ZDANIACH.*)

Nauka o zdaniach nazywa się *składnią (syntaxis)*, albowiem podaje zasady, według których ze słów zdania się składają. W niéjto rozprawy się toczą, jakiego składu są zdania, jak się przeobrażają, i w jaki porządek słowa i zdania zestawiamy.

I. ROZDZIAŁ.

SKŁAD ZDANIA.**)

W składzie każdego zdania należy słowa *rozeznać*, ze sobą je *zgodzić*, i według wymagań języka *urządzić*.

ROZEZNANIE SŁÓW W ZDANIU.

Słowa, z jakich zdanie jest złożone, stanowią jego części składowe, a między témi jedne są *istotne*, drugie *dopełniające*, inne *określające*.

---

*) *W téj części gramatyki niniejszéj zostawia się samemu nauczycielowi wybór ważniejszych i łatwiejszych ustępów dla uczniów IIIciéj klasy, gdy inne do IVtéj zostaną.*

**) Wortfügung.

Istotne części zdania.

Wszelakie zdanie składa się z dwóch istotnych części: z *podmiotu* i z *orzeczenia.**) Podmiot *(subjekt)* jestto ten przedmiot, o którym się coś myśli, czyli przedmiot będący pod myślą; orzeczenie (czyli orzecznik, *predykat*) jest to, co się o podmiocie myśli i orzeka; np. *Bóg jest.* — *Słońce świéci.* — *Bóg, słońce* są podmiotami zdań, bo się o nich myśli i powiada, że ów *jest*, a to *świéci.* A te słowa: *jest, świéci* są orzeczeniami, iż się to o podmiotach myśli i orzeka.

Podmiot i orzeczenie nazywają się istotnémi częściami zdania, bo też bez nich zrozumienia nie masz; np. W składzie słów: *. . . . znajdują się jeszcze po lasach litewskich*, brakuje podmiotu; a w składzie: *Żubry . . . . jeszcze po lasach litewskich*, zbywa na orzeczeniu.

Podmiotem, który zawsze w Mianowniku stać musi, może być:

1. Rzeczownik lub Zaimek osobisty czy to wyraźny, czy domyślny; np. Koń *rży.* — Zégar *bije.* — Ja *czytam*, wy *słuchacie*, on *się bawi*, żołniérze *bębnią*, lub domyślnie: *Czytam, słuchacie, bawi się, bębnią.*

2. Inny Zaimek, Przymiotnik lub Liczbownik, miejsce Rzeczownika trzymający; np. Kto *odkrył Amerykę? Kolumb.* — Moja *róża kwitnie*, twoja *okwitła.* — Ten *uważa*, tamten *roztargniony.*— *Piorun*, który *uderza, zapala domy.* — Ktokolwiek *się urodzi, winien śmierci.* — Mądry *ustępuje.* — Złe *dobrego nie lubi.* — Trzysta *wystarczy.*

3. Każda inna część mowy za Rzeczownik użyta; np. Oszczędzać *nie zawadzi.* Niepozwalam *zgubiło Polskę.* Pragnący *żyć szczęśliwie, nie krzywdzi bliźniego.* Mało *nigdy nie zaszkodzi.* Li *nie znaczy: tylko.*

Wszelkie orzeczenie zawiéra w sobie dwa pierwiastki bądź wyraźne, bądź domyślne, tj. *domiot* i *łącznik.* Domiot *(adtributum)* jestto właściwość podmiotu; łącznik *(copula)* połącza domiot z podmiotem; np.

---

*) Inni nazywają podmiot podsądnikiem lub zgoła rzeczą, a orzeczenie przysądnikiem lub opowiednikiem.

Podmiot:	Orzeczenie:	
	Łącznik wyraźny:	Domiot wyraźny:
Paryż	**jest**	**stolicą.**
Ta ziemia	**jest**	**nasza.**
Występek	**bywa**	**ukarany.**
Piérwszy człowiek	**nazywał się**	**Adam.**
Aleksander Wielki	**mianował się**	**bogiem.**
Teraźniejszość	**stanie się**	**przeszłością.**
		Domiot domyślny:
Dusza	**jest.**	(bytem, istotą, rzeczą)
Napoleon	**był.**	(żyjącym, cesarzem)
(Podm.domyślny:*to*)	**Stało się.**	(tém lub owém)
	Domiot wyraźny:	Łącznik domyślny:
Cnota	**skarb wieczny.**	(jest)
Polska	**kwitła.**	(była) [kwitnąca]
(Podm.domyślny:*to*)	**Dobrze.**	(jest.)

Orzeczeniem być może:

1. Czasownik, którego trzon jest domiotem, a w końcówce ukrywa się łącznik; np. *Wieczność* jest. — *Człowiek* myśli (=myśl-ący jest). — *Zorza się* czerwieni (=czerwień jest). — Mówiłem [=mow-ił + jes(te)m]. (Psałtérz Małg.)

2. Rzeczownik w Mianowniku lub Narzędniku z łącznikiem; np. *Bóg jest* doskonałość, albo: *Bóg jest* doskonałością. — *Woda staje się wnet* lodem, *wnet* parą.

Nawet Posiadacz, gdy ma jaki określnik przy sobie; np. *Kwiaty są* różnego koloru. — *Czy jesteś* tego zdania?

3. Przymiotnik lub inne słowo rodzajowane w Mianowniku lub Narzędniku z łącznikiem; np. *Ziemia jest* kulista. — *Nauka staje się* przyjemną. — *Krasicki był* poważany. — *Nie zawsze zostaniesz* tém, czém *sobie życzysz.*

4. Przysłówek lub wyrażenie przysłówkowe z łącznikiem; np. *Tu jest* wesoło. — *Jestem* w myśli. — *Są nam* na zdradzie. — *Dom jego stał* otworem. — *Niwy obszérne* odłogiem *leżą.* (Tańska.)

Łącznikiem mogą być Czasowniki: *być (bywać), stać się (stawać się), zostać, zwać się, nazywać się, mienić się, mianować się, urodzić się, żyć, umrzéć* itp. np. Urodził się *panem*, żył *marnotrawcą*, umarł *żebrakiem.*

Tudzież: *zdawać się, okazać się* itp. np. Zdaje się *być roztropnym*, okazuje się *pilnym (być).*

Jedno słowo stanowić może zdanie; np. Czasownik sam: *Uważaj* (tj. ty). — *Tłumaczę* (tj. ja). — *Dnieje* (tj. dzień nastaje). — *Grzmi.* — *Gore.* — *Śni się.*

Trzecioosobowe wyrażenia: *Można.* — *Trzeba.* — *Należy.* — *Powinniśmy.*

Domiot sam: *Śmiésznyś* (tj. śmiészny jesteś). — *Ładnaś.* — *Dzieckoś.* — *Obłąkany*, trza mu wybaczyć. — *Cicho!* — *Pomału!* (tj. idź).

Słowo pytajne: *Kiedy? Gdzie? Jak? Ile? Kto? Jaki?* — Idę. *Dokąd?*

Odpowiedź, rozkaz, wołanie; np. Rozumiész? *Nie.* — *Naprzód!* (tj. postępuj). — *Wody!* (tj. daj). — *Dobranoc!*

Dopełniające części zdania.

Prócz domiotu i łącznika są jeszcze dopełniające części orzeczenia, *dopełnieniami* (dopełnikami) zwane:

1. Przedmiot prosty w Bierniku na pytanie *kogo? co?* lub w Posiadaczu na pytanie *kogo? czego?* np. *Każdy naród ma* swoje dzieciństwo, wzrost i zgrzybiałość. (Tad. Czacki.) — *Ani perła* przyrodzonéj okrasy, *ani złoto* swojego blasku *pod ręką niezgrabnego rzemieślnika nie traci.* (Józ. Maks. Ossoliński.)

2. Przedmiot uboczny w Celowniku na pytanie *komu?* np. *Człowiek ufa* szczęściu

3. Sposób bezokoliczny, osobliwie po Czasownikach niezupełnych: *musiéć, śmiéć, chciéć, woléć, módz, zwyknąć*, lub w niezupełnéj myśli branych, jak: *myślić, prosić, radzić, lubić, miéć, iść, pragnąć, potrzebować, zamyślać, postanowić sobie, zamierzać sobie;* np. *Prawda musi* zwyciężyć. — *Myślę* być *na wsi.* — *Idę* spać.

Określające części zdania.

Tak przy podmiocie, jak przy orzeczeniu i jego dopełnieniu bywają słowa określające, określnikami nazywane; np. *Te trzy wielkie i bitne* ludy: *Polacy, Rusini* i *Litwini*, stanowiły *niegdyś od Bałtyku po Karpaty jednę potężną* rzeczpospolitę *pod rządem króla.*

ZGODA SŁÓW W ZDANIU.

Słowa odmienne zgadzać się ze sobą powinny w zdaniu dla związku, jaki między niémi zachodzi, a mianowicie:

A. Rzeczownik a określniki jego.

I. Określniki rodzajowane.

Określniki rodzajowane zgadzać się muszą z Rzeczownikiem swoim w rodzaju, zawodzie, liczbie i przypadku:

Przymiotniki np. Rzetelny *sąsiad*, rzetelni *sąsiedzi*. Przebiegłe *żydy i przekupki*.

Liczbowniki np. Jeden *Bóg we* trzech *osobach*. — Cztéry *są okolice świata*. — Dwie *ręce*. — Dwaj *bracia*. — Dwoistym *sposobem dójdziesz do tego celu*.

Zaimki: np. Jaki *pan*, taki *kram*. — *Za* naszę *i* waszę *sprawę*. — *Na* tym *i na* tamtym *świecie*.

W szczególności.

Zaimek względny zgadza się ze słowem, do którego się odnosi w rodzaju, zawodzie i liczbie, przypadek zaś zawisł od zdania, w którém stoi; np. *Kocham matkę* (rodzaj żeński, liczba pojedyncza, Biernik) **któréjem** (rodzaj żeński, liczba poj. Celownik) *wychowanie winien*.

Liczbowniki nieoznaczone; jak: *ile? tyle, kilka*, tudzież główne: 5, 6, 7 i dalsze tylko w przypadkach zawsze odmiennych zgadzają się z Rzeczownikiem swoim; np. M. B. i W. dwanaście *planet*, P. dwunastu *planet*, C. dwunastoma *planetami*, Mj. *po* dwunastu *planetach*.

Liczbowniki zbiorowe, będąc zawsze jako Rzeczowniki używane, Posiadacza po sobie mają; np. *troje* bydląt, *trojga* bydląt, *trojgu* bydląt, *trojgiem* bydląt, *przy trojgu* bydląt.

Liczbowniki wyrażające rok, lepiéj brzmią, gdy piérwsze dwa są główne, a tylko ostatnie porządkowe; np. *Pisałem roku tysiąc ośmset* cztérdziestego dziewiątego.

II. Przydatnia.

Przydatnia, tj. Rzeczownik albo przed albo po określoném słowie położony, zgadza się z niém w przypadku, a jeżeli to być może, także w rodzaju, zawodzie i liczbie; np. *Panowanie Zygmunta I.* króla polskiego, *było świetném dla Polski*. — *Obotryci*, naród sławiański, *zupełnie zniemczeni zostali*. — Piérwsi rodzice nasi, *Adam i Ewa nie długo żyli w raju*. — Czę-

sto objaśniający Spójnik: *jak, (jako)* wiąże przydatnię z rzeczą określoną; np. Jako rodak, *winienem ci pochwałę.* (Szaniawski.) *Głupi i cieleśni ludzie na tych świeckich dobrach*, jako ptacy *na lepie, więzną.* (Skarga.)

B. Podmiot a orzeczenie.

Orzeczenie zgadzać się musi z podmiotem swoim we wszelkich możliwych względach: w osobie, liczbie, w rodzaju i zawodzie, a nawet w przypadku; np. *Ja* odpowiadałem. — *Współuczniowie* odpowiadali. — *Do nauk trzeba, aby myśli* były zebrane, zjednoczone..... przykute i przywiązane. (Włodek.) (Zawód pospolity) Zbliżały *się rycérze i pany.* (Mickiewicz.) — (Zawód znam.) *Polscy górale są* weseli, żywi... odważni, otwarci, gościnni. (Stanisł. Staszyc.)

Co do liczby.

Orzeczenie, odnoszące się do kilku podmiotów, kładzie się w liczbie mnogiéj; np. *Rolnictwo i swoboda* zaludniają *kraje.* (Jul. Ursyn Niemcewicz.) *Wół i owca* najpożyteczniejszémi są zwiérzętami domowémi.

Gdy podmiot zapomocą Spójnika *z*, z innym przedmiotem się wiąże, a oba są zarówno czynne, i równoważne; orzeczenie w liczbie mnogiéj położyć należy; np. *Trzy dni brat z siostrą* cieszyli *się i* płakali. (Mickiewicz.)

Ale rzeknie się: *Matka z córką* przyjechała *do stolicy;* bo matka córkę ze sobą wzięła, a nie córka matkę.

Przy nader różnorodnych lub myślnych przedmiotach, albo gdy są złączone Spójnikiem: *lub, albo,* orzeczenie z najbliższym się zgadza; np. *Nauczyciel i napomnienie jego* zapomniane. Pokrzywdzony jest *naród i sława jego.* — *Śmierć lub zwycięztwo* oczekuje *nas.* — *Albo ty, albo ja* napiszę. — *Jako nastały wystawne zamki, kosztowne miasta, dziwne kształty, dziwne ubiory.... tak téż* nastała *sprosna pycha, niepobożne łakomstwo, srogie łupieztwo, okrutna niesprawiedliwość.* (Mikołaj Rej z Nagłowic.)

Po Mianowniku zbiorowym Liczbowników 2, 3, 4, po wszystkich innych Liczbownikach głównych i po słowie: *każde* położy się Czasownik w rodzaju nijakim liczby pojedynczéj w zdaniu piérwszym, w następujących zaś zdaniach zachodzi zgoda; np. *Dwóch braci* jechało, *i* stanęli *tu na popas.* — *Pięć złotych* było, *ale się* wydały. — *Wielu nie* zrozumiało *swych korzyści, a*

dlatego dali *się obałamucić.* — *W noclegach ja się krzątałam, Wa cław zajadał, a potém każde swoim dworem* spało. (Tańska.)

Co do osoby.

Przy różnorodnych podmiotach orzeczenie stosuje się do osoby przedniejszéj. Przedniejszą zaś jest osoba piérwsza od drugiéj, a druga od trzeciéj; np. *Ja i ty* wiémy *to.* — *Ty i oni* zbłądziliście.

Co do rodzaju.

Gdy domiot jest Rzeczownikiem, wtedy tylko z podmiotem się zgadza co do rodzaju, gdy taki jest w używaniu; np. *Rozum jest* mistrzem, *cnota* mistrzynią *życia.*

Nie dobierzem atoli rodzaju w tych przykładach: *Matko, bądź mi aniołem stróżem.* — *Dobre dziecię jest pociechą dla rodziców.*

Co do zawodu.

Przy różnych podmiotach orzeczenie stosuje się do zawodu znamienitego; np. *Brat i siostra* zasmuceni. — *Panowie, panie i dzieci razem* przyjechali. — *Jeździec i koń* zabici.

Kiedy Liczbownik: *oboje,* tudzież Liczbowniki zbiorowe na *-stwo* znaczą osoby płci obojéj; orzeczenie się kładzie w zawodzie znamienitym; np. *Maliny będziem* jedli oboje, (Karpiński.) — *Państwo prezesostwo* odwiédzili *nas.* — *Państwo młodzi* przyjechali.

Co do przypadku.

Domiot rzeczownikowy i przymiotnikowy kładzie się:

Albo w Mianowniku,

1. gdy wystawia *istotę* podmiotu, lub mianuje i oznacza, *co* on jest; np.

Jam jest Pan Bóg twój.—*Drużbacka była znakomita* poetka. — *Wszelki początek jest* trudny.—*Bóg jest* najmędrszy.— *Wiészże,* ktom *ja?* Orzechowskim, poczciwy Rusin, Przemyślanin, szlachcic polski *herbu Oksza i śmiałym na swoich śmieciach.* (Stanisław Orzechowski.)

Albo w Narzędniku,

1. gdy wyraża *przymiot* podmiotu lub opisuje, *jakim* on jest; np.

Jewisz był bożkiem *u pogan.* — *Z tych wiérszów widać, że będziesz* poetą. — *Nasza sprawa staje się* trudną. — *Sokrates był* najmędrszym *u Greków.—Miłość ojczyzny* hasłem *była ojców naszych.* (Kraś.)— *Prawdziwą i jedyną* różnicą *między ludźmi jest wychowanie.* (Tańska.)—

Filozofia jest nauka *prawego myślenia i życia.* (J. Śniadecki.) — Kto *jesteś? Jestem* kapłan boży. — *Ostatni król polski nazywał się* Stanisław Poniatowski. — *Sławny kaznodzieja w XVI. stuleciu zwał się* Piotr Pawęzki. — *Istotnie położenie to jest* niebezpieczne. (Adam Mickiewicz.)

2. W żywém i mocném przedstawieniu domiotu; np.

O Boże! tyś zbawienie *narodów.* — *Wcale to* niepotrzebne. Mądry *(jest) Polak po szkodzie.*

Poezya jest muzyką *duszy.* (Kraszew.) Czém *jesteś?* Obywatelem *jestem. Pitagoras mienił się* miłośnikiem *mądrości.* — *Pawęzkiego nazwano* Skargą, *iż na skargę często chodził.* — *Karolina* wychowaną *była w rzetelnéj pobożności.* (Karolina Tańska.)

2. W słabszém określeniu domiotu; np.

Nauki zbawieniem *narodów.* — *Stało się to* niepotrzebném. *Nie będziesz* mądrym, *nie poznawszy siebie samego.*

Wyłącznie Mianownik domiotem:

1. W wyrażeniu bezosobistém; np. *To* prawda, *to nie* sztuka, *to* tęgi człowiek.

W takim razie Przymiotnik staje się Przysłówkiem; np. Ciemno *wszędzie*, głucho *wszędzie.* (Mickiewicz.) — *To* dobrze, *tém* lepiéj.

Dlatego Przymiotniki: *chwalebna, dobra, dziwna, niegodziwa, jasna, niechybna, nieomylna, przystojna, nieprzystojna, osobliwa, ostatnia, piękna, pewna, pospolita, prosta, przykra, przyzwoita, słodka, słuszna, sprawiedliwa, szczęśliwa, własna, zła, zwyczajna, do wiary podobna* lub *niepodobna* stoją w Mianowniku, gdy podmiotem jest *to*, choćby wypuszczone, a gdy domyślamy się orzeczenia: *jest rzecz;* np. (To jest rzecz) Pewna, *że umiérać trzeba.* — Mniejsza *o to.* — *To* gorsza, *że nieurodzaj; a co* największa, *brak piéniędzy.*

Gdy atoli: *rzecz* wyraźnie stoi, używa się Narzędnik; np. Niezawodną *jest* rzeczą, że pokój nastąpi.

2. W jędrnych wysłowieniach: *Święta twoja wola,* Panie! — Sen *mara,* Bóg *wiara. Dobry zwyczaj* nie pożyczaj. (Przysłowia.)

Wyłącznie Narzędnik domiotem:

1. Liczbownik, gdy go określa przypadek z Przyimkiem *z*; np. *Skromność jest* jedną *z najpiérwszych cnot.*

2. Dla rozróżnienia domiotu od podmiotu; np.

Został *biskupem* (domiot).	Został *biskup* (podmiot).
Umarł *niezwyciężonym.*	Umarł *niezwyciężony.*

Jest w człowieku coś, co go ostrzega, że złe jest złém. (Kraszewski.)

3. Przy imiesłowie od łącznika *być*; np. *Będąc* pilnym, *wiele się nauczyć można.*

4. Przy łącznikach: *stać się, zostać,* a częstokroć i *być* w znaczeniu tamtych; np. *Stawaj się coraz* doskonalszym. — *Po Władysławie IV. jego brat Jan Kazimirz na tron* wyniesionym *został.*— *Badacze rzadko są* towarzyskimi, *ale zamyśleni.*

5. Przy łącznikach: *zdawać się, wydać się, okazać się, widzieć się, urodzić się, żyć, umrzeć, wyjechać, zostawić, powrócić, zastać* itp. np. *Rzecz oddalona* mniejszą *się wydaje (być).* — *Ostatni król francuzki widział się (być)* zmuszonym *umknąć z Paryża.* — *Zamieszkałem ziemię, którą znachodzę* wymalowaną, *jak cudowny obraz.* (Ambrozy Grabowski.)

6. Przy Czasownikach: *osądzić, czuć, uczuć, ogłosić, znać, uznać, robić, czynić* drugi przedmiot w Narzędniku się kładzie; np. *Prusacy Poznań* miastem niemieckiém *ogłosili.* — *Swawolna swoboda, która im stąd roście, iż się* pany *czują.* (Ł. Górnicki.) — *Znałem go* chłopięciem. — *Rozmaitość brzmień czyni język polski* malowniczym.

RZĄD SŁÓW W ZDANIU.

Rząd słów ustala ich wzajemną zależność od siebie według wymagań języka.

Posiadacz.

Ogólnie, gdy do określenia Rzeczownika służy inny Rzeczownik, do którego tamten pod jakimś względem należy, Posiadacz się kładzie. Wieloraki atoli bywa Posiadacz:

1. Posiadacz podmiotowy na pytanie *czyj?* gdy on jest rzeczywistym dzierżycielem czyli posiadaczem Rzeczownika określonego; np. *Obraz* matki (czyj?), *głos* słowika (czyj?), *życie* człowieka (czyje?), tj. matka ma rzeczywiście obraz, słowik głos, a człowiek życie.

Zamiast takiego Posiadacza Zaimków osobistych używają się Zaimki dzierżawcze; np. *Czyjto las?* Mój. — *Czyję wieś sprzedał?* Swoję. — Polak ma i Przymiotniki dzierżawcze na *-ów, -yn (-in), -y (-i);* np. Tatów *koń,* siostrzyn *ogródek,* mamina *suknia,* wilczy *ząb,* ptasie *gniazdo,* zamiast: koń taty, ogródek siostry itd.

2. Posiadacz przedmiotowy na pytanie *czego?* gdy on jest jakimkolwiek przedmiotem Rzeczownika określonego; np. *Obraz*

matki rozpaczającéj (tj. matka nie ma obrazu, ale obraz *wystawia* matkę rozpaczającą). — *Pani* domu (tj. dom nie posiada pani, lecz pani *zarządza* domem). — Taki Posiadacz jest w wyrażeniach: *Coś* nowego, *nic* dobrego itp.

3. Posiadacz przymiotowy na pytanie *jaki?* kiedy on jest przymiotem Rzeczownika określonego; a używa się osobliwie wtedy, gdy jeszcze jaki Przymiotnik przy Rzeczowniku stoi; np. *Młodzian* rzadkiéj obyczajności (jaki?), *człowiek* wysokiego wzrostu, *mąż* wielkiéj odwagi; (tj. młodzian ma *obyczajność*, człowiek *wzrost*, mąż *odwagę*). — Powiadając: *Nie masz tu prawa* paszenia; wyraźnie chodzi o to, *jakie* prawo? Mówiąc zaś: *Nie masz prawa* paść po cudzych łąkach; idzie tylko o prawo.

4. Posiadacz czasowy, na pytanie *kiedy?* czas pewien ściśle oznaczający, używa się tylko wtedy, gdy przy wyraźnym lub domyślnym Rzeczowniku jaki określnik stoi; np. *Roku zeszłego.* (Dnia) *Piérwszego* (miesiąca) *kwietnia.*

5. Posiadacz cząstkowy wyraża jakąś tylko część przedmiotu na pytanie *czego?* np. *Proszę* wody. — *Daj mi* piéniędzy (tj. nieoznaczoną ilość. — Lecz: *Daj mi* piéniądze; znaczy pewną, znaną ilość.

Posiadacz cząstkowy oznacza też i użytek na czas *jakiś;* np. *Pożycz mi* swego nożyka; (tj. na czas pewien). A: *Daruj mi* swój nożyk; znaczy na zawsze.

Posiadaczem cząstkowym rządzą:

a) Czasowniki, udział lub brak udziału wyrażające, jak:

baczyć, bzdać, bronić, chcieć, chybić, czekać, kosztować, łaknąć, oszczędzać, oczekiwać, patrzeć, potrzebować, pragnąć, prosić, pilnować, słuchać, śledzić, strzedz, szanować, szukać, uczyć, unikać, używać, winszować, żałować, żądać, żebrać, życzyć itp. np.

Brońmy pokrzywdzonych, *patrz* siebie, *ucz się* języka narodowego.

A zwrotne:

bać się, chronić się, chwycić się, jąć się, kajać się, lękać się, obawiać się, podjąć się, radzić się, trzymać się, tknąć się, tykać się, tyczyć się, wstydzić się itp.

Tudzież zrośnięte ze zrostkami: *wy, u, z, za, na, do, od, nad, przy:* np. *Wygarnąć* żaru, *ubywa* dnia, *zebrać* książek, *zapierać się* prawdy, *napleść* bajek, *dokończyć* dzieła, *odstąpić* domu, *nadużyć* władzy, *przykroić* sukna.

I niektóre dwa razy szczelnie zrośnięte; np. *Do-ś-wiadczyć* znojów, *na-ob-cinać* gałęzi, *nie-do-staje nam* żywności, *nie-na-widzieć* dręczycielów, *s-po-dziewać się* szczęścia, *s-po-wiadać się* grzéchów, *za-po-mnieć* krzywd.

b. Przymiotniki niezupełną myśl wyrażające, jak:
blizki, chciwy, ciekawy, godzien, pełen, pewien, pomny, potrzebny, pilny, świadom, syt, wart, wdzięczen, wiadomy, wolen, zwyczajny itp. np.
Bliższa koszula ciała, powinności swojéj *pilen* (Rej), *syt* sławy.

c) Słowa, oznaczające miarę, wagę, ilość; np. *Kęs* chleba, *szczypta* soli, *funt* cukru, *stado* owiec, *nieco* piéniędzy, *pełno* much, *wiele* hałasu, *ile* bitw *tyle* zwycięztw, *nazbyt* sług.

Posiadacz po przeczeniu.

Zamiast Biernika kładzie się Posiadacz, kiedy Przysłówek przeczący *nie* do Czasownika, a nie do innego słowa należy; np.

Twierdząco:	Czynność zaprzeczona:	Inne słowo zaprzeczone:
Piszę list	*Nie piszę* listu	*Nie* list, *lecz prośbę piszę.*
Ma piéniądze	*Nie ma* piéniędzy	*Nie* piéniądze, *ale rozum ma.*
Tak przespimy noc	*Tak nie przespimy* nocy	*Nie tak* noc *przespimy.*

Toż i po Czasownikach niezupełnych i dopełnienia w sposobie bezokolicznym wymagających; np. *Nie mogę jadać* mączywa. — *Nie śmiész* ust *otworzyć.* — *Nie pragnij posiadać cudzéj* rzeczy. — *Nie boję się* prawdy *powiedzieć.* — *Nie waż się krzywdzić* sławy *bliźniego.*

Jedyny wyjątek stanowią słówka *co, nic,* które i po przeczeniu w Bierniku stoją; np. *Nie mam* co *robić.* — *Nie wiész* co *nowego? Nie kupiłem* nic. — Nic *nie odpowiedział.* — Ale się powié: *Niczego nie żądam* itp. bo Czasownik *żądać* Posiadacza wymaga.

Czasownik *być* z przeczeniem, brak wyrażając, nieosobiście się bierze, a w czasie teraźniejszym na *miéć* się zamienia; np.
Jest *zgoda,* był *czas,* będzie *msza,* byłyby *ryby.*
Nie ma *zgody, nie* było *czasu, nie* będzie *mszy, nie* byłoby *ryb.*
Ale się rzeknie: *Nie byłyby ryby,* gdy cały byt zaprzeczony.

Celownik.

Celownik najogólniej wyraża cel czynności; np. *Przynoszę* wam *nowinę,* tj. w celu, aby wam jéj udzielić.

Prócz Przyimków rządzą Celownikiem:

1. Przymiotniki, wyrażające pożytek, podobieństwo, równość i przeciwne tym pojęcia, jak:
bezpieczny, chętny, dłużny, dogodny, miły, należny, przeciwny, przykry, równy, rad, straszny, szkodliwy, wdzięczen, wiadomy, wierny, winien, właściwy, własny, względny, zawistny, zdrów, zwyczajny, życzliwy itp. np.
Bezpieczny krajowi, *przeciwny* woli, *radem* każdemu, *wierny* swym zasadom.

Tudzież ze zrostkami: *po, pod, przy, u:*

pomocny, posłuszny, pospolity, potrzebny, powolny; — podległy; — przychylny, przydatny, przyjemny, przyrodzony, przystępny, przyzwoity; — uległy, uprzejmy, usłużny, użyteczny itp. np.

Pomocny choremu, *przydatny* wieśniakowi. Niektóre kładą się także z Przyimkiem *dla: Potrzebny* dla chorego, dla wieśniaka.

2. Czasowniki podobnych znaczeń:

dać, dziękować, folgować, grozić, hetmanić, kazać, przeczyć, przodkować, radzić, ślubować, służyć, szkodzić, towarzyszyć, ufać, ulżyć, wierzyć, zazdrościć, złorzeczyć itp. np.

Obowiązki religii przodkują wszystkim innym. (Krasicki.)

Zwrotne: *dziwić się, kłaniać się, równać się, prosić się;* i zrośnięte z Przyimkami łącznémi: *wy, prze, u, z, za, na, po, do, od, pod, nad, przy,* jak:

wydołać, wyrównać, przeszkodzić, uchybiać, ubliżać, ulżyć, ujmować, uwłaczać, zrównać, sprostać, sprzeciwiać się, sprzyjać; zapobiédz, zaradzić; naprzykszać się, pobłażać, pomagać, pozwolić, potakiwać, poświęcać się, dogodzić, dojąć, dokuczyć, dopomódz, odezwać się, podchlebiać, poddać się, nadskakiwać, przymawiać, przypisać, przysięgać, przyganiać; np.

Dziwiłem się porządkowi, okazałości i wygodzie. (Krasicki.) *Przypatruję się* tobie, *jak* rarogowi. (Skarbek.) — *Jeszcze czas* temu *zabieżéć.* (Konarski.)

Różne wyrażenia z wyraźnym lub domyślnym łącznikiem *być*; np. *Jan* mu *na imię.* — Memu synowi *lat sześć.* — Komu *się tu gniewać?* — *Już* temu *lat 77, jak Polska rozebrana.* — *Chce* mi *się, przykrzy* mi *się, szczęści* mi *się, schodzi* mi (na czémś, tj. brakuje mi czegoś), *trzeba* mi, *ćmi* mi *się w oczach* itp.

Biernik.

Biernik, w zdaniu przedmiotem prostym zwany, tylko przy Czasownikach przechodnich być może; np. *Kozak* spiące *strzeże* braty. (Aug. Bielowski.) Wiele zaś nieprzechodnich, gdy je ze zrostkami składamy, na przechodnie się zamienia; np. *żyć,* przeżyć *cierpienia; biédz,* zabiédz *drogę; paść,* napaść *kogo* —.

Niektóre Czasowniki bezosobiste rządzą także Biernikiem, jak: *boli* (mnie), *świérzbi, tyczy się, mierzi, korci, dolega, obchodzi, widać, słychać, czuć, znać;* np. *Widać* zorzę *północną, słychać* strzał, *czuć* proch, *znać* ślad.

Kładzie się też jeszcze Biernik dla oznaczenia *wartości,* przeciągu *czasu* i *przestrzeni* na pytania: *ile? jak długo? jak daleko? jak długi, széroki, gruby, wysoki, głęboki?* np. *Warto* dwa złote. Trzy lata *bawił za granicą.* — Całą zimę *chorował.* — *Mogiła Wandy usypana* milę *od Krakowa.* — *Mur* dwie stopy *gruby.*

Narzędnik.

Narzędnik się kładzie:

1. Na oznaczenie narzędzia, środka lub sposobu; np. *orać* pługiem, *chwytać* łapą, *jechać* wozem, *ogarnąć* uczuciem, *pojąć* rozumem, *ogłosić* drukiem, *iść* spacerem, *różnić się* wychowaniem.

2. Po Czasownikach: *gardzić, kierować, pachnąć, rządzić, władać, machać, wywijać, brzydzić się, opiekować się*; np. *gardzić* bogactwy, *pachnąć* piżmem, światem *rządzić*, ramieniem *władać*.

3. Na wyrażenie czasu, gdy przy Rzeczowniku nie ma żadnego określnika; np. *rankiem, dniem, wieczorem, nocą, latem, jesienią, zimą;* w liczbie mnogiéj nawet z określnikiem: *témi dniami, dawnémi laty.* — Czas wyraża się także Przyimkiem: *na wiosnę, w jesieni, w południe, pod wieczór.*

4. Na oznaczenie miejsca; np. tą drogą *iść*, morzem *płynąć*.

Rząd przyimkowy.

Po pewnych Rzeczownikach, Przymiotnikach, Liczbownikach, Zaimkach i Czasownikach kładą się *Przyimki* z ich przypadkami; np.

w: *bogaty* w cnoty, *szczodry* w pochwały, *skromny* w niedoli, *skrzętny* w pracy.

z: *dom* z kamienia, *korzyści* z nauk, *najobyczajniejszy* z uczniów; *jeden* z nas, *który* z was, *żaden* z nich, *wielu* z krajowców; *truchléć* z bojaźni, *wydobyć* z pochwy, *drzéć* ze skóry.

na: *papiér* na list, *glina* na cegły, *słaby* na nogi, *przebić* na wylot.

do: *książka* do nabożeństwa, *podobny* do matki, *płynąć* do Gdańska.

ku: *jechać* ku Krakowu, *zbliżać się* ku domowi.

od: *mundur* od złota, *nie przedać* od pięciu réńskich, *szczotka* od butów; *wonniejszy* od róży, *uschły* od upału, *daleki* od ojczyzny; *mówić* od rzeczy, *odjechać* od rodziców, *ochronić* od śmierci, *wstrzymać* się od śmiéchu.

nad: *zlitować się* nad kimś, *pastwić się* nad zwyciężonym, *płakać* nad nieszczęśliwym, *więcéj* nad sto.

Rząd podwójny.

Czasowniki, wymagające zarazem dwóch przypadków, mają rząd *podwójny;* są bowiem:

1. Czasowniki, rządzące Celownikiem i Biernikiem albo Narzędnikiem; np. komuś coś *darować, rozkazać, przynieść, do-*

nieść, dotrzymać; upodobać sobie kogo lub co; komuś czegoś *życzyć, pożyczyć, bronić, zazdrościć.*

Nawet o rzeczach; np. *poddać* ziemi nawozu, *rzucić* koniom siana.

2. Rządzące Biernikiem i Posiadaczem; np. kogoś, czegoś *pozbawić, nauczyć.*

3. Biernikiem i Narzędnikiem; np. kogoś czémś *obdarzyć, obciążyć, ująć, zbyć.*

4. Rządzące pewnym przypadkiem i Przyimkiem; np. *pomścić się* czego nad kim, *przysięgać* komu na co, *oskarżyć* kogoś o co, *prosić* kogo o co, *zachować* kogo od czego, *wygubić* coś do szczętu, *wyzuć* kogoś z czego.

Lub dwoma Przyimkami; np. *skarżyć* na kogo przed kim.

Rząd wieloraki według znaczenia.

Przykłady: *Łajać* losowi (wyrzékać nań), a *łajać* nieostrożnego (ganiąc mu). — *Błogosławić* Bogu lub Boga (wielbić go), *błogosławić* synowi (dobrze mu życzyć). — *Godzić* służącego (umawiać go), *godzić się* z kupcem (targować się), *godzić* brata z sąsiadem (jednać ich), *godzić* na czyjeś życie (nastawać). — *Urągać* przyzwoitości, *urągać się* z zawiedzionego. — *Wpaść* w ręce, *wpaść* do pokoju, *wpaść* na myśl. — *Zadumać się* wypadkiem, o majątku, nad przyszłością. — *Tęsknić* do domu (do którego się ma kto zbliżyć), za ojczyzną (w oddaleniu), bez rodziny (opuszczonéj), po matce (utraconéj). — *Prosić* matki chleba, łaski u króla, rząd o urząd, gości na objad, za bratem. — *Ufać* przyjacielowi (zawierzyć), w Bogu (nadzieję miéć), w szczęście (polégać na niém) itp.

Częstokroć według upodobania piszący używać może tego lub owego rządu; np. *mścić się* czego lub za co; *rozmyślać* coś, o czémś lub nad czémś; *popisywać się* czém lub z czém; *włożyć, wdrożyć* się w co lub do czego.

Sposób łączący.

Kiedy przy Czasownikach, wyrażających czynność zmysłów lub duszy, Przysłówek *nie* się położy, sposób oznajmujący zamienia się na łączący; np. *Widzę, że mi sprzyjasz;* nie *widzę,* żebyś *mi sprzyjał. — Czuł, że mnie skrzywdził;* nie *czuł, żeby* mnie *skrzywdził.*

Lecz po Czasowniku *wiedzieć* kładzie się: *czy;* np. *Nie wie*[illegible] czy *prawdę mówisz.*

Imiesłowy.

Imiesłowy témiż rządzą przypadkami, co ich Czasowniki; np. *pragnąc* chwały, *przypatrujący się* słońcu, *dawszy* słowo, *cięty* szablą, *obmierzły* każdemu.

Po Czasownikach, oznaczających sprawy zmysłów, brać należy imiesłów czasu teraźniejszego; np. *Widzę ptaki* latające, *słyszę ich* mówiących itp. nie z niemiecka: *Widzę ptaki* latać, *słyszę ich* mówić.

Rzeczowniki od Czasowników pochodzące.

Rzeczownik jakiéjkolwiek postaci, pochodzący od Czasownika przechodniego, wymaga po sobie Posiadacza; pochodzący zaś od Czasownika, rządzącego innym względem, zatrzymuje rząd pierwotnika swego; np.

Zamiłować porządek.	*Zamiłowanie* porządku.
Rozmiłować się w naukach.	*Rozmiłowanie się* w naukach.
Życzyć bliźniemu.	*Życzenie* bliźniemu.
Prosić o przebaczenie.	*Prośba* o przebaczenie.
Żałować za grzéchy.	*Żal* za grzéchy.
Pogardzić podłym.	*Pogarda* podłym.
Wstydzić się niedbalstwa.	*Wstyd* mi niedbalstwa.

Wyrażenia trzecioosobowe.

Wyrażamy się trzecią osobą liczby pojedynczéj rodz. nijakiego:

a) Kiedy orzeczenie nie odnosi się do *żadnego* podmiotu; np. *Jest co robić.* — *Było na co utyskiwać.* — *Jadło się smaczno.* — *Nie ma się czemu dziwić.*

b) Kiedy podmiot zamienił się na *Posiadacz*; np. *Nie ma w kraju* piéniędzy (tj. piéniądze nie są). — *Nie było o tém* mowy (tj. mowa nie była). — *Brakło mi* czasu. — *Przybyło mu* rozumu.

c) Kiedy podmiot zamienił się na *Celownik;* np. *Nie ma komu słuchać* (tj. nie jest ten, ktoby słuchał). — *Niedostaje* im *odwagi* (tj. odwaga nie jest u nich). — *Żal* mi *cię* (tj. ja żałuję). — *Trzeba* mi.

d) Kiedy podmiot zamienił się na *Biernik;* a to, gdy oznacza miarę, wagę, ilość; np. *Jest jeszcze* godzinę *czasu* (jest godzina). — *Będzie może* pół *funta cukru.* — *Zgniło* dwie kopy *jabłek.* — *Było* parę *osób.* — *Zginęło* parę *koni.* — *Zostanie* trochę *masła* i kawałek *chleba.*

Słowa przeczące.

Jedno zdanie kilka słówek przeczących wymagać może; albowiem nietylko zaprzeczyć można objaw (Przysłówkiem *nie)*, ale także podmiot i przedmiot, sposób i okoliczność czasu lub miejsca; np. Nie *wiém*, nic nie *wiém*, nikt nic nigdzie *o tém* nie *wié*. — Nigdy nikomu *krzywdy* nie *wyrządzaj*. — Żaden *z nas* nikomu *o tém* ani *słowa* nie *powiedział*.

WIELORAKOŚĆ ZDAŃ.

A. Ze względu na objaw podmiotu bywają zdania:

1. *Czynne*, których podmiot sam się objawia, a Czasownik orzeczenia jest w stronie czynnéj; np. *Wojna wyludniła kraj.*

2. *Bierne*, których podmiot tém się objawia, że doznaje działania; a orzeczenie, będące Czasownikiem przechodnim, jest w stronie biernéj; np. *Kraj wyludniony został przez wojnę.*

B. Co do rozwinięcia części są zdania:

1. *Nagie*, o samym podmiocie i orzeczeniu; *Bóg wyświadcza.*

2. *Dopełnione*, mające dopełniki w orzeczeniu; np. *Bóg wyświadcza* ludziom dobrodziejstwa.

3. *Ozdobne*, których częściom stosowne określniki się przydadzą; np. *Najdobrotliwszy* Bóg, *wszechmocny stwórca i najmędrszy rządca świata*, wyświadcza *zawsze i na każdym miejscu* ludziom, *na obraz jego stworzonym, nieprzebrane* dobrodziejstwa *płodami ziemi i utworami całéj natury, służącémi wnet do ich potrzeby, wnet do ich rozrywki, wnet do utrzymania ich rodu.*

Zdania *niezupełne*, nie mają istotnych i innych, łatwo domyślnych części, osobliwie w rozkazach, pytaniach, odpowiedziach, przysłowiach; np.

Niezupełne:	Zupełne:
Idź!	Ty idź!
Baczność!	Wy dajcie baczność.
Na zdrowie!	Ja życzę, aby ci to na zdrowie wyszło.
Co robicie? *Nic.*	My nic nie robimy.
Uczeń małe czyni postępy w naukach. *Dlaczego?*	Dla czego uczeń małe postępy...?
Suchy marzec, mokry maj, będzie żyto niby gaj. (Przysłowie.)	Kiedy marzec jest suchy, a maj mokry, będzie żyto niby gaj.

C. Pod względem składu bywają zdania:

1. *Pojedyncze*, mające tylko jeden podmiot i jedno orzeczenie; np. Ogromne *gwiazdy błyszczą* niby świetliste punkty na niebie.

2. *Złożone*, jest połączeniem dwu lub więcéj zdań w jednę całość; np. *Kiedy słońce wschodzi, budzi się cała natura.*

Zdanie złożone obejmować może:

a) Albo zdania *spółrzędne*,*) tj. od siebie wcale niezawisłe; np. *Piękność mija, cnota trwa.*

b) Albo zdania *spojone*, czyli *spój zdań*,**) z których jedno główną myśl zawiéra, a przeto *głównem* zwane; inne do określenia zdania głównego są przyłączone, a dlatego *podrzędnémi* się zowią; np. (Zd. główne): *Porzuć przyjaciela*, który cię do złego namawia. (Zd. podrzędne). — *W Polszcze tych*, co się mądrością, cnotą lub dzielnością odznaczali, szlachetnymi zwano, i *szlachectwem obdarzano*, aby wskazać, że tylko godność, zacność i obyczaje różnicę między ludźmi stanowią. (*W* tym spoju zdaniem głównem jest: *W Polszcze szlachectwem obdarzano;* inne są podrzędne.)

Względem szyku, zdanie podrzędne nazywa się *pobocznem*, kiedy z któregokolwiek boku zdania głównego stoi; a *wstawionem*, kiedy w środku jego się mieści; np.

Poboczne.	Wstawione.
Rodzaj chleba robią z niedojrzałych owoców drzewa chlebowego, które po wyspach australskich rośnie.	*Z niedojrzałych owoców drzewa chlebowego*, które po wyspach australskich rośnie, *robią rodzaj chleba.*
Chociażby człowiek bez cnoty był urodziwy, *podobny jest do pięknego, ale robaczliwego owocu.*	*Człowiek bez cnoty*, chociaż urodziwy, *jestto frukt piękny, ale robaczliwy.*

Zdanie *nawiasowe* wsuwa się w inne, nie mając z niém ścisłego związku, a przeto téż nawiasem się zamyka; np. *Młodociane lata* (onećto najpiękniejszym człowieka wiekiem) *nader szybko ulatują.*

Okres (peryod) jest takim zdań spojem, w jakim albo jedna, albo obie z części zawisłych znowu są złożone. Te dwie części w okresie od siebie zawisłe, które tylko razem wzięte zupełną myśl

*) Satzverbindung.
**) Satzgefüge.

wyrażają, zwą się *rozczłoniami* jego. Piérwsze, podrzędne rozczłonie jest *poprzednikiem;* drugie, główne *następnikiem* okresu; np. *Kto bliźniego w takiéj doli, jaka mu w udziale od przygody padnie, wstydzi się zwać bratem dlatego, że sam na wyższy szczebel postawion;* ten nie wart względów nieba. (Poprzednik tego okresu określają dwa zdania podrzędne). — *Gdy jesień zapada:* tłumy ptaków przelatują obszar oceanu, dążąc do krain, kędy nie ma zimy, a których nigdy nie widziały; bo gonią za przewodnią myślą natury. (Józef Kremer.) (Tu poprzednik jest pojedynczy; lecz następnik trzema zdaniami podrzędnémi określony.)

Okres jest *złożony*, kiedy jakie rozczłonie jego się składa ze zdań spółrzędnych (członów).

Rozczłonie okresu jest przeto *tyloczłonowe*, ile zdań spółrzędnych obejmuje; np. *Ponieważ czas szybko mija, i nigdy się nie wraca;* źle tedy nie korzystać z niego, źle nie oszczędzać go, a najgorzéj na złe go obracać. (Tutaj poprzednik jest jednoczłonowy, lubo z dwóch zdań spółrzędnych skojarzony; następnik trzyczłonowy, bo z trzech zdań spółrzędnych złożony.)

(Poprzednik trzyczłonowy.)
Gdy skowronek nad bruzdą rodzinną zanuci;
I bocian klekocący na gniazdo powróci;
I żórawie w powietrzu przez krzyki radosne
Głoszą w szacie zielonéj wracającą wiosnę:

(Nast. jednoczłonowy.)
Oto jest chwila pracy, niech ją rolnik chwyta.
(Kajetan Koźmian.)

(Poprzednik dwuczłonowy.)
A gdy się troski do duszy wkradną,
Hucząc w niéj chmury czarnemi;
A gdy nieszczęścia na kogo spadną,
I postać wzniosłą, szlachetną, ładną
Smutek nachyli ku ziemi:

(Następnik dwuczłonowy.)
O! niech na chwilę Złość się już schowa,
Rany sztyletem nie cuci;
Niech choć przy zgonie zabrzmią te słowa:
Wróci spokojność — wróci!
(Antoni Malczewski.)

II. ROZDZIAŁ.

ZMIANY ZDAŃ.

Nauka o zmianach zdań wykłada, jak bez przeistoczenia głównéj myśli pewnemu zdaniu nadać skład innego powinowatego mu zdania.

Przeobrazić tedy można zdanie czynne w bierne, nagie w ozdobne, pojedyncze w złożone; a złożone skojarzyć lub ściągnąć w jeden związ.

PRZEMIANA ZDANIA CZYNNEGO NA BIERNE i odwrotnie.

I. W przemianie zdania czynnego na bierne, przedmiot prosty (w Bierniku lub Posiadaczu) przeobraża się w podmiot, a podmiot albo w Posiadacz z Przyimkiem *od*, albo w Biernik z Przyimkiem *przez*, albo w Narzędnik, albo się opuszcza; Czasownik zaś przechodzi ze strony czynnéj na bierną tego samego lica, sposobu i czasu, zgadzając się w innych względach z nowym podmiotem. Inne słowa w zdaniu nie zmieniają się. Np.

Zdanie czynne.	Zdanie bierne.
Niektórzy cesarze rzymscy piérwszych chrześcian *za wiarę* więzili, *okrutnémi sposobami* katowali, *i na śmierć* męczyli.	Piérwsi chrześcianie od niektórych cesarzów rzymskich *za wiarę* więzieni, *okrutnémi sposobami* katowani *i na śmierć* męczeni byli.

Co do przypadku, w zdaniu bierném *pośredniczącego*, który z podmiotu zdania czynnego powstał, uważać mamy:

a) Najpospoliciéj używa się Przyimek *od;* np.

Po ucieczce Henryka Walezego naród polski *obrał swym królem* Stefana Batorego.	*Po ucieczce Henryka Walezego* Stefan Batory od narodu polskiego *królem obrany został.*
Wiater *złamał* drzewo.	Drzewo od wiatru *złamane* (jest).

b) Bierze się Przyimek *przez*, gdy rzecz przypadku pośredniczącego stanowczą ma w czynności przewagę nad rzeczą podmiotu; np.

Królowa Bona *uwiezła do Włoch* niezmierne skarby *z Polski.*	Niezmierne skarby *z Polski uwiezione do Włoch* przez królowę Bonę.
O wygranéj sprawie (ja) *uwiadomię* brata *listem.*	*O wygranéj sprawie* brat *uwiadomiony* przeze mnie *będzie listem.*

c) Jeżeli przypadek pośredniczący wyraża sposób działania, kładzie się *Narzędnik;* np.

Nauki *wzbogacą* duszę, pieniądze kieszeń *lub* szkatułę.	Dusza *wzbogaconą będzie* naukami, kieszeń *lub* szkatuła pieniędzmi.
Rosa i dżdżd *odwilżają* ziemię. Promień słońca *ożywia* ziarno.	Rosą i dżdżdem *odwilżona* (jest) *ziemia.* Promieniem słońca *ożywione* (jest) *ziarno.* (Józef Kremer.)

d) Przypadek pośredniczący opuszcza się, kiedyby się go łatwo domyślić można, lub kiedy w zdaniu czynném Czasownik jest *nieosobiście* wzięty.

Oto książka, którą *pożyczyłem* (ja).	*Oto książka*, która pożyczona była (przeze mnie).
Chwalą ucznia.	Uczeń *jest chwalony.*
Ubito niedzwiedzia.	Niedzwiedź *był ubity.*

Język polski, unikając Czasownika w stronie biernéj, kładzie go *zwrotnie* osobiście; np.

Czynnie: *Gnusność i zbytki gubią narody.*
Biernie zamiast: *Narody* gubione są *gnusnością i zbytkami.*
lepiéj: *Narody* gubią się *gnusnością i zbytkami.*

Gdy w czynném zdaniu dwuznaczność leży, bierne staje się potrzebą; np. *Nasze* hufy *pobiły* zgraje *nieprzyjacielskie.* Tutaj Mianownika od Biernika rozróżnić nie można. Wyraźniéj przeto: *Zgraje nieprzyjacielskie pobite zostały od hufców naszych.*

II. Przemieniając zdanie bierne na czynne, odwrotnie się postępuje: przypadek pośredniczący robi się podmiotem, a podmiot przedmiotem, Czasownik zaś przechodzi w stronę czynną tego samego lica, sposobu i czasu; np.

Biernie: *Skromny lubiony jest od każdego.*
Czynnie: *Każdy lubi skromnego.*

ROZWIJANIE ZDAN.

Rozwinąć zdanie znaczy, zdanie nagie w ozdobne przeobrazić.

Chcąc rozwinąć zdanie nagie, np. dopełniwszy je, przyozdabiamy nasamprzód podmiot stosownémi określnikami, jak Przymiotnikiem, a Przymiotnik Przysłówkiem, a Przysłówek innym.

Pola wydały.

Pola wydały nam plony.

Żyźne pola.

Nie bardzo żyźne....

Z kolei dobrać podmiotowi można Liczbownik lub Zaimek jaki, a nawet przydatnię z wszelkiémi określnikami

Te nasze trzy.... pola, spuścizna.

Droga spuścizna po zacnych przodkach naszych.

Następnie przyozdabia się orzeczenie doborem wyrażających rozmaite okoliczności słów, jak Przysłówek, wyrażenie przysłówkowe albo Przyimek z pewnym przypadkiem.

(Wydały).

Niespodzianie, (pewnego) roku, w nadgrodę, za pracę, za wydatki.

Nakoniec wszelki Rzeczownik w zdaniu można określić słowem rodzajowaném,

Tego słotnego roku, obfite plony, w sowitą nadgrodę, za staranne prace nasze, wydatki łożone.

a słowo rodzajowane Przysłówkiem lub Przyimkiem z pewnym przypadkiem

W sowitą niemal nadgrodę, łożone zwykle na sprawienie roli itd.

Całe zdanie ozdobnie rozwinięte: *Te nasze trzy nie bardzo żyźne pola, droga spuścizna po zacnych przodkach naszych, wydały nam niespodzianie tego słotnego roku obfite plony w sowitą niemal nadgrodę za staranne około nich prace i znaczne wydatki, łożone na sprawienie roli, oplewienie zasiewów i zebranie wszystkiego.*

Rzeczownik określać się daje, oprócz słów rodzajowanych, Posiadaczem, przypadkiem przyimkowym lub przydatnią; np *Światło* księżyca *jest odblaskiem* słońca. — *List* do księdza *leży napisany.* — *Piotr Skarga*, znakomity kaznodzieja i pisarz, *żył w XVI. stuleciu.*

Okoliczności, jakie posłużyć mogą do określenia wnet orzeczenia, wnet jakiego Rzeczownika, bywają następujące:

a) Okoliczność miejsca na pytanie *gdzie? skąd? dokąd? kędy?* itp. np. *Bóg jest* wszędzie. — *Wiater wieje* od wschodu. — *Zając ucieka* w las. — Tamtędy *droga do wsi.*

b) Okoliczność czasu na pytanie *kiedy? jak dawno? jak długo?* itp. np. *Powietrze* rano i w wieczór zawsze *chłodniejsze niż* w dzień. — Od zajęcia *Sztambułu Turcy w Europie panują.* — *Wieśniak pracuje* aż do nocy.

Prócz Przysłówków i Przyimków używa się tu *Posiadacz, Biernik* i *Narzędnik;* np. *Co* wiosny *odmładnia się przyroda.* — *Motyle* krótki czas *żyją.* — Latem *zbiéramy na zimę.*

c) Okoliczność ilości, stopnia, miary, porządku; np. Dosyć *spać godzin siedm'.* — Bardzom *się skaléczył.* — Zbyt *tępy rozum człowieka.* — *Przed wschodem słońca widać* piérwéj *jutrzenkę.*

d) Okoliczność przyczyny, powodu, poznaki, celu; np. *Drży* z zimna. — *Dzieci rodziców słuchać powinny* z miłości.— *Poznać ptaszka* po spiéwie. — *Podróżują jedni* dla rozrywki, *drudzy* dla spraw jakich, *inni* dla nauki.

e) Okoliczność sposobu na pytanie *jak? jaki?* np. *Statek parowy* szybko *leci.* — *Serce* bez miłości *jest, jakoby lampa* bez oleju.

Prócz Przysłówków i Przyimków służy tu *Narzędnik* i *imiesłów* bądź nierodzajowany, bądź przemieniony na przysłówek osobliwie sposobowy; np. *W Polszcze jeżdżą konno,* wozem lub saniami, *w Indyi na słoniach, w Afryce* wielbłądami i strusiami.—Idąc *po lodzie, łatwo upaść można.* — Gorąco *się modlą na okrętach. Źle pisać* leżący.

Określniki zmieniają zdanie *zwyczajne* na przeczące, pytajne, lub wyrażające jakieś wzruszenie umysłu; np.

Zdanie zwyczajne: *Ten wschód słońca jest wspaniały.*
« przeczące: *Ten wschód słońca* nie *jest wspaniały.*
« pytajne: Czyż *nie wspaniały ten wschód słońca?*
« podziwienia: *O jak wspaniały ten wschód słońca!*

ROZSZÉRZANIE ZDAŃ.

Rozszérzyć zdanie znaczy, zdanie pojedyncze w spój zdań zamienić, czyli zdanie główne podrzędném określić.

Zdanie podrzędne zaczyna się albo jakiém słowem względném, albo Spójnikiem; bywa tedy dwojakie: względne lub łączne.

Zdania względne.

Zdanie względne wiąże się z głównem zapomocą słów względnych, jako:

Zaimków względnych: *Lew*, który tylko w gorących krajach żyje, *należy do najdrapieżniejszych zwierząt.* — *Nauki*, jakich za młodu nabędziemy, *utkwią nam w pamięci.* — *Nie znajdzie Boga*, kto go szuka tylko w niebie. (Mickiewicz.) — Co pożyteczne, *nie zawsze skuteczne.* — *Ziemia wszystko wydaje*, za co ją matką zowiemy. — Ktokolwiek się pyszni, (ten) *nie wart poszanowania.*

Przysłówków względnych: *Tam sięgaj rozumem*, gdzie wzrok nie sięga. — Odkiedy proch wynaleziono, *zarzucono łuk i strzały.* — *Bądźcie miłosierni*, jako wasz ociec niebieski miłosierny jest. — *Wieszli?* gdzie, kiedy i jak *umrzesz?* — *Nie przewidzi żołnierz*, dokąd go zaprowadzi śmiałość. — *Chmurotyczne skały*, kędy Tatrzaniec za kozłem przesadza, *niedostępne dla innego.*

Zdania łączne.

Zdanie łączne spaja się z głównem zapomocą rozmaitych Spójników, od których też i nazwisko bierze; tak będą zdania:

Przyczynowe: Ponieważ powietrze jest blado błękitnego koloru, *dla tego widać nad nami strop, firmamentem zwany.*

Wnioskujące: *Bóg jest duchem*, a więc w duchu cześć mu oddawać należy.

Oświadczające: *Władysław Łokietek do śmierci ubolewał nad tém*, że krzyżakom Pomorza odebrać nie zdołał.

Próżno ten mocarz, zaufany w sile,
Dumną potęgą straszy płochą ziemię,
Jakby sam jeden na świata mogile
Miał przeżyć ludzkie wyludnione plemię. (W.)

Warunkowe: Jeśli prawda nie zwycięży, *toć zginąćby przyszło.*

Porównywające: Im sroższy los nas nęka, *tém mężniéj stać nam trzeba.* (Bogusławski.)

Przeciwstronne: Chociażby kłamca prawdę mówił, *to mu nie uwierzą.*

Celowe: *Sprawuj się dobrze*, byś pociechą był rodzicom.

Czasowe: Skoro słońce zachodzi, *całe przyrodzenie ma się do spoczynku.* — Zaledwie ranek pozłoci niwy, *aliści rolnik do roboty spieszy.* — *Myśl z duszy leci bystro*, nim się w słowach złamie. (Mickiewicz.) — *Poczekaj*, aż koléj na cię przyjdzie.

Tylko takie zdanie, które ma na początku Spójnik *i* lub *a*, jest główne, a poprzedzające podrzędném; np.

Jeśli jest rozkosz, to prędko ucieczе,
A za nią smutek, jak ślimak się wlecze. (K. Z.)

Nawet kilka zdań podrzędnych służyć może do określenia zdania głównego; np.

Przyjaźń, co odbiega w nędzy,
Co się nie jedna z przymioty,
Co jest tylko dla piénięzy,
Traci u mnie wartość cnoty. (Kajetan Węgierski.)

Zdania dopełniające.

Tak względne, jak łączne zdanie jest dopełniającém, kiedy go po głównéм oczekujemy ku dopełnieniu myśli; np. *Powiédz nam*, coś nowego słyszał. — *Niektórzy sądzą*, że chorobę zaczarować można. — *Pytanie*, czy wszyscy ludzie są równi.

Do zdań dopełniających należą *przytaczające*, jak np. *Bóg rzekł:* «Niech będzie światłość!»

KOJARZENIE ZDAŃ SPÓŁRZĘDNYCH.

Skojarzyć zdania spółrzędne znaczy, połączyć je w jedno zdanie złożone. Wielorako kojarzą się zdania spółrzędne:

1. Kiedy nic wspólnego między sobą nie mają, wiążą się:

a) Bezpośrednio, tj. zamianą tylko kropki na przecinek lub średnik; np.

Spółrzędne.	Skojarzone.
Grzeczny wszędzie lubiony. Bezczelnym pogardza każden.	*Grzeczny wszędzie lubiony, bezczelnym pogardza każden.*
Słoń broni się trąbą i kłami. Wół odpiéra nieprzyjaciół rogami.	*Słoń broni się trąbą i kłami; wół odpiéra nieprzyjaciół rogami.*

Gdy słowik zanuci,
Myśliwy grot rzuci;
Znika nagle spiew,
Ptaszyna upada,
Skrzydełkiem nie włada,
Głucho stoi krzew. (Kazimirz Brodziński.)

b) Zapomocą Spójników przeciwstronnych: *a, ale, lecz, inaczéj*; np.

Ptak lata. Ryba pływa.—Księżyc świéci. Księżyc niegrzeje. — Oszczędzaj w młodości. Nędza w starości.	*Ptak lata*; a *ryba pływa.—Księżyc świéci*; ale *nie grzeje. — Oszczędzaj w młodości*; inaczéj *nędza w starości.*

2. Kiedy zaś zdania spółrzędne albo wspólny podmiot albo wspólne orzeczenie mają; zatrzymawszy tylko jeden *podmiot* lub jedno *orzeczenie*, opuszczamy inne, i kojarzymy zdania:

a) Za pośrednictwem Zaimków:

Osobistych, choćby tylko domyślnych:

Róża jest pysznym kwiatem. Róża zachwyca nas barwą i wonią.	*Róża jest pysznym kwiatem;* (ona) *zachwyca nas barwą i wonią.*

Dzierżawczych:

Nasza łąka nad strumykiem leży. Wasza łąka leży w dolinie.	*Nasza łąka nad strumykiem leży;* wasza *w dolinie.*

Wskazujących:

Platyna i złoto są najdroższémi kruszcami. Platyna jest biała. Złoto ma żółty kolor.	*Platyna i złoto są najdroższémi kruszcami;* owa *jest biała,* to *ma żółty kolor.*

b) Za pośrednictwem Spójników:

Łączących: *i, oraz, tudzież, téż, także, toż, takoż, jakoż i; — lub albo, czyli, ani, ni; — i.... i, już.... już, to.... to, lub.... lub, albo.... albo, czy.... czy, choć.... choć, bądź.... bądź, częścią.... częścią, czasem... czasem, ani.... ani, ni.... ni, nietylko.... ale i, tak.... jak*; np.

Gwiazdy świécą. Słońce świéci. Księżyc świéci. — Był nauczycielem. Był urzędnikiem. Był żołniérzem. Był rolnikiem. — Wielu nie umié czytać. Wielu nie umié pisać.	*Gwiazdy, słońce i księżyc świécą; — Był* to *nauczycielem,* to *urzędnikiem,* to *żołniérzem,* to *rolnikiem. — Wielu nie umié* ani *czytać,* ani *pisać.*

Wnioskujących: *że, dlatego, przeto, tedy, to, więc, zatém, bo téż.*

Kamień jest cięższy od wody. Kamień w wodzie tonie.	*Kamień jest cięższy od wody,* dlategoto *w niéj tonie.*

Porządkowych; np.

Mierność utrzymuje zdrowie. Mierność wzmacnia siły do pracy. Mierność przysparza majątek. Mierność staje się źródłem szczęścia. Mierność jedna nam szacunek.	*Mierność utrzymuje* najprzód *zdrowie;* daléj *wzmacnia siły do pracy; przysparza* potém *majątek;* następnie *staje się źródłem szczęścia;* nakoniec *jedna nam* téż i *szacunek.*

ŚCIĄGANIE ZDAŃ PODRZĘDNYCH W GŁÓWNE.

Ściągać zdania znaczy, zdanie podrzędne w główne wcielić dla zwięzłości i żywości mowy.

Ściąganie zdań dzieje się albo za sprawą *imiesłowów*, albo za sprawą *Rzeczowników* lub *Przysłówków*, albo za sprawą *sposobu bezokol.*

ŚCIĄGANIE ZDAŃ
za sprawą imiesłowów.

Kiedy zdania za sprawą imiesłowów ściągać się mają, sposób oznajmujący Czasownika przemienia się na imiesłów tego samego czasu, lica i strony. Jeno imiesłów czasu teraźniejszego kładzie się nietylko za czas teraźniejszy, ale i za czas *przeszły* i *przyszły* wtedy, gdy czynność tak zdania głównego jak i podrzędnego są *równoczesne;* imiesłów zaś bierny odpowiadać może każdemu czasowi strony biernéj. Zresztą, gdy odpowiedniego imiesłowu brakuje, zdań ściągnąć nie można.

Ściągają się zdania po opuszczeniu albo *Zaimka* względnego, albo *Spójnika.*

Opuszczanie Zaimków względnych.

Zaimek względny tylko wtedy opuścić można, gdy w Mianowniku stoi, albo przez przemianę zdania czynnego na bierne, lub biernego na czynne w Mianowniku stanie.

Opuszczając Zaimek względny (oraz Zaimek wskazujący, do któregoby się tamten odnosił), Czasownik zdania podrzędnego zamieniamy na odpowiedni imiesłów *odmienny* i zgadzamy go jak Przymiotnik ze słowem, do którego się Zaimek względny odnosił; np. *Pochwalono ucznia,* który pięknie pisze. *Pochwalono ucznia,* pięknie piszącego. — Kto starości nie szanuje, *nie wart się zestarzeć. Nie* szanujący *starości nie wart* itd. — *Zygmunt August tym,* którzy go do rozwodu namawiali, *odpowiedział, że król każdemu wiarę dochować powinien. Zygmunt August* namawiającym *go do rozwodu odpowiedział, że* itd. — *Zawsze posłucham tych,* co mi dobrze radzić będą. *Zawsze posłucham* radzących *mi dobrze.* — *Zginął wódz,* który w bojach osiwiał. Zginął wódz, w bojach osiwiały. — *Rola,* którą źle uprawiają, *nie wydaje plonu.* (Biernie: która jest źle uprawianą.) Rola, źle uprawiana, nie wydaje plonu. — *Nie dostałem pomocy,* jakiéj żądałem. [Biernie: jaka żądana była (ode mnie.)] *Nie dostałem* żądanéj *pomocy.* — *Bóg nadgrodzi łzę,* którą nad biédakiem uronisz. (Biernie: która nad biédakiem uronioną będzie.) Bóg nadgrodzi łzę, nad biédakiem uronioną. — *Tych,* co na sejmie będą radzili, *obiéra naród.* Mających radzić *na sejmie obiéra naród.*

Łącznik *być* lub razem z domiotem zgadza się ze słowem określonym, lub też się wypuszcza; np. *Zły duch uwiódł ludzi,* którzy byli w raju. *Zły duch uwiódł ludzi,* będących *w raju. Kopczyńskiemu,* który był gramatykiem polskim, *wybito medal w nadgrodę. Kopczyńskiemu,* byłemu gramatykowi polskiemu, *wybito* itd.

Dunajec, który jest spławny, *wpada do Wisły*. Spławny *Dunajec wpada do Wisły*. — *W Stefanie Batorym*, który był wojewodą siedmiogrodzkim, *miała Polska najdzielniejszego króla*. *W Stefanie Batorym*, wojewodzie siedmiogrodzkim, *miała* itd.

Opuszczanie Spójników.

Spójniki czasowe: *gdy, kiedy, skoro, odkąd*; przyczynowe: *ponieważ, gdyż, że, iż*; warunkowe: *jeśli, jeżeli*; przeciwstronne: *choć, lubo, aczkolwiek*; łączące: *i, a* tylko wtedy za sprawą imiesłowów opuszczać można, gdy zdanie podrzędne ma z głównem wspólne jakie pojęcie; zachodzi to:

1. Kiedy oba zdania spólny podmiot mają; natenczas Czasownik zdania podrzędnego przemieni się na odpowiedni imiesłów *nieodmienny;* np. Gdy para na zimne rzeczy osiada, *przemienia się w krople. Para*, osiadając na zimne rzeczy, *przemienia się w krople.* — Skoro się będziesz widział z bratem, *pozdrów go ode mnie.* Widząc się z bratem, *pozdrów* itd. — Ponieważ Człowiek ciałem obleczony jest, *prawom zwiérzęcości jest poddany. Człowiek*, ciałem obleczony będąc, *prawom zwiérzęcości jest poddany.* (J. Kremer.) Iżem się starał o dobro publiczne, *umrę spokojnie.* Starawszy się *o dobro publiczne, umrę spokojnie.* — Jeżeli uczeń nie myśli, *to nie zrozumié składni.* Nie myślący *uczeń* nie zrozumié składni. Chociaż był srogo prześladowany, *hartu duszy nie stracił.* Srogo prześladowany, hartu itd. — Jan Kaźmirz złożył koronę, i *wrócił do stanu duchownego. Jan Kaźmirz*, złożywszy *koronę*, *wrócił do stanu duchownego.*

2. Gdy oba zdania wprawdzie różne podmioty mają, ale zaimkowy podmiot zdania podrzędnego odnosi się do jakiego słowa, będącego w zdaniu głównem; wtedy bierzemy odpowiedni imiesłów *odmienny* i zgadzamy go z tém słowem, do którego Zaimek się odnosi; np. *Matce łzy w oczach stały*, gdy (ona) syna żegnała. *Matce*, żegnającéj syna, *łzy w oczach stały.*

Przy tém zdanie główne zawsze wprzódy postawić naprzód, a zdanie podrzędne wtedy na bierne przerobić potrzeba, gdy jego Czasownik jest w czasie przeszłym lica dokonanego; np.

Gdy lékarz rannego opatrzył, *lepiéj mu się zrobiło.*

Przestaw': *Lepiéj się* rannemu *zrobiło*, gdy go lékarz opatrzył.

Biernie: gdy on od lékarza opatrzonym był.

Ściągnij: *Lepiéj się zrobiło rannemu*, od lékarza opatrzonemu.

Częstokroć dwojako ściągnąć można zdania: imiesłowem czynnym lub biernym; np.

Skoro Sobieski Turków pod Wiédniem pobił, *ścigał ich aż na Węgry.* Ściągnij: *Sobieski,* pobiwszy Turków pod Wiédniem, *ścigał ich* itd. Albo przestaw': *Sobieski ścigał Turków aż na Węgry,* skoro ich pod Wiédniem pobił. Biernie: skoro (oni od niego) pod Wiédniem pobici zostali. Ściągnij: *Sobieski ścigał aż na Węgry Turków,* pod Wiédniem pobitych

ŚCIĄGANIE ZDAŃ

za sprawą Rzeczowników lub Przysłówków.

Przy ściąganiu zdań za sprawą Rzeczowników lub Przysłówków opuszcza się Spójnik, a Czasownik zdania podrzędnego przemienia się albo *w Rzeczownik,* z dobraniem jednego z Przyimków: *w, z, za, na, po, od, pod, przy, przed, dla* i innych, a nawet bez Przyimków, albo w stosowny *Przysłówek;* np. (Gdy chorujemy,) W chorobie *ocenia się wartość zdrowia.* — *Mów'* (tak, by cię zrozumiano) zrozumiale. — Ten rodzaj ściągania zdań zachodzi:

1. Kiedy dwa zdania, lubo wzwyż wymienionémi Spójnikami połączone, nic wspólnego między sobą nie mają; np. (Skoro świta,) Ze świtem *pilni do roboty wstają.* — (Odkiedy wynaleziono szczepienie ospy,) Za wynalazkiem szczepienia ospy *podlégamy więcéj chorobom.* — (Kiedy strzelą z armaty,) Na wystrzał z armaty *trzęsą się mury.* — (Gdy słońce zajdzie,) Po zachodzie słońca *chłód krzepi naturę.* — (Odkiedy Kraków założony,) Od założenia Krakowa *1200 lat minęło.* — (Kiedy Jagiellonowie panowali,) Pod panowaniem Jagiellonów *kwitła oświata w Polszcze.* — (Kiedy słońce zaćmione,) Przy zaćmieniu słońca *z dnia staje się noc.* — (Kiedy grzmi i łyska,) Podczas grzmotów i łyskawic *odświéża się powietrze.*

Lub sam Narzędnik; np. (Jeśli błądzącego mile upomnisz,) Miłém upomnieniem błądzącego *prędzéj poprawisz,* niż (gdybyś go karał.) karą.

Łącznik się wypuszcza, a domiot przybiéra stosowny Przyimek; np. (Kiedy jest zawierzucha,) W zawierzuchę *błądzą podróżni.* — (Gdy był król Sas,) Za króla Sasa *jédz, pij i popuszczaj pasa.* (Przysłowie.)

2. Kiedy zdania innémi Spójnikami są powiązane, jak:

Oświadczający: **że;** np. *Bądź pewien,* (że cię Bóg opatrzy.) opatrzności boskiéj. — (Że wielce jestem zatrudniony,) Dla wielu zatrudnień *nie wychodzę z domu.*

Celowe: **by, aby, żeby, iżby;** np. *Sprawuj się zawsze* (tak, abyś był chwalony.) chwalebnie. — *Ta droga nadto kamienista* (,aby nią jechać można.) do jechania.

Miejscowy: **gdzie;** np. *Miejsca* (,gdzie przebywać będę,) pobytu mego *oznaczyć nie mogę.*

Czasowe: **nim, zanim;** np. (Nim odkryto Amerykę,) Przed odkryciem Ameryki *nie znaliśmy ziemniaków.*

3. Częstokroć miasto użycia imiesłowu, osobliwie gdy odpowiedniego brakuje, tudzież dla zrozumiałości lub w dwuznaczności; np. *Podziwiaj tego,* który świat stworzył. *Podziwiaj* stworzyciela świata. — Chociażem słaby, *pracuję.* Słaby będąc, pracuję. Wyraźniéj: Mimo słabości *pracuję.* — *Acz* (jest) *ubogi, żyje wesoł.* Ściągnięcie robi dwuznaczność: Ubogi, *żyje wesoł.* Lepiéj przeto Rzeczownikiem: W ubóstwie *żyje wesoł.*

ŚCIĄGANIE ZDAŃ
za sprawą sposobu bezokolicznego.

Opuszczając Spójniki: *że, aby* itp. sposób osobisty Czasownika zamieniać można na sposób *bezokoliczny;* np. *Przyjaciel obiecał* (, że mnie odwidzi) mnie odwidzić. — (Że ktoś nic złego nie robi,) Nic złego nie robić, *nie jest jeszcze cnotą.* — *Lékarz kazał mi* (, abym w łóżku został.) w łóżku zostać. — *Nie spodziéwam się* (, żebym dożył lat dziada mojego.) dożyć lat dziada mojego.

Nawet więcéj niż jedno zdanie podrzędne ściągnąć można w główne; np. *Struś,* który jest największym ptakiem na ziemi, *latać nie może,* bo krótkie ma skrzydła. Króciéj: *Struś,* największy ptak na ziemi, *latać nie może* dla krótkości skrzydeł.

III. ROZDZIAŁ.

SZYK SŁÓW I ZDAŃ.

Porządek, w jakim się słowa w zdaniu i same zdania układają, *szykiem* ich nazywamy.

Ogólnym przymiotem szyku polskiego jest *swoboda;* albowiem język nasz, nie będąc do ścisłych reguł wiązany w ustawianiu słów i zdań, szykuje one w takie następstwo, jakiego wymagają *myśli* człowieka lub *względy* na styl.

Szyk słów i zdań bywa tedy u nas tylko dwojaki: albo *prosty,* albo *przestawiany.*

SZYK SŁÓW W ZDANIU.

I. Szyk prosty.

W prostym czyli przyrodzonym szyku takim porządkiem słowa po sobie następują, w jakim pomysły przez nie wyrażone; np.

Człowiek, obdarzony od stwórcy mową, jest zdolen objawiać dowolnie bliźniemu myśli swoje dla rozrywki lub potrzeby. — A mianowicie:

I. *Podmiot* z okréślnikami swémi staje na piérwszym miejscu zdania; np. *Człowiek, obdarzony od stwórcy mową,...*

Z przestawienia podmiotu na miejsce przedmiotu wyniknąć może inna myśl; np. Rozum (podmiot) *potępia czasem* uczucie (przedmiot). Co innego znaczyłoby: Uczucie *potępia czasem* rozum.

II. Po podmiocie następuje *orzeczenie* z całym swoim przyborem; np. *Człowiek.....* jest zdolen objawiać dowolnie bliźniemu myśli swoje....

III. *Określniki* idą po słowach określonych, jak w powyższych przykładach: *człowiek* obdarzony, *objawiać* dowolnie, *myśli* swoje. —. W szczególności zaś:

1. *Przybory* Czasownika szykują się, jak następuje:

a) Najprzód *określniki*, jako okoliczność sposobu, czasu, miejsca, bądź Przysłówkiem, bądź rządem przyimkowym wyrażona; np. *Piorun uderzył* niespodzianie téj nocy w lipę,

b) Potém *dopełniki*, jak: sposób bezokoliczny, przedmiot uboczny, prosty; np. *Człowiek jest zdolen* objawiać *dowolnie* bliźniemu myśli swoje. — *Jeżeli nie* chcesz obrażać Boga, *który cię kocha, miłuj bliźniego;* nie z niemiecka: *Jeżeli Boga, który cię kocha,* obrażać nie chcesz, *miłuj bliźniego.*

c) Na ostatku *inne rządy* Czasownika, jak: Narzędnik i rząd przyimkowy; np. *Nazywam nauczyciela* dobrodziejem. *Udzielamy drugim myśli swoich* dla rozrywki lub potrzeby.

2. Jeżeli wielorakie *określniki* Rzeczownika przed nim stanąć mają, prosty ich porządek jest taki: Zaimek wskazujący, Zaimek dzierżawczy, Liczbownik, Przysłówek, Przymiotnik; np. Te nasze trzy marnie stracone *lata* nie wrócą się nigdy.

II. Szyk przestawiany.

Gwoli szczegółowéj *myśli* mówiącego, dla *gładkości, dźwięczności, nadobności* i *jasności* toku mowy, tudzież ze względów *poetycznych* przestawiamy słowa z porządku przyrodzonego. Kiedy atoli samo przestawianie słów owym potrzebom nie wystarcza, zamieniamy je w inne, wyrzucamy niektóre lub wstawiamy nowe; takie sprawy zowią się postaciami gramatycznémi, jak: *zamienna, wyrzutnia, dodatnia.*

I. Dla zwrócenia szczególnéj *uwagi* lub dla *przycisku* na pewne słowa, stawiamy je naprzód; np. Tu na ziemi *panuje rozum i panować powinien.* (Bronisław Trentowski.)

Dlategoto z wielorakich określników Zaimki, osobliwie wskazujące, i Liczbowniki najzwykléj stawiamy przed Rzeczownikiem; Przymiotniki lub imiesłowy po nim; np. Ten *czas*, ci *ludzie*.

Nasza *się Wisła* ukochana *toczy*
Przez kraj polisty, pszeniczny, uroczy. (Ant.Czajkowski.)

II. Dla *gładkości i dźwięczności* mowy unikać należy:

1. Schodzących się wielu słów jednozgłoskowych lub równozgłoskowych; np. *Ach jak dziś wiatr wiał!* Zamiennią: *Ach jaki dzisiaj był wicher! — Jakie drzewo, taki zawsze owoc bywa.* Wyrzutnią: *Jakie drzewo, takie owoce.*

2. Kilku słów jednakowém brzmieniem się zaczynających, kończących lub spotykających; np. *Rybaki* **ra**dzi **ra**ki **ra**zem *łapią*. Zamiennią: *Rybaki spólnie lubią raki łapać. — Chwalę ucznia* **tego** *obyczajnego.* — *Zwyczaje* **jego**. Przestawieniem: *Chwalę tego ucznia obyczajnego. — Jego zwyczaje.*

3. Słów z jednego rdzenia pochodzących lub w równéj odległości rymujących się w mowie niewiązanéj; np. *Zarosił się po* **ros***ie*. Wyrzutnią: *Zarosił się. — Takie cnoty są przymioty méj istoty.* Przestawieniem: *Takie cnoty przymiotami są istoty mojéj.*

III. Dla *nadobności* toku mowy:

1. Wielorako słowa radzi przeplatamy, jak Przyimek a Rzeczownik Posiadaczem, Przymiotnik a Rzeczownik Posiadaczem, inném określeniem lub Czasownikiem; np. *W miłych przyjaciół gronie. — Silném* rycérza *ramieniem. — Śmierć prawego męża okropne* na uczuciach naszych zrobiło *wrażenie. — Smutne* w narodzie dzisiaj *odmiany.* (Fr. Kniaźnin.)

2. Czasowniki pisarze polscy wnet przy początku, wnet przy końcu zdania kładą; np. *Gdy* przyjść *miał z wysokości Bóg w ciele ludzkiém, aby nas* oświécił *w ciemnościach, i* wyjął *z niewoli wiecznéj i gniewu boskiego;* rozgłosił *przyjście swoje dawno obiecane u proroków.* (Piotr Skarga Pawęzki.)

Gdy się za czasem chrześcianie w Persyi rozmnożyli, *i kościoły już swoje* mieli; *bardzo ta rzecz magów, którzy z starodawna zawżdy* idąc *po krwi, stróżami i wodzami nabożeństwa perskiego* byli, obraziła, *i żydów, przyrodzonych chrześcian nieprzyjaciół, zazdrość* wzruszyła, *iż się z magami* zmówiwszy, *trapić chrześciany* poczęli. (Skarga.)

3. Jednozgłoskowe przypadki Zaimków, jak: *mię, cię, się, go, mi, ci, mu, im* itp. ani na początku ani na końcu zdania nie kładź; lecz albo zaraz po Spójniku, albo po Czasowniku, a nawet i przed Czasownikiem, byleby jakie słowo poprzedzało; np. *Dzię-*

kuję ci *bardzo, żeś* mnie wybawił z kłopotu, — *Wielce* się *dziwuję nierozsądkowi jego.* — Nie: *Dziękuję bardzo ci*, itd.

4. Na końcu zdania unikamy słów przydługich; np. *Przenajświętszy sakrament, przenajwielebniejszy konsystorz.* Nie: *Sakrament* przenajświętszy, *konsystorz* przenajwielebniejszy.

IV. Dla *jasności* mowy:

1. Spójniki, słowa pytajne i względne zawsze na początku zdania się mieszczą; np. Jeżeli *niechcący zbłądzę*, wybaczcie. Gdzie *pomarańcze rosną? — Ścinają drzewa*, które *popróchniały.*

Po inném słowie stają Spójniki: *bowiem, zaś;* czasem także: *atoli, więc, tedy, przeto, zatém;* np. *Błogosławieni poeci; jeden* bowiem *łzę osuszy, drugi ją wyciśnie. — Oszczędza* więc *sobie chorób, kto im niewstrzemięźliwością przyczyny nie daje.* [Ig. Krasicki.]

Spójnik: *ale* błędem jest stawiać po inném słowie, toż rozumiéćby należało o Spójniku: *albowiem;* np. *Stanisław Leszczyński nie miał zapewne dzielności bohatéra....* ale *posiadał wszystkie cnoty wielkiego monarchy.* [Tańska.] Nie z niemiecka: *posiadał ale wszystkie...*

2. Słówko: *nie* zawsze przed słowem określonem, a słówko: *się* zawsze po Rzeczowniku czasownikowym stoi; np. Nie tacy *pankowie byli murem chrześciaństwa.* [K. Z.] — *Ganię złe* obejście się nawet z bydlęciem.

V. Dla *miary* wierszów i dla *zgody* ich zakończek w poezyi rozmaicie przestawiają się słowa; np.

Tam *kukułka* w boru *kuka,*
Płacze *matka*, syna *szuka.* [Aug. Bielowski.]

Zamiast: *Kukułka kuka tam w boru, matka płacze, szuka syna.*

Są wyrażenia i składy, w których słów przestawiać nie można, jak: *Ojcze nasz* (modlitwa pańska), *Bolesław Chrobry, panmłody, Bożeciało, rzeczpospolita* itp.

SZYK ZDAŃ.

Prostym szykiem zdanie *główne* układa się przed podrzędném, a *poprzednik* okresu przed następnikiem.

Dla względów atoli stylistycznych przestawiamy zdania; a podrzędne niejeden autor nawet w główne rad wstawia; np. *Czasu jednego*, gdy Saracenowie według zwyczaju na wojowanie chrześciańskich krain wybiegali, *pojmali wiele więźniów.* [Skarga.]

Nie przestawiają się rozczłonia okresu, kiedy opuszczony Spójnik:

(Lubo) *Każda gwiazdka na niebie swoim blaskiem płonie;*
(Lubo) *Każde ptaszę, kwiat każdy pod niebios budową*
Ma swój język, swe pienia, swój kolor, swe wonie:
Polki! a wy rodzinną wzgardziłyście mową. [J. N. J.]

O PISOWNI.

PISANIE GŁOSEK.

Nauka poprawnego pisania *(ortografia)* opiéra się szczególnie co do brzmień na cztérech głównych zasadach: Wzgląd na *wymowę*, wzgląd na *wywód* etymologiczny, wzgląd na *cechy* polszczyzny i wzgląd na *zwyczaj*, powagą wieków ustalony.

A. WZGLĄD NA WYMOWĘ.

Ze względu na wymowę wynika piérwsza ogólna zasada: »*Stosuj pismo do szczéro polskiéj wymowy.*«

Rozmaita atoli jest wymowa, jak do okolicy; np.
Wielkopolanin mówi: *szersze*, *zatem*,
Małopolanin wymawia: *szérsze* (=*szyrsze*), *zatém* (=*zatym*).

Niektórzy mówią: *ślachetny, śpik, wźrok*, zamiast: *szlachetny, szpik, wzrok*. inni z obca wymawiają zgłoski: *ti, di, ri* itp. zamiast po polsku: *ty, dy, ry*.

Najpiękniejsza wymowa, do któréj się pismo stosować ma, jest w okolicach, leżących na rozgraniczu Mazurów od Rusi.*)

*) Centralna ta wymowa polska, którą celni pisarze (np. J. Sniadecki) za wzór stawiają, i według któréj głębsi badacze języka (Kopczyński, Mroziński, Deputacya warszawska, Muczkowski, F. Zochowski, Szrenjawa, K. Mecherzyński, Koncewicz i inni) w zasadach pisowni polskiéj się trzymali i trzymają, kojarzy w języku piśmiennym dwa główne ludy, składające dawną Polskę: Mazurów i Rusinów czyli Wielkopolan i Małopolan.

Dwie ostateczności bywają wadami wymowy, przyczyną psot w języku i błędów w ortografii.

1. W zachodnich okolicach za nadto często brzmi samogłoska wietka *e**) zamiast szczéro polskiego brzmienia *y* (lub *i*) lub stężonego *o*; np.

grzech, mleko, kresa, kobieta, dziecię, tej, lepiej,
zamiast: *grzéch, mléko, krésa, kobiéta, dziécię, téj, lepiéj,*

dawnem, dawnemi, miewać, trzeć, jem, je, jecie, mówiemy,
dawném, dawnémi, miéwać, trzéć, jém, jé, jécie, mówimy,

*kocieł, osieł, kozieł, niesą, bierę.***)
kocioł, osioł, kozioł, niosą, biorę.

2. Na Rusi lubią samogłoskę *u*, rozdzielają zlewy pochodnych spółgłosek, a cienkie grubo wymawiają; np.

mówią: *ón* lub *wón*, *i ouszem, krauca, uznauszy* lub *uznałszy*,
zamiast: *on*, *i owszem, krawca, uznawszy*;
bur-ża, mier-żyć, brat-stwo, grod-ski, zaporoż-ski,
bu-rza, mie-rzyć, brac-two, grodz-ki, zaporoz-ki.
swiat, cjało, panstwo itp. zamiast: *świat, ciało, państwo.*

Do partykularnych wad wymowy należy *szeplawość*,***) która świegocący język rodzi; np.

śkło, wźrok, śpilka, pośle, dośrewać, Śląsk, śłachcic,
zamiast: *szkło, wzrok, szpilka, poszle, dojrzéwać, Szląsk, szlachcic.*
Lubo mówimy: *śród, śląz.....* i spolszczone: *śrót, śróba....*

Koło Krakowa słychać przycisk *(akcent)* na trzeciéj z końca zgłosce; np.

zamiast: *w Kra-ko-wie, wy-pi-ło, w o-gro-dzie, Mo-ska-le,*
mówią: *w Kra-ko-wie, wy-pi-ło, w o-gro-dzie, Mo-ska-le.*

---

*) Jestto cecha zachodniéj sławiańszczyzny (Kaszubów, Łużyczan, Czechów) i języków zachodniéj Europy.

**) Taką prowincyonalną wymowę popiéra całą swą siłą Łazowski w gramatyce wydanéj w Krakowie 1848. W lwowskiéj literaturze pojawiła się ta pisownia najprzód w Dzienniku mód, potém ją przejęły Gazeta narodowa, Dziennik narodowy, Polska, Gazeta lwowska i niektóre pisma ulotne.

***) I na tę wymowę powymyślał Łazowski zasady, będące naciąganiem i łamaniem języka narodowego do podmiotowych widzeń lub wad w wymowie.

Takim naciskiem wymawiamy tylko słowa: *ogół, szczegół,* w przypadkach o jednę zgłoskę przydłużonych; np. *w o-gó-le, szcze-gó-łem;* następnie słowa z narostkiem *-by*: *by-ła-bym, da-li-by, smut-no by...* i w czasowaniu: *mie-li-śmy, mie-li-ście, gra-li-by-śmy, zna-ni-śmy, zna-ni-ście...* tudzież słowa obce, jak: *Cy-ce-ro, A-ry-sty-des, fi-zy-ka, gra-ma-ty-ka, par-ty-ja, fi-lo-zo-fi-ja, Da-ni-ja,* nie *Cy-ce-ro, gra-ma-ty-ka, fi-lo-zo-fi-ja....* Tylko Mazury mówią: *ko-mi-sy-ja, li-li-ja.*

B. WZGLĄD NA POCHODZENIE.

Ze względu na wywód słów druga staje zasada:

› *W słowie pochodném zachowuj ile możności głoski, jakie się w pierwotniku znajdują.* ‹

Np. *dębowy, Dębica, Dąbrowa* (od: *dąb*), *tłum-ok (tłum-ić), Kazimirz* (od: *mir, pokój*) itd. nie: *dembowy, Dembica, Dombrowa, tłomok, Kazimierz.*

Zaciéranie etymologii (słoworodu) czyni język *niezrozumiałym* i *bezzasadnym**), w głoskach bowiem leży właściwe słów znaczenie. Dlatego:

1. Chociaż spółgłoska słaba na końcu sylaby brzmi mocno, pielęgnuj ją, gdy ona w inném ugięciu słowa się wykazuje; np.

dziat-ki a dziad-ki,	*las-ka a śliz-ki,*	*mięk-ki a Ostrog-ski,*
dzia-tek dzia-dek,	*la-sek śliz-gać,*	*mięk-czyć Ostrog,*
bogac-two a dowódz-two,	*pyszcz-ka a móżdż-ka,*	*w oć-cie a wodź-cie,*
boga-ty dowo-dzić,	*py-szczek móż-dżek,*	*o-cet wo-dzić*
łup-ka a hub-ka,	*skąp-stwo a hrab-stwo,*	*karaf-ka a konew-ka,*
łu-pek hu-ba,	*ską-py hra-bia,*	*kara-fek kone-wek,*
trosz-ka a roż-ka,	*łóż-ko a gorz-ko,*	*jeś-li a niż-li,*
tro-cha ro-żek,	*ło-żyć go-rycz,*	*jest-li ni-żeli.*

*) Możebność wyprowadzenia rodu słów pojedynczych i porządna a logiczna tychże budowa stanowi najpierwszą godność języka. Nawet Francuzi i Anglicy, których pisownia najbardziéj zagmatwana i najmniéj z wymową zgodna, w uznaniu owéj prawdy małe swe szczątki słoworodu radzi ratują i w świętéj nietykalności utrzymują; jakoż upadły u nich wnioski do zatarcia etymologii, a pisania zupełnie tak, jak się wymawia. — Tylko niektórzy pisarze, a co gorsza mniemani postępowi gramatycy (Łazowski ma: męs-ki, zamiast męż-ki itp.) z zasad (!) burzą nam ład języka ojczystego, jednę z największych jego zalet.

3. *Rozróżnianie pojęć* pisownią jest znamienitą polszczyzny zaletą; np.

Spos. rozk. *mieć* (od: mieść) a sp. bezok. *mieć* (mam), *wyjecie* (wyć) a *wy jécie* (wymów: *jicie, jeść*), *biel* (białość) a *biél* (łuszcz), *wieść* (Rzeczownik) a Czasowniki: *wieść* (wodzić) i *wieźć* (wozić), *lubić a lubieć, potém* (=potym) a *potem* (pot). Tudzież *główne pojęcia*, jak:

Rzeczownik: *dobrem* *złotem, Połockiem* (miasto)

Przymiotnik: *dobrém* (=dobrym), *złotém, Połockiém* (= *-im, okolica*).*)

II. SZCZEGÓŁOWE CECHY POLSZCZYZNY.

A. Samogłoski charakterystyczne.

Główne cechy polszczyzny w samogłoskach są nosowe *ę, ą,* grube *y,* ściśnione *é, ó.*

ę, ą.

Samogłoski nosowe *ę, ą,* tylko język polski w sławiańszczyźnie zachował;**) dlatego zgodniéj z cechami polszczyzny mówić i pisać:

zamknięty nie	*zamkniony*	*wstrzemięźliwość* nie	*wstrzemieźliwość*
zamknięcie «	*zamknienie*	*pielęgnować* «	*pielegnować*
Szczęsny «	*Szczesny*	*imię* «	*imie*
rozwięzłość «	*rozwiezłość*	*kurczę* «	*kurcze.*

*) Łazowski w gramatyce swojéj (Kraków 1848) niemal wszystko przewrotnie wywodzi, i przeciwnie uczy mówić i pisać: leżemy, tej, osieł, dobrem (nawet jako Przymiotnik), jecie, dożrewa, — śkło, śpik, śpi, różny, wźrok; pojedyńczy; partja, stósować itp, jest on w tych rzeczach gramatykiem antynarodowym.

Polubiwszy bowiem kosmopolityczne e, osadza takowe w miejsce naszych nosowych samogłosek ę, ą, w miejsce szczéro polskiego brzmienia y (i, é), i stężonych a, o; usankcyonował obec nam brzmienia tja, dja, rja itp. zgoła, piérwszy z gramatyków zasadami wystąpił przeciw najgłówniejszym języka naszego cechom, a skrzętnie chwytając się nowatorstwa, upatruje dążność i ducha języka w jego zwichnięciach, pojawionych w czasie niewoli tak narodu, jak języka, i w skażeniu tegoż pod wpływami obcych pierwiastków.

Aczkolwiek dogadza niektórym, co w upłynionych stosunkach kraju i wychowania odjętą mieli sposobność obeznania się z rzetelną istotą mowy polskiéj; z drugiéj strony on piérwszy gramatycznie podciął narodowość języka (lubo bezwiednie).

Język narodowy jest rzeczą dana, występkiem obiérać go sobie za przedmiot apryorycznych marzeń.

Jeżeli tedy jeszcze ze trzy tak mniemano postępowych gramatyk, jak Łazowskiego, ku pożytkowi oświaty narodowéj następnie się pojawi; a jeżeliby pisarze przez niebaczność na głos narodowości ich język w życie wprowadzali: przybędzie kiedyś do sławiańszczyzny jeszcze jeden dyalekt, którego charakterystyką będzie: bekliwość, szeplawość i świegotliwość. Rzeczą patryotów takie niebezpieczeństwo od naszych potomków wcześnie odwracać, a złemu w zarodzie zapobiégać. Życzeniemby przeto było, aby p. Łazowski swą w niektórych ustępach wypracowaną gramatykę w owych względach poprawił.

**) Filolog duński Smith spomiędzy wszystkich sławiańskich dyalektów właśnie dlatego rozmiłował się w języku polskim, że znalazł w nim niezatracone samogłoski nosowe, i napisał dobrą gramatykę polską po niemiecku (Berlin 1845). Tylko reformator mowy ojczystéj, jak Łazowski widzi w tém dążność i postęp, aby je wyrugować.

Nosowe *ą* mamy zamiast innosławiańskiego *u;* np. *dąb* (dub), *będą* (budut).

Ogólnie kiedy samogłoski *e, o* zlewają się w wymowie ze spółgłoskami nosowémi *m, n*, piszemy w słowach polskich i spolszczonych *ę, ą;* np.
chęć, będę, święty, pędzel; bąk, żąć, pracą, chomąt, gąt.

Lecz gdy od samogłosek *e, o* wyraźnie się odbijają nosowe spółgłoski *m, n* kładzie się: *em, en, — om, on;* np. *piórem, tentent, cienki; dwom, Łomża, plon.*

Już dziś raczéj *ę, ą* niż *em, en, om, on* piszą w mianach własnych: *Trębowla, Kęty, Dąbrowa, Kołłątaj* itp. za: *Trembowla, Kenty.....*

W obcych słowach zachowujemy odbite *m, n: Tempe* (dolina w Tesalii), *Kremlin; — Bengal, Walenty, Jacenty, talent, tren, kalendarz, pensya, — Lombard, Bombaj, bomba, pompa, kompas, komplet, komput; — kontent, rondo, koncept, koncha, bronz, tron, blond, front* itp.

y.

Grube *y* kładzie się po spółgłoskach grubych, wyjąwszy *k, g*, a czasem *ch, h*. A zatém:

Organ polski nigdy nie wymawia cienkiego *i* po twardych *t, c, d, s, z, r* itp. (chyba je ścieńczy na *ć, dź, ś, ź,*), ale zawsze grube *y;* np.
nie: *partia, India, period, Maria,* ale: *partya, Indya, peryod, Marya* (a jeszcze lepiéj: *partyja, Indyja, peryjod, Maryja*).

Rodzima samogłoska *y* (lub *i*) brzmiąc w uściech centralno polskich zamiast światowego *e*, pisze się przez *é* ściśnione; np.

sér, świéca, owéj, mądrém, mądrémi, wié, jé, jécie,
nie: *ser, świeca, owej, mądrem, mądremi, wie, je, jecie,* *)

*) Jakoż rzeczywiście więcéj rozmaitości i nadobności już dla przeplatanych brzmień (y, i, e) jest w mowie, kiedy é ściśnione po szczéro polsku jak y (lub i) wygłaszamy. Stronnicy wygodnéj, ale nie narodowéj pisowni bez é ściśnionego, raczą porównać te wyrazy:

«Całem ciałem. Bratniem pozdrowieniem. Między temi, ostatniemi, połączonemi strona-

ołówek (ołowiu), *słówko* (słowo), *borówka* (borowy), *krzyżówka* (krzyżowy), *bój* (boj-ny), *żółć, żółw', żółtek, żółty* (żołna), *pół* (połowa), *główny* (głowa), *ósmy* (ośm'), *który* (kto), *póki* (pokąd), *póty* (potąd), *młócić* (młocek), *włóczyć* (włok) itp.

2. Kiedy się swobodne *o* w innych dyalektach sławiańskich znajdzie; np.

król (po rusku, *korol*), *góra* (po korutańsku: *gora*), *czółno* (po staro sławiańsku: *czoln.*).

Podobnież: *chróst, dłóto, stróż, sójka, mózg, wróbel, krótki, próżny, równy, kłócić, wróżyć, wójt, szczegół, wskróś* itp.

3. Kiedy w obcych językach *o* swobodne się znajduje: *próba* (Probe), *róża* (rosa), *chór* (chorus), *Józef* (Josephus), *Jakób* (Jacobus) itp.

W niektórych słowach *ó* pochodne przerobiło się z innéj samogłoski:

córka (po sławiańsku: *dszczera*, po słowacku: *cera*), *pióro* (po sławiańsku: *pero*), *źródło* (po serbsku: *źredlo*), *żóraw'* (po sławiańsku: *żarawl*), *szósty* (sześć), *siódmy* (siedm'), *oprócz* (po sław. *opricz*) itp.

Podgłosem przegubu jest *ó ściśnione*, nie *u*, gdy w przydłużeniu słychać *o* swobodne. Zachodzi to:

1. Przed spółgłoską słabą lub płynną nie nosową;

W Mianowniku l. poj: *Bóg* (Boga), *bób, głód, głóg, róg, wóz, wódz, wół, ból, bór, znój; dwój* (dwojga), *ów* (owego) itp.

W Posiadaczu l. mn.: *mów* (mowa), *wdów, sów, krów, głów, kóz, osób, ozdób, szkód, jagód, dróg, nóg, ról* itp.

W sposobie rozkazującym: *rób'* (robię), *mów'* (mówię) itp.

Ale nie dwózgłoskowe na *-ół,-or,-orz*; np. *dzięcioł, gruczoł, kwiczoł, żywioł, gęsior, jawor, piskorz, węgorz*; — także: *por, sikor* (sikora), *jezior, przestrog, dob, wątrob*; — *chodź* (chodzę), *wodź, słodź, orz* (orzę), *porz, skrob'* itp.

2. Gdy piérwsza spółgłoska jest słaba, a druga płynna; np. W Mianowniku l. poj. *bóbr* (bobra), w Posiadaczu l. mn. *dóbr* (dobra), w czasie przeszłym: *mógł* (mogłam), *wiózł* (wieźliśmy).

a zamiast e, i, o.

Pełny dźwięk samogłoski *a* wolimy niż *e, i, o;* np. *rzadszy* (nie: *rzedszy), lato* (po rusku: *lito*), *miara* (*mira*), *Sławianie* (po czesku: *Slovane*).*)

Stężone: **a, o, ó.**

Z wielkiego *e* stężone samogłoski *a, o, ó* są własnością polszczyzny; np.

z: *sieść* powstało: *siadł, kuleć kulał, kocioł* (nie: *kocieł*), *biorę* (za: *bierę*), *żona* (dawniéj: *żena*) *miotła* (nie: *mietła*), *pióro* (po sławiańsku: *pero*), *środa (srjeda), miód* (*med*), *czoło (czelo), człon* (*czljen*), *Kijów* (*Kijew*).

B. Spółgłoski charakterystyczne.

Główne cechy polszczyzny w spółgłoskach są: spółgłoski *cienkie, twarde ł, cienkie* brzmienie *j*.

Spółgłoski cienkie.

Nie należy zaniedbywać znamienia (') nad spółgłoskami cienkiémi: *ć, dź, ś, ź, p', b', f', w', m', n'* nietylko dla oznaczenia, jakie końcówki dobiérać się mają w budowie języka, ale i dla dwuznaczności; np.

czyn (czynu) *a czyń* (czyni), *mów* (P. l. mn. od: *mowa*) *a mów'* (sp. rozk. od: *mówić*).

łap a łap', wyrób a wyrób', traf a traf', grom a grom',
łapy łapie, wyroby wyrobi, trafu trafi, gromy gromić.

Cienkie: *p', b', f', w', m'* tracą znamię cieńczenia przed spółgłoską; np.

chorągiew', chorągiewka (nie chorągiew'ka); *kup', kupże* (nie kup'że); tak też: *mówno, ciérpmy, dławcie* itp.

ł.

Twarde *ł* własnością jest języka polskiego; np.

Żołkiew', ława (po czesku: *lawa*), *dał* (po rusku: *dau*).

---

*) Wschodni Sławianie (Rosyanie, Rusini, Serbowie) i Polacy mówią: Sławianin; zachodni (Czesi, Słoweńcy) wymawiają: Slow... Różnica jest tylko dyalektyczna wbrew wywodom Czechów i pisarzom pojedynczym.

j.

Spółgłoska *je*, jako najcieńsza i najsłabsza tylko po spółgłoskach słabych stanąć może; np.
g*jąć gjętki*, **zdj***ąć*, **w***jazd wjeżdżać*, **z***jazd zjeżdżać*, **zj***eść zjadam*, **zj***ednoczyć zjednoczony*.

Po mocnych przechodzi w ich ścieńczenie; np. ze słów: **t***(o)-jąć*, **p***(o)-jąć*, zamiast: **tj***ąć*, **pj***ąć*, powstały: **ci***ąć*, **pi***ąć*, gdzie **i** jest tylko znakiem cieńczenia. Jawna tedy rzecz, że:

Po spółgłoskach mocnych nigdy cienkie brzmienie *j* organ szczéro polski w mowie polskiéj nie wymawia; np. Z obca nam brzmi, bo po sławiańsku: *partja, Rosja, Turcja* itp. zamiast po polsku: *partya, Rosya, Turcya*, lub: *partyja, Rosyja, Turcyja*.

k, g.

Gardłowe *k*, *g* wymawiamy zamiast innosławiańskich *ch*, *h*; np.
kto (z ruska: *chto*), *Bogdan* (*Bohdan*). Lepiéjby przeto za Kopczyńskim pisać: *krzest, okrzczony*, niż za zwyczajem: *chrzest, ochrzczony*.

ch, h.

Spółgłoska mocna *ch* różni się od słabéj *h* wymową i pismem nawet dla różnicy w znaczeniu; np.

Chełm (miasto), *hełm* (na głowę),	*chart* (pies), *hart* (np. duszy).
chan (tatarski), *Han* (nazwisko),	*chorzy* (słabi), *hoży* (żwawy).

Słabe *h* nie *ch* pisze się:

1. Gdy w słowotworzie odpowiada spółgłosce *g*; np. (gań) *hańba*, (goł-y) *hołysz*, *hołota*, (gardź) *hardy*, (graf) *hrabia*, (gryka) *hreczka*, (god-y) *hodować*, (gołąb, hołub) *hołubiec*, (róg) *Rohatyn*, (waga) *wahać się* itp.

2. W słowach:

błahy,	bohatér,	braha,	buhaj,	czyhać,	ha!	hajdamak,	hajduk,	hak,
hałas,	hałastra,	hałun,	hamować,	haracz,	harc,	hasać,	hasło,	ha!
hej!	herb,	hetman,	ho!	hoc!	hojny,	hola!	hołd,	huf,
huk,	hulać,	hultaj,	hurm,	hurt,	huzar,	hycel,	kurhan,	ohyda,
puhacz,	puhar i w ich pochodnych np. hamulec, harcować, hurmem....							

3. W słowach obcych przyswojonych:

hymn, humor, honor, hiena, historya, herbata, handel, hydra, huta, mahoń, hébel....

4. W mianach własnych:
Helena, Henryk, Hieronim, Sapieha, Mahomet; — Boh, Horyń (rzéki); *Halicz, Hiszpania, Hibernia.....*

Słabe *h* z obcych słów przed grubą samogłoską radzi wyrzucamy; np.
Abraam, Anibal, Amilkar, arfa, armata, orda, ułan; zamiast: *Abraham.... harmata....*

ż.

Nie można zaniedbywać kropki nad szumném *ż*, osobliwie gdy po *r* stanie; np.
skar-żyć, dzier-żyć, dzier-żawa, brżmienie, drżéć (dygotać), nie: *ska-rzyć, dzie-rzyć, dzie-rzawca, brzmienie, drzéć* (szarpać).

rz.

Szumne *rz* mamy w miejsce sławiańskiego *r* lub *rj;* np. *rzeczy* (po rusku: *riczi*), *rzéka* (po sławiańsku: *rjeka*), miasto *Rzezan* (po rosyjsku: *Rjezan*).

Po sykach: *sz, ś, z, ź* szumne *rz* przeszło już w twarde *r*; np.
Szreniawa, śród, środek, środa, średni, źrébię, źródło, źrenica;
dawniéj: *Szrzeniawa, śrzód.... źrzódło....*
Chyba że *ź* na *j* dla dźwięczności się zamieni, to zostanie *rz*: *dojrzéć, dojrzéwać, dojrzały;* dawniéj: *dożrzéć, dożrzewać....*

dz.

Syczliwe *dz* wyłącznie ma język polski; np.
dzwon (po czes. *zwon*), *między* (po bółgarsku: *meżda*), *wodzony* (*wożden*).

C. Przeplatanie głosek.

Przeplatanie spółgłosek samogłoskami, a samogłosek spółgłoskami czyni nasz język *przyjemnym* i *śpiéwnym;* do téj sprawy służą nam pod rękę osobliwie łagodne *(eufoniczne)* głoski, tj, spomiędzy samogłosek *e*, a spomiędzy spółgłosek *j;* np.
len (po sławiańsku: *ln*), *kark* (po czesku: *krk*), *słońce* (po sław. *slnce*), *słup* (*stłp*). — Zamiast: *daą, bią, umią,* mówimy: *dają, biją, umieją.*

Lepiéj tedy: *party-ja, Arkady-ja, racy-ja, Azy-ja, Lechi-ja, Mary-ja,*
niż: *party-a, Arkady-a, racy-a, Azy-a, Lechi-a, Mary-a,*
a najtwardziéj: *partja, Arkadja, ra-cja, A-zja, Le-chja, Ma-rja.*

D. Podwajanie głosek.

Podwajamy litery tylko wtedy, gdy obie wyraźnie z osobna wymawiamy; np.

Składy ze zrostkami *po, do*: *poobdzierać, doorać, doostrzyć* itp.,
tt, *netto, brutto;* **dd**, *oddech, naddać, poddasze;*
ss, tylko słowo: *ssać;* **zz**, *zzuć;* **kk**, *miękki, lekki;*
ww, składy ze zrostkiem *w*: *wwikłać, wwabić* itp.
mm, *karmmy, plammy, łammy;* **nn**, *panna, czynny, stronny* itp.
ll, *pełl, pełła, mełl, mełła;* **cc**, *kupieccy, kozaccy, greccy...*
dżdż, *dżdżysty;* **ćć**, *w oćcie, wróćcie, lećcie* itp.

W obcych i spolszczonych słowach podwajać spółgłosek nie masz potrzeby, kiedy podwójności w wymowie nie słychać; np.

(affectus) *afekt*, (buffet) *bufet;* tak też: *milion, bilet, kaligrafia, iluminacya, guma, amoniak, suma, grupa, aparat, apertura, apelacya*, (arrêt) *areszt*, (terasse) *taras* i *terasa, korespondent, mira* (żywica), *Rosya, fasa, prasować, atest, gazeta, atencya, atak, komisya, Izabela, Marcel.*

W nazwiskach litewskich na *ll* i w obcych mianach własnych zwyczaj dochowuje podwójne głoski; np.

Jagiełło (Jagielle), *Radziwiłł, Zabiełło, Skirgiełło, Pallas, Apollo, Pyrrhus, Mekka, Tarragona, Hoppe, Otto, Hannemann. Baal, Kanaan, Kook* (odkrywca Australii, wymów *Kuk*).

D. WZGLĄD NA ZWYCZAJ.

Ostatni wzgląd jest *zwyczaj* pisania; ale ani zwyczaj jednego wieku, ani pojedynczych uczonych,*) lecz zwyczaj przez wszystkie wieki literatury polskiéj ustalony częstokroć wbrew innym ważniejszym względom; tak np. Piszemy miana własne: *Radziwiłł, Ossoliński, Russocki, Ossa* (rzéka), chociaż się tylko jedno *ł*, *s* wymawia. — Wbrew wywodowi; pisze się: *boski* (od: *Bóg*), *papiér* (od: *papyrus*), *zgon* (zamiast: *skon*), *deszcz* (zam. *déżdż*), *otwiérać* (zam. *od-wiérać*), *śmietana* (zam. *z-mietana*), *prześcieradło* (zam. *prześcieładło*), *żwierciadło* (*weźrzadło*).

*) Ktoby chciał pewnym sposobem pisać dlatego, że tak pisywano w złotym literatury wieku; albo może dlatego, że tak dzisiaj piszą: ten będąc jednostronnym, wykracza przeciw mowie ojczystéj; bo nie wpatrzywszy się w całkowite jéj oblicze, paczy jéj istotę. Tylko z historyi tworzącego i doskonalącego się języka wszech wieków zdéjmiesz typ oblicza jego, na którém, mimo plam, jakie na nie rzucają marzyciele pewnych wieków, żywą barwą odbija się nieskażona, jedna i niepodzielna istota onegoż.

Gdybyśmy się zaś tylko na zwyczaj uczonych zapatrywali, mielibyśmy, osobliwie w dniach naszych, prawie tyle warzacyj w ortografii, ile pisarzy w zawodach; a przynajmniéj nie byłoby nigdy powszechnéj narodowéj.

O pisaniu dużych liter początkowych.

Duże krotły (litery) początkowe piszą się: I. *dla wskazania początku myśli*, II. *dla oznaczenia pojęć szczególnych*, III. *na znak uszanowania.*

I. Początek myśli dużą krotłą wskazuje się:

1. Na początku pisma.

2. Od ustępu, a w poezyi na początku każdego wiérsza; np.

Rycérzto nie wielki,
Krajowi ubliża,
Który nad stan wszelki
Wieśniaka poniża. (Kazim. Brodziński.)

3. Po kropce, np.

W zbytku i rozmaitości szat wielka jest marność. **S**zaty dla potrzeby są wynalezione, żeby od zimna i gorąca broniły. (Andrz. Frycz Modrzewski.)

4. Po znakach pytania i wykrzyknienia, gdy następuje odpowiedź lub inna myśl; np.

Coto są gwiazdy? **S**ame bryły niebieskie większe od ziemi, a nawet od słońca.

Nadaremne starania! **K**tóż panom dogodzi? (Ign. Krasicki.)

Ale gdy znak pytania lub wykrzyknienia nie zamyka myśli, mała litera po nim się kładzie; np.

Gdzieżeś cnoto? gdzieś prawdo? gdzieście się podziały? (Ign. Krasicki.)
Bracia! na chwilę uciszcie te gwary. (Juliusz Słowacki.)

5. Po dwukropku, gdy jaką myśl przytaczamy niezależnie od poprzedzającego zdania; np.

Mędrzec mówi: «**O**grodź uszy twoje cierniem, a nie słuchaj złego języka.» (Pismo św'.)

Mała litera napisze się, gdy wyrazy po dwukropku dalszym ciągiem są jednego zdania; np.

Człowiek z dwu części uczyniony jest: z duszy i ciała. (Skarga.)

II. Pojęcia szczególne dużą literą oznaczamy:

1. Miana własne i wszelkie rzeczy szczegółowe; np.

Aryman, Belzebub (duchy), *Saturn* (bożek), *Michał Korybut Wiśnio*

wiecki (król polski), *Cerber* (potwór podziemny w mitologii), *Obal* (pies), *Ameryka* (część ziemi), *Amerykanin* (jéj mieszkaniec), *Litwa* (kraj), *Litwin, Kujawy* (okolica), *Kujawiak, Syrena* (okręt), *Warszawa* (miasto), *Warszawianin*, rynek *Główny*, ulica *Szeroka, Łazienki* (pałac w Warszawie), *Prater* (ogród w Wiédniu), *Babiagóra, Kościelisko* (dolina w Tatrach), morze *Czarne, Morskieoko* (jezioro w Tatrach), *Wisła, Gajzar* (źródło w Islandyi), *Rękawka* (uroczystość narodowa, obchodzona w Krakowie na pamiątkę założenia mogiły Krakusa, Rękawką zwanéj), *Wielkanoc, Oryon* (konstelacya), *Poraj* (herb), *Dziady* (tytuł poematu Mickiewicza) itp. — Nawet miana pospolite, użyte za własne, jak: *Zjednoczone Stany, Rzesza* niemiecka.

Nazwy dni i miesięcy małą krotłą się piszą; np. *niedziela, poniedziałek... styczeń, luty.*

2. Rzeczy uosobione; np.

Gończe złotego **Słońca**, różana ***Jutrzenko!***
Jużeś w chatki mojéj zajrzała okienko.

3. Przydomki, choćby były Przymiotnikami lub Liczbownikami; np. Władysław *Łokietek*, Kazimirz *Wielki*, Zygmunt *Trzeci*.

4. Przymiotniki z *osobowych* mian własnych utwarzane; np. wszechnica *Jagiellońska*, biblia *Wujkowska*.

Przymiotniki, od innych mian własnych pochodzące, małą literą się piszą; np.
trakt *żółkiewski* (do Żółkwi prowadzący); ale dużą: *Żółkiewskie* (przedmieście we Lwowie), *Żółkiewski* (hetman wielki koronny) itp.

5. Ważniejsze wyrazy naukowe *(techniczne)* w osnowie téj nauki, dla któréj są utworzone; np.

w dziele religijném: *Trójca, Ociec, Syn, Duch Święty.*
« filozoficznem: *Metafizyka, Dwudziel* (dichtonomia), *Łańcusznik* (sąd, wynik złożony). itp.
« matematycznem: *Mianownik, Licznik, Wstawa, Dostawa.* itp.
« gramatycznem: *Mianownik, Posiadacz, Wołacz... Rzeczownik.*

Także słowa, na które szczególną uwagę zwrócić chcemy; np.

I było (wołał) **Słowo** na początku!
Słowo to było u Boga! To ***Słowo:***
Bóg! było Bogiem! — I wołał na nowo:
Słowo to było ***Światłem*** i ***Żywotem!***
I ***Ciałem*** słowo to stało się potem. (Bohdan Zaleski.)

III. Chcąc uszanowanie okazać, dużą literą piszemy:

1. Rzeczowniki: *Bóg, Stwórca, Zbawiciel* itp.

2. Słowa tytułowe władz lub osób w piśmie, do nich zwróconém; np. *Wysokie Ministerstwo Sprawiedliwości!— Prześwietny Urzędzie Obwodowy! — Najjaśniejszy Panie! — Jaśnie Oświécony. — Mości Książę! — Wielmożny Mości Dobrodzieju! — Jegomość Pan. — Mamo! — Drogi Przyjacielu!*

3. Zaimki odnoszące się do téj osoby, do któréj piszemy; np.

Ty, Ciebie, Tobie, Twój; lub do téj, która ją bliżéj obchodzi, jak: *On, Go, Jemu, Niego.*

PISANIE SŁÓW.

SŁOWA ZŁOŻONE.

Łącznie się piszą słowa złożone, jedno pojęcie stanowiące; np.

Rzeczowniki: *wszechświat, panmłody, widzimisię, wacpan, Wielkopolska.*

Przymiotniki: *całoroczny, dwusiczny, obostronny, nowożytny, bezpieczny.*

Czasowniki: *niecierpliwić kogoś, niewolić, nienawidzić, niechcieć.*

Przysłówki i Spójniki: *zaraz, znowu, podziśdzień, dlaczego, dlatego, dotychczas, gdzieniegdzie, nadewszystko, nadto, nakoniec, naostatek, natomiast, natychmiast, niemniéj, przedewszystkiém, tymczasem, wreszcie, nareszcie, wtedy, tojest, takjest, wprawdzie, wtenczas, natenczas, wczém, wtém, poczém, potém, zaczém, zatém, oto.*

Przyimki: *popod, ponad, spod, pomiędzy, spomiędzy* itp.

Ale gdy pojęcia są rozłączone, to i słowa osobno pisać trzeba; np. *Tak jest,* jak powiadam. *W prawdzie* rozmiłuj się. *Na ten czas* nie złożył piéniędzy. *W tém* sęk. Nie *o to* idzie.

Toż się tyczy osobliwie Przysłówka *nie;* np. *nie mam, nie chcę, nie wołać* (błędnie: *niemam, niechcę, niewołać*). *Nie sprawiedliwość,* lecz gwałt. *Nie cnota,* ale zbrodnia. *Nie źle,* ale dobrze. Przeciwnie napisze się razem: *Niesprawiedliwość, niecnota. Niezle* grać. Być a *niebyć.* Niektóre pojęcia złożone zwyczaj pisze rozłącznie: *Zielone Świątki, Nowy York.*

SŁOWA OBCE.

Naczelną tu jest zasadą: »*Słowom obcym nadawaj krój polski, w tém postęp.*«

Słowa tedy obce spolszczone i piśmiennictwu polskiemu przyswojone, słusznie pisać ortografią polską według wymowy ust polskich; dlatego też:

a) Od wieków pozbyliśmy się już obcych liter: *th, ph, c (=k), v, t (=c), qu*, a kładziemy: *t, f, k, w, c, kw;* *) piszemy: *teatr* (nie theatrum), *filozofia* (philosophia), *hipoteka* (hypotheca), *nerw* (nervus), *racya* (ratio), *kwadrat* (quadratum) itp.

b) Obce ipsylon *(y)* pisze się już przez *i* po cienkich, a obce *i* przez *y* po grubych spółgłoskach: *fizyka* (physica), *gimnazyum* (gymnasium) itp.

c) Zlew spółgłosek gardłowych *k, g* ze sykami *s, z* obcy jest budowie języka polskiego. Idąc tedy naprzód w kształceniu języka i udoskonaleniu pisowni:

Obce *x* zamiast *ks, gz* **) nietylko w swojskich słowach kłaść nie należy, jak: *księga, ksiądz, książę, księżyc;* ale i obce słowa po swojemu pisać wypada: *tekst, oksyd, okset, egzamin, egzemplarz* itp.

d) Gdy gardłowe *k, g* przed *e* organ szczéro polski nie wymawia bez ich ścieńczenia; np.

kiedy, giełda, nie: *kedy, gełda;* przeto téż i

W spolszczonych słowach nie wymawia się z obca: *Oken, Hegel* (prawie: *Okn, Hegl*), ale z polska: *Okien, Hegiel*. Tak: *algiebra* (nie: *algebra*), *gieologia, gieografia* (dla jednostajności nie: *jeografia*).

Ścieńczając *g*, przeobraziliśmy takowe zupełnie na cienkie *j* w słowach: *rejestr, jenerał, ajent*. (Przeto: *lojika* lepiéj, niż *logika, loika*).

Nawet w ścieńczenie spółgłoski poprzedzającéj przeszło *g: ewanielia* (zamiast: *ewangielia*).

Na powyższych zasadach nietylko słowa pospolite, jak: *kapitan* (capitaine), *fajans* (fayance), *sterynowy* (stearine), ale i miana własne obce, piśmiennictwu polskiemu zupełnie przyswojone, piszemy według wymowy pisownią polską; np. *Bajron* (po ang. *Byron*), *Petrarka, Kamens, Ruso* (Rousseau), *Lafajet* (Lafayette)? *Tyjers* (Tiers), *Szyler* (Schiller), *Giete* (Göthe), *Szeling* (Schelling), *Lajbnic* (Leibnitz). — *Ateny* (Athenae), *Teby* (Thebae), *Londyn* (London), *Gienua, Giertruda, Giermania, Meksyk, Teksas, Ksawery, Aleksander, Ksenofon, Kserkses.*

---

*) I niemiecki język w naszych latach do tego postępu kroki czyni; Niemcy tertz dopiéro pisać zaczynają: Adolf, aktiv, Panter, Nazion, Silbe (zam: Adolph, activ, Panther, Nation, Sylbe).

**) Wszakże w odmianie oba brzmienia k, s (lub ę, z) nie miękną, ale tylko ostatnie s (lub z); np. Ryks-a; Ryś-e=Ryksie; dowód. że zlew (ks, gz) = x jest nam obcy, z którym się trudno jeszcze rozstać niektórym pisarzom.

Lecz w słowach, w literaturze polskiéj mniéj znanych, lub szczególnie się piszących, zachować obcą ortografię dla zrozumiałości wypada; np.

wedgewood (wedżwud) *gros de Naples* (gro de Napl), *gros de laine* (gro de len), *Brougham* (wym. Brum), *Beaurdeaux* (Bordo), *Quito* (Kwito), *Chateaubriand* (Szatobrian), *Cousin* (Kuzę), *Michelet* (Miszele), *Quinet* (Kine), *Anquetil du Perron* (Ankietil dju Perą), *Bernardin de Saint Pierre* (Bernardę de Sę Pier), *Troxler.*

DZIELENIE SŁÓW
na zgłoski wymowy.

Z ogólnéj zasady (wyłożonéj na stronicy 17.) wynika:

1. Przegub czy pojedynczy, czy z kilku spółgłosek złożony, bierz cały do następującéj samogłoski; np.

*nie-***bo**, *o-***gień**, *czy-***tać**, *no-***żyk**, *sto* **lik**, *do-***bry**, *wo-***sku**, *bio-***dro**, *sio-***stra**, *pan-***na**, *cho-ro-***bli-wy**, *mie-***szcza-nin**, *no-***ży-ca-mi**, *pa-***no-wie**, *ca-***ło-go**, *ta-***ni-mi.**

2. Narostki bez podgłosu czy pojedyncze, czy złożone oddzielaj od przegubu trzona; np.

*mow-***ca**, *per-***ła**, *ryb-***ka**, *tyl-***ko**, *bliz-***ki**, *rzad-***ki**, *tkac-***ki**, *ziem-***ski**, *jaw-***ny**, *szczęś-***li-wy**, *smuk-***ły**, *proś-***ba**, *wiérz-***ba**, *jabł-***ko**, *grusz-***ka**, *pań-***stwo**, *do-bro-dziej-***stwo**, *gar-***dło**, *pierzch-***nąć**, *kup-***my**, *maź-***cie**, *woł-***mi**, *tłukł-***szy**, *robiw-***szy**, *daw-***szy**, *cierp-***liw-szy.**

3. Zrostki stanowią osobne zgłoski; np.

roz-*dział*, **roz-***orać*, **prze-***rwać*, **wy-***ssać*, **ze-***mdleć*, **po-***łknąć*, **po-***uczyć się*, **bez-***czel-ny*, **ze-***msta*, **po-***wtórz*, **wspo-***mnieć*; *w*, *z* z następującą spółgłoską się łączą; np. **w***bić*, **z***łać.*

Ro-zum, *po-duszka* zatarły ślad składu z Przyimkami: *roz-*, *pod-*.

Ładniéj brzmią podziały: *wszys-cy*, *błysz-czy*, *piesz-czoch* itp. niż inaksze.

ZNAKI PISARSKIE.

Znaki pisarskie wskazują, jakich przestanków i jakiego gdzie głosu w mowie użyć należy. Takie są:

Przecinek	(,)	Myślnik	(—)
Średnik	(;)	Domyślnik	(.....)
Dwukropek	(:)	Nawias	( ), [ ]
Kropka	(.)	Przytocznik	(›.....‹)
Znak pytania	(?)	Rozdzielnik	(-)
Znak wykrzyknienia	(!)	Odsyłacz	(*, a, 1)

Przez zaniedbanie lub niewłaściwe użycie znaków pisarskich pismo traci na zrozumiałości.

Przecinek (,).

Przecinek *(koma)* oznacza mały przestanek w mowie, a głos przy nim ani się podnosi, ani zniża.

Przecinkiem się rozłączają:

1. Wszelkie zdania krótsze; np.

Od Boga poczynamy, Bóg początkiem wszemu. (J. Kochanowski.)
Kto chce żyć, musi być czynnym. — Pracuj, oszczędzaj, a będziesz bogaty.

Kładzie się tedy przed Zaimkiem względnym i Spójnikiem w zdaniach krótszych; np.

Nie jest ten dobry, który się nie stara być jeszcze lepszym. — Przed Kopernikiem wierzono, że słońce naokoło ziemi krąży. — Bądźmy rodzicom wdzięcznymi, ponieważ nam tyle dobrodziejstw świadczą. — W wieku dziecinnym człowiek się bawi, w młodości się uczy, a w dojrzałym korzysta z nabytych nauk. — Ptaki rozweselają nas śpiewem, albo służą nam do pożywienia.

Kiedy Spójniki: *i, a, lub, albo, czyli* nie zdania, ale dwa słowa łączą, nie pisze się przecinek; np.

Brat i siostra. — Pilny a uważny. — To lub owo. — Być albo niebyć. — Szlachetność czyli zacność.

Lecz kiedy te Spójniki są powtarzane, przecinki się kładą; np.

Straciłem i ojca, i matkę, i brata, i przyjaciela. — Brakuje mu lub chęci, lub zdolności.

2. Części zdania, a więc:

a) Części zdania skojarzonego i ściągniętego; np.

Skromność w pożyciu z innymi, pokora w obliczu Boga i wyższości rozumu, umiarkowanie w życzeniach, uprzejmość i życzliwość dla bliźniego są cnoty, jednające ludziom względy, zaufanie i miłość.

b) Określenia zapomocą imiesłowów nieodmiennych, a odmiennych wtedy tylko, gdy mają określniki przy sobie; np.

Mając polskie słowo, nie używaj obcego. — *Rozważywszy*, rzadko zbłądzisz. — Józef egipski, od braci *sprzedany*, przebaczył im szlachetnie.

c) Przydatnia i wstawione słowa lub zdania; np. Człowiek, *pan ziemi*, przewyższa źwierzęta urodą ciała i siłą ducha. — Oto, *mówiłem mu*, masz na to, *bracie*, rękę moję.

d) Wyliczane pomysły; np.

Posłuszne, pilne, przytomne i grzeczne dzieci są pociechą dla rodziców. — Bóg był, jest i będzie. — Polacy, Rusini, Moskale, Czesi, a na południu Korutanie, Słoweńcy, Serbowie, Bośniacy, Bółgary i inne pomniejsze ludy składają plemię sławiańskie.

e) Podmiot, będący Czasownikiem w sposobie bezokolicznym; np. Doskonalić się, jest przeznaczeniem człowieka.

Średnik (;).

Średnik oznacza większy przestanek w mowie, a głos przy nim cokolwiek się zniża, w okresie zaś podnosi się i zawiesza.

Średnik kładzie się ogólnie między zdaniami, które już przecinki zawiérają:

1. Między zdania spółrzędne; np.

Przepyszny jest w pogodny dzień widok ze szczytu Giewonta w Tatrach; przed tobą rozległa płaszczyzna nowotarska, za tobą Krzywań i jeszcze wznioślejsze wiérzchy; Biały i Czarny Dunajec, jak srébrzyste wstęgi, w zakrętach dolinami błyszczą; wyżyny okolicy, które nawet góral jednokonką z trudnością przebywa, rozplaszczone masz pod wzrokiem; niby plamka nad białą smużką wydaje się nad Wisłą Kraków, co był stolicą potężnego królestwa; na Giewoncie doczekać się możesz zjawiska, że śród słońca niższą sferę zasłonią mgły, chmury, u podnóża ci zagrzmi, łyśnie, dżdż lunie, piorun trzaśnie.

2. Między zdanie główne a podrzędne łączne, osobliwie przeciwność wyrażające; np.

Język narodowy najważniejszym jest przedmiotem w szkołach; bo nie przylgną do duszy, nie zasilą umysłu nauki, w obcym języku pobiérane. — W dawnéj Polszcze nie było wprawdzie przebiegłych w polityce ludzi; ależ w cnotach towarzyskich i domowych przewyższali nasi ojcowie dzisiejsze narody, chełpiące się z ogłady i oświaty.

Nasz nie nawyknie do cudzego chleba;
Żyć i umiérać u nas mu potrzeba. (Bogdan Zaleski.)

3. Między rozczłonia okresu, gdy on jest pojedynczy, ale rozczłonia rozszérzone; albo gdy on jest złożony, choć człony pojedyncze; np.

Ponieważ wiedzieć nie mogę, czy jutro nie umrę; powinienem zawsze tak żyć, abym się śmierci nie lękał. — Gdy mnie do rozsądku i cnoty zwracasz, gdy nad krokiem moim czuwasz, gdy mnie strzeżesz od obłędów; nie mamże cię, ojcze, kochać nad życie?

Dwukropek (:).

Dwukropek oznacza przerwę w mowie; głos przy nim się spuszcza, w okresie zaś podnosi się i zawiesza.

Dwukropek się położy:

1. Przed dosłownem *przytoczeniem* pewnych słów lub myśli; np. Chrystus rzekł: Kochaj bliźniego, jako siebie samego.

2. Przed *wyliczeniem* lub *wyszczególnieniem* przedmiotów, osobliwie po słowach: *następujący, jakoto, tojest, mianowicie*; np.

Okręg ziemski ma pięć części lądu stałego: *Europa*, *Azya*, *Afryka*, *Ameryka* i *Australia*. — Następujących pięć rzeczy zdrowie utrzymuje i słabości léczy: czyste powietrze, zdrowe pożywienie, świéża woda, ruch mierny i spokojność umysłu.

Nawet śród członów okresowych; np.

Gdy warunkiem chorób dwojaka jest rzecz: usposobienie do nich i przyczyna je wzniecająca; dwa tedy mamy sposoby uchronienia się od nich: hartowanie ciała i wystrzéganie się przyczyn.

3. Między rozczłonia okresu złożonego; np.

Kiedy dziécię, które często napominania starszych lekce ważyło, błąd swój poznaje; kiedy żałuje tego, że obrażało Boga i dobroczyńców swoich, a sobie przez to szkodziło; kiedy obiecuje postępować według rad i przestrog rozumniejszych: wtedy jest nadzieja, że się poprawi, a stanie się kiedyś cnotliwym, rozsądnym, szczęśliwym i użytecznym człowiekiem.

Kropka (.).

Kropka oznacza *najdłuższy* przestanek, a głos przy niéj zupełnie się spuszcza.

Kropki używamy:

1. Na końcu zupełnego zdania lub okresu.

2. Po pojedynczych słowach w napisach lub odpowiedziach; np. Uwaga. — Dom poprawy. — Co jest chmura? Zbiór wyziewów wodnych.

3. Po liczbówkach, znaczącychLiczbowniki porządkowe; np. Morze dzieli się na pięć oceanów: 1. wielki, 2. atlantycki; 3. indyjski, 4. lodowaty północny, 5. lodowaty południowy.

4. Po głoskach lub zgłoskach, skrócenie oznaczających; np. tj. (tojest), p. (pan), obw. (obwód), obyw. (obywatel).

Kiedy w osnowie pisma następującą myśl od poprzedzającéj wyraźniéj odznaczyć chcemy, przerywając wiérsz, zaczynamy pisać od nowego, a to się *ustępem* nazywa.

Chcąc jeszcze więcéj oddzielić myśli rozprawy pisemnéj, zostawia się prócz tego miejsce próżne między wiérszami, które się *odstępem* nazwie.

Znak pytania (?).

Znak pytania kładzie się po każdym rzeczywistym pytaniu, a głos przy nim się podnosi a czasem zakręca; np.

Zuchwalcze! ktoś jest? skądeś? i po coś tu przyszedł?

A czy znasz ty, bracie młody, (Ignacy Krasicki.)
Te pokrewne twoje rody?
Tych górali i Litwinów,
I Żmudź całą i Rusinów? (Wincenty Pol.)

Znak wykrzyknienia (!).

Znak wykrzyknienia, przy którym głos pewne wzruszenie umysłu oddaje, pisze się:

1. Po Wykrzyknikach, Wołaczach i po wyrazach uczucia:

O zdrada! — Bracia! kto mi dopomoże?
Miecz mój i zbroja! Prędzéj! paziu młody. (Juliusz Słowacki.)

Wołacz wstawiony przecinkiem się odznacza:

Hej! *skały i niwy*, zadrżyjcie na strzał!
Wystrzelił myśliwy, król borów i skał. (Adam Mickiewicz.)

Gdy do Wykrzyknika *o!* inne słowa należą, znak na końcu się położy; np. O Boże! — O jakże bolesna niewdzięczność!

2. Po przemowie u góry listu lub prośby; np.

Wielmożny Mości Dobrodzieju! — Prześwietna rado miejska!

Myślnik (—).

Myślnik się położy:

1. Gdy się coś czytać ma z przestankami dłuższémi; np.

Śmierć — sąd — wieczność, okropneto dla grzésznika wyrazy.

2. Gdy szczególną *uwagę* czytelnika zwrócić chcemy na niespodziany i nagły obrot myśli; np.

..... źle być niewdzięcznikiem;
Więc ci zwykłą monetą zapłacę — *wiérszykiem.* (Ignacy Krasicki.)

3. Zamiast ustępu i po urywczych zdaniach, jak np. w wielu przykładach téj gramatyki.

Domyślnik (....).

Domyślnik kładziemy:

1. W miejsce opuszczonych głosek lub słów:

Pan M..... pisał do pana S..... list przez .....

2. Na znak urywanéj i niedokończonéj myśli:

Paziu! wybiegnij przez drzwi boczne sali; Niechaj odźwiérny..... Lecz cóż to? O Boże! Zwodowa wieża i zamek się pali! (Juliusz Słowacki.)

3. Na znak przerywanéj mowy; np.

Moc mię jakaś obala.... krzepnie krew'.... truchleję. Zbliżcie się.... dzieci moje.... niechaj głos.... konającego.... ojca.... ostatni raz.... do serc.... waszych....

Nawias (() lub **[])**:

zamyka odrębne słowa lub zdanie uboczne lub objaśnienie, któreby nawet opuścić można bez naruszenia myśli; np.

Próżnował kto lecie (mówi mędrzec), będzie zimie żebrał. (Skarga.)
Miasta poprzekręcanych nazwisk: Brzemię (*Bremen*), Roztok (*Rostok*), Strzelce (*Strelitz*), Lipsk (*Leipzik*) itp. świadczą o zniemczonych krajach sławiańskich.

Przytocznik („.....“).

kładzie się na początku i na końcu przytoczonych słów; a gdy te są dłuższe, także na początku każdego wiérsza:

I głosy ostre, fletni umilone wtórem,
Wrzasnęły tę piosneczkę niedobranym chórem:
«Ach! na tym świecie śmierć wszystko zmiecie,
«Robak się lęgnie i w bujnym kwiecie.« (Antoni Malczewski.)

Rozdzielnik (łącznik) **(-).**

rozłącza zgłoski na końcu wiérsza lub w wykładzie gramatycznym; np. roz-po-zna-nie.

Odsyłacz (*), lub: *a)*, lub: [1]),). lub inny znak jaki kładzie się po słowie, do którego należy przypisek, u dołu stronicy lub na końcu dzieła umieszczony.

TREŚĆ.

Stronica

Do powszechności.
Do nauczycielów.

Wstęp 1
Część piérwsza. Rzecz o głoskach 3
O samogłoskach 4
O spółgłoskach 5
Zasady dźwięczności 8
A. Prawa na samogłoski 9
I. Zazada upodobnienia brzmień 9
Przemiana samogłosek 9
Zlew samogłosek 9
II. Zasada zmiany słowa 10
Wstawa samogłosek 10
Wyrzut samogłosek 10
III. Zasada przeobrażenia samogłoski 11
B. Prawa na spółgłoski 11
I. Zasada upodobnienia brzmień 11
Przemiana spółgłosek 11
Zlew spółgłosek 12
II. Zasada zmiany słowa 13
Wstawa spółgłoski 13
Wyrzut spółgłoski 14
III. Zasada przeobrażenia spółgłoski 14
Część druga. Rzecz o zgłoskach 15
O zgłoskach rozbioru 15
O zgłoskach wymowy 17
Część trzecia. Rzecz o słowach 18
Wielorakość słów 18
Uginanie słów 21
Dział piérwszy. Odmienne części mowy 22
I. Rozdział. O Rzeczowniku 22
Wielorakość Rzeczowników 23
Zmiany Rzeczowników 23
Odmiana Rzeczowników 27
O liczbach. O rodzajach 28
O przypadkach 31
Przypadkowanie Rzeczowników w liczbie poj. . 33

Stronica.
Pierwotne tło wszech odmian rzeczownikowych w liczbie pojedynczéj 33
I. czyli męzka odmiana 36
Prawidło I. odmiany 37
Ogólne uzupełnienie prawidła . . . 38
Szczegółowy wywód prawidła . . . 39
O Posiadaczu 39
O Celowniku 45
O Bierniku 46
O Wołaczu i Miejscowniku . . . 48
O Narzędniku 49
II. czyli żeńska odmiana 49
Prawidło II. odmiany 50
Ogólne uzupełnienia prawidła . . . 51
Szczegółowy wywód prawidła . . . 51
O Posiadaczu 51
O Celowniku i Miejscowniku . . 52
O Bierniku 53
O Wołaczu 53
O Narzędniku 54
Przypadkowanie Rzków w liczbie mnogiéj . . 55
Prawidło odmiany liczby mnogiéj . . . 56
Ogólne uzupełnienia prawidła . . . 56
Szczegółowy wywód prawidła . . . 58
O Mianowniku 58
O Posiadaczu 62
O Celowniku, Bierniku 66
O Wołaczu, Narzędniku, Miejscowniku 67
Przypadkowanie Rzków w liczbie podwójnéj . 67
Przypadkowanie Rzeczowników złożonych . . 69
Przypadkowanie Rzeczowników obcych . . 69
Rzeczowniki w przypadkowaniu ułomne . . 71
II. Rozdział. O Przymiotniku 72
Wielorakość Przymiotników 73
Zmiany Przymiotników 74
A. Stopniowanie bezwzględne 75
B. Stopniowanie względne 76
Przymiotniki w stopniowaniu ułomne . . . 79
Stopniow. bez porównania. Stopn. omowne . 80
Natężanie stopni 80
Odmiana Przymiotników 81

Stronica.
Przypadkowanie Przymiotników 81
Prawidło odmian przymiotnikowych . . . 82
Ogólne uzupełnienia 82
Szczegółowe uwagi 85
Przymiotniki w odmianie ułomne 88
Przymiotniki jako Rzeczowniki używane . . 88
III. Rozdział. O Liczbowniku 90
I. Liczbowniki oznaczone. A. Liczbowniki główne . . 91
B. Liczbowniki porządkowe 95
C. Liczbowniki zbiorowe . 96
Wytwory z trzona Liczbownika głównego . . . 96
Wytwory z trzona Liczbownika porządkowego . 97
Wytwory z trzona Liczbownika zbiorowego . . 98
Wytwory Przysłówków Liczbowych 99
Nazwy Liczbówek 99
II. Liczbowniki nieoznaczone 99
IV. Rozdział. O Zaimku 101
A. Zaimki pytajne 101
B. Zaimki odpowiedne. I. Zaimki określne. A. Osobiste . 102
B. Dzierżawcze 105
C. Wskazujące 108
D. Względne . 109
II. Zaimki nieokréślne 110
V. Rozdział. O Czasowniku 111
Wielorakość Czasowników 112
Zmiany Czasowników 115
Wzorzec zmian czasownikowych 120
Dopełnienie lic 122
Odmiana Czasowników. O stronach 123
O sposobach 124
O czasach 125
O liczbach, osob. i rodz. . 126
Odmiana Czasownika posiłkowego 127
Wzorzec czasowania odpowiadających sobie nawzajem lic wszech Czasowników . . 130
Uzupełnienia 135
Odmiany (konjugacye) 136
Wzorzec trzech odmian czasownikowych . 138
Uzupełnienia 140
Niestateczności w odmianie 142
Przegląd Czków podobnych brzmieniem 144

Stronica.
Szczegółowy wywód (formacya) odmian . 145
Przegląd wywodu względów czasown. . 153
Czasowanie zwrotne 154
trzecioosobowe 154
nieosobiste 155
omowne 156
Dział drugi. Nieodmienne części mowy 157
I. Rozdział. O Przysłówku. Wielorakość Przysłówków 157
Zmiany Przysłówków 161
Przysłówki łączne (przyrostki) 162
II. Rozdział. O Przyimku 164
A. Jednym przypadkiem rządzą . . . 165
B. Dwoma przypadkami rządzą . . . 166
C. Trzema przypadkami rządzą . . . 168
Rząd Przymiotników złożonych . . 169
Przyimki łączne (zrostki) 169
III. Rozdział. O Spójniku 170
IV. Rozdział. O Wykrzykniku 172
Część czwarta. Rzecz o zdaniach 173
I. Rozdział. Skład zdania 173
Rozeznanie słów w zdaniu 173
Istotne części zdania 174
Dopełniające i określające części zdania . . . 176
Zgoda słów w zdaniu 176
A. Rzeczownik a określniki jego. I. Określniki rodzajowane. II. Przydatnia 177
B. Podmiot a orzeczenie 178
Rząd słów w zdaniu. Posiadacz 181
Celownik 183
Biernik 184
Narzędnik.— Rząd przyimkowy. Rząd podwójny. 185
Rząd wieloraki wedł. znaczenia 186
Sposób łączący 186
Imiesłowy 187
Wyrażenia trzecioosobowe . . 187
Słowa przeczące 188
Wielorakość zdań 188
II. Rozdział. Zmiany zdań 191
Przemiana zdania czynnego na bierne i odwrotnie . 191
Rozwijanie zdań 193

Stronica.
Rozszérzanie zdań 194
Zdania względne. Zdania łączne 195
Zdania dopełniające 196
Kojarzenie zdań spółrzędnych 196
Ściąganie zdań podrzędnych w główne 197
Ściąganie zdań za sprawą imiesłowów 198
Opuszczanie Zaimków względnych 198
Opuszczanie Spójników 199
Ściąganie zdań za sprawą Rzków lub Przysłówków 200
Ściąganie zdań za sprawą sposobu bezokolicznego . 201
III. Rozdział. Szyk słów i zdań 201
Szyk słów w zdaniu. I. Szyk prosty 201
II. Szyk przestawiany . . . 202
Szyk zdań 204

O pisowni.

Pisanie głosek . . . . . I.
A. Wzgląd na wymowę . . . . . I.
B. Wzgląd na pochodzenie . . . . . III.
C. Wzgląd na cechy polszczyzny . . . . . IV.
I. Ogólne cechy polszczyzny . . . . . IV.
II. Szczegółowe cechy polszczyzny . . . . . VI.
A. Samogłoski charakterystyczne . . . . . VI.
B. Spółgłoski charakterystyczne . . . . . XI.
C. Przeplatanie głosek . . . . . XIII.
D. Podwajanie głosek . . . . . XIV.
D. Wzgląd na zwyczaj . . . . . XIV.
O pisaniu dużych liter początkowych . . . . XV.
Pisanie słów. Słowa złożone. Słowa obce . . . . . XVII.
Dzielenie słów na zgłoski wymowy . . . XIX.
Znaki pisarskie . . . . . XIX.
Przecinek . . . . . XX.
Średnik . . . . . XXI.
Dwukropek. Kropka . . . . . XXII.
Znak pytania. Znak wykrzyknienia. Myślnik . . XXIII.
Domyślnik. Nawias. Przytocznik. Rozdzielnik . . XXIV.

SPROSTOWANIE WAŻNIEJSZYCH OMYŁEK DRUKU.

W osnowie.

Stronica.	Wiérsz z góry, z dołu	Zamiast:	Popraw':
6	3	purtya	partya
7	5	*wydmuchiwać*, niż *wydmuchywać*,	*wydmuchywać*, niż *wydmuchiwać*.
7	7	**w — — f'**	**f — — f'**
7	6	**f — — w'**	**w — — w'**
10	11	***kocioł, Niemiec***	***Niemiec, kocioł***
10	10	*kotła Niemca*	*Niemca, kotła*
13	2	najpłynniejsza, najłagodniejsza	najłagodniejsza.
15	6	gramatycznéj	etymologicznéj
15	11	*an-i*	*a-ni*
23	9	Zywotny	Żywotny
24	15	różnorodnych	równorodnych.
34	14	trojaką	dwojaką
47	10	3. Po Czasownikach jednotliwych,	3. Po pewnych Czasownikach tła jednotliwego,
49	21	2. *Doma* jest Miejscownik	2. *Doma* ma znaczenie Miejscownika
51	21	*miedź*	*miédź*
54	3	tata	tatą
71	1	przed spółgłoską grubą,	po spółgłosce grubéj,
85	10	Wielkopolanów,	Wielkopolan,
85	13	(Grz. z Zar.)	(Grz z Żar.)
92	9	jak Rze-	jak zbiorowych Rze-
116	21	1.	4.
121	13	*zerwać*	*zarwać*
137	19	dla tego	dlatego
141	10	2. Cztéry	2. Pięć
143	15	*żegnać*	*żegnać*
144	6	ginie:	ginie w Czasownikach:
144	4	(coś) a wy-	(coś), a: wy-
144	3	(kogoś) a nie	(kogoś), a: nie
144	2	(coś) a *patrzéć*,... -bił	(coś), a: patrzéć,... — bił,
144	1	a *lubiéć*,.. (kogoś) a *musiéć*,	a: *lubiéć*,.... (kogoś), a: *musiéć*,

Stronica.	Wiérsz z góry, z-dołu	Zamiast:	Popraw':
147	15	ziéwając się	zléwając się
150	8	trzon Czasownika nieugięty zostaje	pierwiastek czasu przeszłego nie osobuje się
152	2	*dan***o**,	*dan***o**, *pieczon***o**,
153	4	na przegub stwardzony	na przegub, twardy lub stwardzony
155	18	*mówli*	*mówili*
157	14	następcami	zastępcami
157	11	z łatwością:	z łatwością;
159	6	*żywo, mało,*	*mało,*
158	20	znie-	z nie-
159	7	Mianownikiem	Miejscownikiem
V	8	drążnik	drożnik
XXIV	18	słowa lub zdanie uboczne,	słowa, lub zdanie uboczne,

W uwagach.

Stronica.	Uwaga	Wiérsz	Zamiast:	Popraw':
5	**)	1	żei	żet
18	*)	1	zgłosk	zgłoski
73	*)	2	adjectiwa	adjectiva
73	*)	3	Dobrowsktego: (określne),	Dobrowskiego: (określne),
117	*)	1	konjugacyi	(konjugacyi)
117	*)	2	w odmianie	w zmianie

Obwieszczenie.

Z maszyny drukarskiéj Zakładu naukowego Ossolińskich we Lwowie wyszły równocześnie nakładem autora o nader tanich cenach

trzy gramatyki języka polskiego

przez

Henryka Sucheckiego,

oryginalnie napisane, i do użytku szkół krajowych zastosowane,

pod nazwami:

Nauka języka polskiego, *dla uczącéj się młodzi,* na trzy stopniowe kursa rozłożona. Cena **42** kr. mk.

Zwięzła nauka *języka polskiego* dla uczącéj się młodzi . . . . . Cena **14** kr. mk.

Krótka nauka *języka polskiego* dla początkującéj młodzi, tudzież dla chcących mieć przeglądowy obraz polszczyzny . . . . . Cena **10** kr. mk.

Tych dziełek dostanie albo przez księgarnię Fr. Pillera i spółki, albo w drukarni Zakładu Ossolińskich, albo w znaczniejszéj liczbie egzemplarzy przy korzyści procentowéj wprost od autora pod l. 85 $^{4}/_{4}$ we Lwowie, jakoż i po wszystkich księgarniach krajowych i zagranicznych.

LIBRARY OF CONGRESS
00027041814